

12941

891.99

ρ-15

891.542-3

Մ-15

ՈՎԿԱՆՆԷՍ ՄԱԼԻԱՍՅԱՆ

ՀՕՐՈՏ-ՄՕՐՈՏ

ՊԱՅԿՈՐՆԵՐ ԻՐԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԻՑ

ԱՌԱՋԻՆ ԳԻՐԳ

ԹԻՖԼԻՍ

1898

2954

ՀՈԳՈՍ-ՀՈԴՐԻ

Дозволено Цензурою. Тифлисъ, 30-го Апрѣля, 1898 г.

Յ Ա Ն Կ

Երև.

ԱՂԲԱՏ ՀԷՐԱՊԻ ԵՐԻՆՁԸ	7
ԱՂԲԱՏՈՒԹԵԱՆ ՃԻՐԱՆՆԵՐՈՒՄ <i>կամ</i> ՄԱՐԱՊԱ	29
ԳԵՂԻ ԱՂԷՆ	55
ՀԱԽԱՏԻ ՇՈՒՐՁԸ <i>կամ</i> ԽԱԽԱՐԻ ՄԷՋ	83
ՔԷ ԻՆՉՊԷՍ ՄԱՐԴԸ ԿՐԹՈՒՄ Է ԿՆՈՋԸ	135
ՀԱՃԻ ՉՄՐՈՒԹԻ ԿՈՐՅՐԱԾ ՓԻՄՓԻԼԼԻ ՓԻԼԻՃԸ	153

2003

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ ԼԵԶՈՒԻ ՄԱՍԻՆ

«Հօրոտ-Մօրոտ» պատկերները վերցնելով Ջա-
ւախէթի կեանքից, գրեցի նոյն գաւառի բարբա-
ռով. բայց որովհետեւ այդ բարբառի մէջ կան բա-
ւական թուով թուրքերէն բառեր, որոնց փոխա-
րէն գիւղական կրթուած մասը չաճախ գործ է ա-
ծում ե՛ հայերէն բառեր, միննոյն ժամանակ կան
չատ խորդուբորդութիւններ՝ աշխատեցի, ա) որ-
քան կարելի է գրել թուրքերէն բառերի փոխա-
րէն հայերէնը, բ) կտկել, գեղեցկացնել բարբառը,
դէն ձգելով այն ամեն ձևերն ու ոճերը, որոնք
անհասկանալի դարձնելով գրուածքը, կորցնում են
և գեղարուեստի գեղեցկութիւնը: Բայց այդ անե-
լով՝ ամեն կերպ աշխատեցի հարազատ մնալ բար-
բառի իսկութեանն ու ձևերին, մազի չափ անգամ
չչեղուելով լեզուի ոգուց:

Չեմ կարծում, թէ դրանով մեղանշած լինիմ
լեզուի դէմ, մանաւանդ, որ «Հօրոտ-Մօրոտ» պատ-
կերներն աւելի գրականութեան բեւտորիստ մասին
վերաբերեալ բաներ են, քան մասնագիտական, լեզ-
ուաբանական:

Բարբառի ոգին իսկութեամբ պահպանելով՝
նոյն իսկութեամբ չկարողացայ պահպանել հնչիւ-
նաբանութիւնը, քանի որ մեր 36 տառերը շատ
տեղերում չեն կարողանում լիովին արտասանել
տալ այնպէս՝ ինչպէս խօսում է բուն ժողովուրդը,
թէ ձայնաւոր և թէ մանաւանդ բաղաձայն հըն-
չիւնները:

Ծ Ա Ն Օ Թ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Հօրոտ-մօրոտը լեռնային ծաղիկ է, որ շատ հնուց լայտնի է հայոց մէջ. գրուած էր հաւրում-մաւրուտ, որ լեռոյ փոխուել է հօրոտ-մօրոտի: Սա մանրիկ, կապուտակ, փնջածե, անուշահոտ ծաղիկ է, որ բանում է աղբիւրների եզերքներում:

Ըստ պարսկական մի ականդութեան Արոթ և Մարոթն երկու հրեշտակ էին, որոնց Աստուած ուղարկեց աշխարհ խեղճ մարդկանց մխիթարելու: Սակայն նրանք հետեւելով մարդկանց հեշտասէր բարքին՝ ծաղիկ դառնալով մնացին երկրիս երեսին:

ԱՂ-ՔԱՏ ՀԵՐԱՊԻ ԵՐԻՆՔԸ

I.

Սգոստոս ամսի վերջերն էր: Արևը դեռ երկար կամար կապելով երկնքի երեսին իւր կիզող ճառագայթներով այրում, չորացնում էր իւր ներքև գտնուած երկիրն ու բուսականութիւնը: Շտապելու՝ կեանքի ու մահուան օրեր էին: Գիւղի մի ծայրից որ մտնէիր միւս ծայրով դուրս գալիր՝ բացի աղբը քլուջ անող հաւ ու ճիւղից, հողերի հետ խաղացող մանուկներից և դռանը կուչ եկած, ձեռքից-ոտքից ընկած պառաւաններից, որ քը՛՛՛քը՛՛՛ անելով հազիւ էին կարողանում վազնտել երեսներին նստող հարիւրաւոր ճանճերը՝ ոչոքի չէիր պատահի. բոլորը դուրս թափուած տներից-ըններից՝ ցրուել էին դաշտ ու ձոր:

Առոյգ երիտասարդը շորերը հանած զնգացնում էր իւր պսպղուն գերանդին և կծղած արտը շտապով քաղում. ծերունին միմիայն սպիտակե-

դէնն հագին եղան էր անուամբ, քաղած լասք (հնձած հաշանի շերտ) խնամքով դարսում, փուրու կամ հուպուլ (փոքրիկ դէզ) շինում. իսկ սրանց ետեւից նորատի հարսն ու ջահէլ աղջիկը փեշերը վեր քաշած գօտիները զարկած, արիւն-քրտինք մտած շտապով փոցիս էին անուամբ և խրխանների փեշերով շուտ-շուտ երեսների քրտինքը սրբում. մանուկ եզնարածն արտերի թմբերում լծկանն արածացնելով դէս ու դէն էր վազ տալիս, և քաղուորի հրամանները կատարում. ոմանք էլ սայլը սարի չափ բարձած մի գոյգ գոմէշ ամուլ լրծած, մի գոյգ եզ էլ նրանց առաջ հորիկ կամ ինչպէս իրենք են ասում չորոց լծած՝ ճիպտին էին անում, որանը կալը կրում, կալսում, ծեծում, ուտելիք հասցնում, ձմեռուալ համար բնադոն պատրաստում: Բոլոր դաշտը մարդ էր դառել, որ կողմը նայէի՝ սպիտակ շապիկ էր շարժւում: Գիւղական աշխատանքի այնպիսի տաք ժամանակն էր, որ, ինչպէս իրենք են ասում, «քիչ էր մնում մեռելը տեղից հանէին, դատեցնէին»:

Աշխատանքի այդ բազմից զրկուածը մի միայն աղքատ Հէրապի ընտանիքն էր: Հէրապը, կամ ինչպէս նրան կոչում էին գիւղում Աղքատ-Հէրապն օտարական էր: Նա եր-

կար ժամանակ աստանդական կեանք վարելով վերջն եկել բնակութիւն էր հաստատել Ջաւախէթի Սուլտա գիւղում: Բաղդն այստեղ ևս չէր ժպտացել նրան. մի անգամ մշակութիւն անելիս, որով նա պահում էր իւր կնոջըն ու հինգ մանրուխոշոր աղջկներին՝ աջ ոտին խեղում էր ստացել, որով և կորցրել էր իւր միակ յոյսն՝ առողջութիւնը. ուստի նա իրեն համար արհեստ էր ընտրել կամ քարելը. գրանով նա հագիւ էր կարողանում ցամաք (չոր) հաց մատակարարել իւր բազմանգամ գերզաստանին:

Հէրապն օտարական լինելով այդ գիւղում՝ զրկուած էր հող ունենալու իրաւունքից, այն գլխաւոր միջոցից, որ գեղջուկի միակ ապաւէնն է: Նրա միակ կարողութիւնը մի աչք տունն էր և միքանի հաւերը, որոնց ածած ձուերով նա կարողանում էր մի կերպ հոգալ իւր աւօրեայ ամենակարևոր պէտքերը:

Հէրապը միքանի շաբաթ էր ինչ գնացել էր Չըլտըր, թուրքերը կամ քարելու: Նրա կինն ու աղջկները դռան շէմքին նստած անհամբեր սպասում էին նրա վերադարձին և սրտամաշ նախանձով դիտում հարևանների բազդաւորութիւնը, դաշտային աշխատանքը:

— Հալղը (խալիը) էսման *) օրով չիտէ թէ
 քնչ էնէ, մէջ տեղէն քանի կտոր ըլլի գործ
 էնէ՝ մենք էստեղ կարօտ մալից (տաւար),
 կարօտ հողից պարապ-սարապ նստել ենք, սև
 օր կանցընենք. դատաստընիդ մեռնիմ Աս-
 տուած—, սիրտը քաշկով խորը հառաչեց Հէ-
 րապի կինը Չարմանը:

— Ախ-անխ-անխ, ետրաբ մեր վերջն ինչ
 պիտի ըլլի, ետրաբ մեր գուռն էլ մալ ու
 օջիսար պիտի բառաչէ, ետրաբ մենք էլ ար-
 տի ու չայրի տէր պիտի ըլլինք—, սրտամաշ
 վրայ բերեց մեծ աղջիկը Մանանը:

Տան-տօօ, տան-տօօ, լսուեց գիւղի եկե-
 ղեցու փոքրիկ զանգակների ղողանջը, որ ար-
 ձագանգ տուեց սարերին ու ձորերին, հա-
 լատացեալ ժողովրդին աղօթքի և երկրպա-
 գութեան հրաւիրելով:

Երբէք, երբէք այդ սովորական ղողան-
 ջըն այնքան խորհրդաւոր, այնքան մխիթա-
 րիչ չէր թուացել նրանց, որքան այդ երե-
 կոյ. նա ինչ-որ մօտալուտ բաղդ, յուսատու
 խնդում էր աւետում:

— Քաջան, նոր միտքս ընկաւ—, երեսն
 երկիւղածութեամբ խաչակնքելով խօսեց Մա-

*) Էս-նման—էսպէս:

նանից փոքր քոյրը Մաքանը, — էս գիշեր
 էրա՞ս (երազ) տեսայ, եանի (իբր) թէ մեր գու-
 ռը մէ կարմիր լալէմ (կակաջ) էր բուսէ, մենք
 էլ ուրախ-ուրախ էդ լալի չոյս բոլորը կխա-
 ղայինք, ու խնդըլներուս չիտէինք, թէ ինչ
 էնէինք... մէկ էլ բիրդան (յանկարծ) մի սև
 ձիաւոր եկաւ, մեզի վախեցուց, էդ լալէն պո-
 կեց, ձեռներէս խլեց, փախաւ:

— Աղջի, գրողն երեսդ, գէշ էրա՞ծ ես
 տեսէ. տեսնիս ինչ պիտի ըլլի. լալէն՝ խնդում
 է, սևն էլ թէզ... Սէյրանենց Թիրինջն էս-
 տեղ ըլլիր՝ հարցնէինք—, պատասխանեց մայ-
 րըն և երեսը շրջեց միւս կողմը. նա տեսաւ,
 որ Փոշտի կողմէն մէկը կաղի տալով, առաջը
 մի կենդանի խառնած, մի խուրձ խոտ էլ
 թևի տակ դրած գալիս էր գիւղ:

— Աղջի Մանան, Փառան, գէմէն մէկըմ
 կուգայ, աղջի Մաքան, լաւ աշեցէք, կսես
 հէրդ ըլլի, հետն էլ էն ինչ է, աչքս լաւ չի
 ջուկէ, կո՞վ է, թէ աչառ, առաջ խառնած
 Փոշտի քովէն կիջնի:

— Ղորթ:

— Հնդորդ (հաղորդութիւն):

— Ո՞ւր է:

— Տիւ՛, ա՛յ, Սրբի ե ա մ ճ էն (զառիվայր),

հըմը (հէնց) Փոշտի քովէն կիջնի, լաւ աշե-
ցէք:

— Հո՛ւ, զորթ օր (որ), կսես ամիս ըլլի —,
վրայ բերեց Մաքանը:

— Ամիս է, ամիս —, նրան ճանաչելով
ուրախ աղաղակեց Մանանն և վեր թռչելով
տեղից վազեց դէպի հայրը:

— Ամիս է, ամիս, վո՛ւյ եկաւ, հոգուն
մեռնինք —, ձայնեցին մնացած չորս քոյրերն
և Մանանի ետեւից վազ տալով ուրախ-ուրախ
ըրջապատեցին հօրը:

Մոխրագոյն, սիրուն, չազ, կլորիկ երին-
ջը գրաւեց նրանց սէրն ու ուշադրութիւնը:

— Ամի ջան, ամի, էս քնչ երինջ է, էս
ո՛ւմն է, էս ինչք կբերես —, իրար ետեւից հար-
ցեր տեղացրին նրանք հօրը:

— Մերն է, բալէք ջան, մեր երինջն է —,
ուրախ սրտով ու քաղցր ժպիտով նրանց
աւետեց հայրն ու բռնեց ամենափոքր աղջկայ
ձեռից, որ հագիւ էր հասել նրա մօտ և այլ
ևս թափ չունէր միւս քոյրերի հետ գնալու:

— Վո՛ւյ, վո՛ւյ, մերն է, մեր երինջն է,
վո՛ւյ, մենք էլ երինջ ունեցանք —, ցնծացին
երեսաններն և ուրախ-ուրախ թռչկոտացին
տեղերում:

— Վե՛վ (ո՛վ) տուեց —, անհուն ուրախու-

թեամբ լցուած ամուսնուն հարցրեց Չարմա-
նըն, երբ երինջն արդէն կանգնել էր դռանը:

— Շէն է, ու շէն կենայ Չըլտըրցի Պայ-
րամ աղի տունը. կամերը մի շաբաթ քարե-
ցի, հախիս տեղ տուեց:

— Չան, ջան, երինջ ունինք —, նորից ճվըր-
տացին երեսաններն ու մեղուի պէս բըզբզացին
երնջի շուրջը:

Հասկացաւ արդեօք կենդանին կարօտ
երեսանների ուրախութիւնն, ինքն էլ ուղեց
մասնակից լինել թէ ինչ է, այդ բոպէ մի
բաղցր բառաչեց:

— Օղորմութանդ մեռնիմ, Աստուած —,
գլխարկը վերցնելով աղօթեց Հերապը —, օր
աղքատ նաչարիս (տնանկ) էլ էս օրուան,
էս բաղդին արժանացուցիր, քսանըհինգ տա-
րուայ կարօտ աչքս կշտացուցիր, օր իմ դուռս
էլ մալ բառաչեց... Դո՛ւ քեագարսըզ (անվը-
տանգ) պահես երինջս, գարունը ծնի, կով
դառնայ, հորթի ու մողու —տէր ըլլիմ, տունս
ու տղէքս եղի ու պանրի երես տեսնին:

Այդ ժամանակ Մանանը ներս վազեց
հաց բերելու:

— Է՛, անո՛ւնն ինչ դնենք:

— Անունը՞ —, Մաքանի հարցը կրկնեց
մայրը:

— Հնա:

— Նարինջ:

— Հնա, հնա, Նարինջ, լաւ ըսիր Նարինջ — մօր խօսքին վրայ բերին երեխաները հըրճուանքով, որ Մանանը հացը բերեց:

— Կէ, Նարինջ ջան, կէ—, հացն երնջի բերանին մօտեցնելով փաղաքշեց Մանանը:

— Վնու, ջանին մեռնիմ, տես հացն ինչպէս կուտէ—, խօսեց փոքր քոյրերից մէկը—, ինձի տող մի քիչ էլ ես ուտեցնեմ, իմ էլ վրէս սորվի:

Հայրը քարերի վրայ նստած անհուն հրճուանքով նայում էր, թէ ինչպէս ուրախանում և մխիթարւում էին որդիքն երնջին նայելով, երնջին փայփայելով: Այդ ըոպ ին կարծես ամբողջ աշխարհը նրան էին տուել, այնքան որ մեծ էր նրա ուրախութիւնը:

— Գէ, հերիք է, հիմի նես տանինք, խոտը դնենք առաջը, թող ուտէ—, ասաց շէրապն և երնջի ականջից բռնելով տարաւ ներս:

Երինջը, որ իւր կեանքում գուցէ ոտը թօնրատուն ներս ամենևին դրած չէր, և եթէ գրել էր, ո՞վ է իմանում ինչպիսի ծանր հարուածներ ստանալով դուրս էր վաւրնտուել՝ այժմ նայելով չորս կողմը կարծես գար-

մանում էր, թէ դա ինչ պատիւ էր, որ տալիս էին իրեն:

Աղջկներն ամենևին չէին հեռանում նրանից, որը պոչն էր բռնում, որը ճակատը շփում, որն աչքերն ու երեսը համբուրում, որը խոտը դաստա անում բերանին մօտեցնում... Եւ այդ գիշեր գրեթէ ոչ մէկի քունը չտարաւ, շուտ-շուտ նրանք աչքերը բաց էին անում և մթութեան մէջ աշխատում էին տեսնել, թէ ինչպէս է պառկել կամ ինչպէս է ուտում երինջը: Փոքր քոյրերից երկուսը, որ իրար ծոց էին պառկել, մինչև անգամ մի-երկու անգամ վեր կացան, կսկուծ համբուրեցին երնջի թշերն ու նորից պառկեցին:

Միւս առաւօտ Մաքանն իւր երկու փոքր քոյրերի հետ, ինքն առաջ անցած, քոյրերին կողքերին գցած երինջը տարաւ մօտիկ աղբիւնների *) (թմբերում արածացնելու և երեկոյեան նոյն կարգով բերեց տուն:

Շուտով կենդանին վարժուեց իւր այդ նոր կեանքին. նա առանց շփոթուելու գալիս կանգնում էր իւր տեղը: Եւ այդպիսով Նարինջն Աղբատ Հէրապի տան ո՞չ միայն ուրախացնող ու բազմաւորեցնող առարկան դա-

*) Գիւղի մօտի աղբած արտ:

ուսա՛ այլ և ընտանիքի անբաժան անդամը,
տան ազիզը:

II.

Միքանի օրից վրայ հասաւ կիւրակին,
որին սպասում էր և Հէրապը. նա այդ օրը
պէտք է յայտնէր նախընտան երնջի մասին և
խառնէր եօզը *):

Պայծառ առաւօտ էր. փողոցներում տա-
րածուել էր թաժա հացի տնուշ հոտը: Շա-
բաթներով արօտատեղում արածող, տանից-
տեղից փերկվցած (օտարացած) եօզը հե-
ղեղի նման թափուեց գիւղ. չաղացած-տուգած
մողինները պոչերը վեր տնկած, տօտինու ա-
լով վազվզում էին փողոցներում: Ամառ արդ
իւր դռան սալաքարերի վրայ կանգնած աղ
էր ուտեցնում իւր եօզին. Հէրապն էլ իրեն
դռան սալաքարի վրայ կանգնած աղ էր տա-
լիս երնջին. նա հետն աղը ցանում էր նրա
առաջ, հետն էլ «Նարինջ ջան, Նարինջ» ա-
սելով ճակատն ու աչքերն էր շփում: Նրա

*) Եօզ (թ.) կոչւում է մողինների, գետտակ-
ների, չծնուած կովերի, երինջների, արջառների
խառնուրդը որ դաշտում աղատ արածուած է, և 1—2
շաբաթը մի անգամ գալիս է գիւղ աղ ուտելու:

կինն ու աղջկերքը պատած երնջի շուրջը կա-
րօտալի նայում էին նրան. նրանց սրտին այդ
օրն ինչ որ գաղտնի տխրութիւն, անհասկա-
նալի թախիժ էր պատել. թուում էր, թէ այդ
տխրութիւնն, այդ թախիժն երնջի եօզը խառ-
նուելու, հեռանալու պատճառով էր:

—Քա՛, հիմի եօզն երկու շաբաթ էլ գեղ
գալու չէ:

—Չէ՛, պատի աղջկան կիսասիրտ պա-
տասխանեց մայրը:

—Ըսել է երկու շաբաթ էլ Նարնջին
տեսնելու չէնք—, երկու ձեռքը կրծքին ծա-
լելով գրեթէ արտասուակալած հարցրեց երկ-
րորդ աղջիկը:

—Քա չէ, չէ, քանի հեղ (անգամ) ըսեմ—,
պատասխանեց մայրը, որի սիրտը նոյնպէս
տխրամած էր:

—Վայ-վայ-վայ—, խորը հառաչեց փոքր
աղջիկն ու աչքերը քամեց:

Այդ րոպէին գազանակը ձեռին, վիզն
առաջ երկարացրած, գող կատուի նայուած-
քով նրանց մօտեցաւ Թորօի տղէն կամ, ինչ-
պէս կոչում էին նրան գիւղում, Հարամխուր:

Հարամխուր ասելով գիւղացիներն հաս-
կանում էին մի մարդ, որ հարամով-կեղեքու-
մով, թալանով է ապրում:

1001
1552

Հարամխոռը, որ արտաքինով թուրքի շատ նմանութիւն ունէր, այնքան երկրագործութեամբ չէր պարապում, որքան երկրորդական բաներով, որոնք գիւղի համար այնքան էլ պարզ չէին. գիւղացիները գիտէին, որ նա տոկոսով սրան-նրան փող ու հաց է տալիս, զանազան տեսակ մութ անձնաւորութիւններ նրա տանն են վէր գալիս, սիրում է բազուր և այլն.

Հարամխոռը բոլոր գիւղի աչքից ընկած էր. նա շատերի արտասուքով էր առողել իւր կեանքի ծաղիկ օրերը... Յայտնի թէ անյայտ շատերը նրանից հարուածներ էին ստացել... Այդպիսով նա «կոտրել էր ամբողջ գիւղի աչքի ճիճուն» և վաստակել ընդհանուրի ատելութիւնն ու արհամարհանքը:

Հարամխոռը մօտեցաւ Հէրապին, մի-երկու վայրկեան լռեց և ապա ձայնեց.

— Հէրայ:

— Համմէ, աղա ջան:

— Բարով. էսքան վախտ է որտեղ էիր:

— Բարին արեդ, դուրբան (մատաղ)

ըլլիմ ջանիդ, Չըլաբը էի գնացէ:

— Չըլաբը:

— Հրամանք ես:

— Քանի անգամ եկայ, ետ դարձայ...

— Ինչք, Պօղոս աղա ջան. ի՞նչ կայ:

— Ինչի ո՞րն է, ախպէր, էս տարին եկաւ լմընցաւ, ինչ գարին տարել ես, ո՞չ կրեւես, ո՞չ էլ տէրը կըլլիս... ախր էսպէս չիլլի:

Սյդ լսելուն պէս Հէրապը զարմանք կտրաւ, երեսի գոյնը գնաց, չիմացաւ ինչ պատասխան տար, քանի որ գարին վերադարձնելու պայմանով չէր վերցրել:

— Չէ՞ օր (որ) գարին տանելուս ժամանակ խօսանք, որ տեղը կամերդ քարեմ:

— Կամերը —: նախատական հայեացքով նայեց Հէրապի երեսին:

— Հրամանք ես:

— Անհաւատ թուրքերն ինձէն լու էին, հա՞, օր իմ գործս թողած առաջ գնացիր էնոնց կամերը քարեցիր —, քիչ-քիչ ձայնը բարձրացնելով իւր չար դիտաւորութիւնը պատճառաբանեց Հարամխոռը:

— Անաս չունի, Պօղոս աղա ջան, մենք էլ ձեզանով ենք եօլա երթալու. ներսդ եղի, մէկ էլ առաջուց իմաց չէիր տուէ... դեռ դուք կալ չէք էլ ցփէ, մի-երկու օրուայ մէջ կքարեմ, կհասցնեմ, էդոր համար մի նեղենա —, նրա այդ վարմունքի մէջ ոչինչ յետին միտք չկասկածելով աղաչեց Հէրապը:

— Էլ էսդից ետև հարկաւոր չէ, չեմ ու-

զէ, քանի օր ինձի թուրքէն ցած դասեցիր. քահրիս տու... քահրիս տու...

— Գարի —, կրկնեց Հէրապն և մնաց շուարած այդ անսպասելի պահանջի առաջ, քանի որ այդպիսի բան երբէք չէր նախատեսել և ոչ էլ հնար ունէր վճարելու:

— Հնա, գարիս:

— Հիմի ես որդից տամ:

— Ինչք որդից տաս. այ գնացել էիր Չըլտըր, փարէցէ-մարէցէ չառնր... հիմի էլ խօյ պարապ չես...

— Պարապ չեմ, հըմը չունիմ:

— Չունիս՝ այ երինջդ... խօսեց Հարամ-խոռն ու անկուշտ աչքով նայեց սիրուն, չաղ, կլորիկ երնջին, որի վրայ ոչ մի կեղտ չէր մնացել, այնքան որ շփել ու փայփայել էին նրա մարմինը Հէրապի աղջկերքը: Նրա մէջ վերստին երևան եկաւ այն չար, յափշտակող հոգին, որ միքանի օր առաջ զարթել էր երնջի մասին, երբ տեսել էր արտերի թմբերում արածելիս և մտքում որոճացել. «Ինչ լաւն է, ինչ երինջ է... աղքտի դուռն էգպէս երինջ... չեմ կարայ մի Փանդով (հնարքով) ձեռնէն խլէ...» և իսկոյն լիջել էր նրան պարտք տուած 4 կոտ գարին *):

*) Մօտ 4 պուղ:

— Երինջս —, կրկնեց Հէրապն, և նրա սիրտը դողաց:

— Հնա, երինջդ:

— Պարտքս է, պիտի տամ, ջանիդ զուրբան... օր էդման է ինչ կարամ ըսէ —, աղքտին յատուկ ճնշումով խօսեց Հէրապը:

— Հօրդ խէրին կուտաս —, իւր կողմից վրայ բերեց Հարամխոռը:

— Միան (միայն) միքանի օր համբերէ, հոգուդ զուրբան, մինչի մի տեղէ ճարեմ... յուսահատու թիւնը դէմքին ցոլացնելով աղերսեց Հէրապը:

— Չէ, ես ժամանակ չիտեմ... ինչքան համբերել եմ հերիք է. էս սահաթիս կուզեմ:

— Է՛ս սահաթի՛ս... սարսափած կրկնեց Հէրապն և ամբողջ մարմնով թուլացաւ, երբ հասկացաւ Հարամխոռի զանազան պատճառաբանութիւններով քողարկուած մտադրութիւնը:

— Հնա, էս սահաթիս:

— Էս սահաթիս որդից տամ. գոնէ միքիչ մաճալ (հնարաւորութիւն) տու:

— Չեմ կարայ...

— Ախր էս... ախր ինչ կարմ էնէ էս սահաթիս... լեզուն կապուեց Հէրապի:

— Չիտեմ...

Հէրապը մնաց լռած, քարացած:

— Հը՞, տալո՞ւ ես թէ չէ, ըսա՛, թէ՛զ,
թէ չէ երինջդ առաջ կխառնեմ...

Այդ սպառնալիքը մինչև ոսկորները սարսեցրեց աղքատ Հէրապին. նա անճարացած՝ մոլորուած աչքերով նայեց կնոջ ու աղջկների երեսին, որոնք պատի հետ կողքէկողք շարքով կանգնած տխուր, արտասուակալած աչքերով նայում էին երնջին: Նրանց լացացնողը հօր խղճալի դրուժիւնը չէր, այլ երնջի անփոխարինելի սէրը:

— Թէ էն պաշտում պատարագը կսիրես, թէ մեռած հօրդ, Ատալիդ — Թորօի հոգին կսիրես՝ էնոր խէրին միքանի օր համբերէ, էսքան տղոցս աղի-արտըսունք մի թափել տալ —, ձեռքը դէպի աղջկերքը պարզելով գլխարկը վէր առաւ Հէրապը:

— Էն օր (որ) անօթի էիր մնացէ, լաւ եկար ջվլներդ ցիր տարար, չհամբերեցիր... հիմի ինձի կսես համբերէ, հա՛... Դէ, շուտ... Ձես տա՛յ... Հօ, հօ —, սիրտը քար դարձրած խօսեց Հարամխոուն ու միքանի անգամ ամուր խփեց երնջի մէջքին:

Կենդանին անսպասելի հարուածից ցընցուեց ու չիմացաւ որ կողմը շարժուի, քանի որ նրա չորս կողմը պատել էին:

Այդ հարուածն այնպէս ծանր ազդեց Հէրապի կնոջն ու աղջկների սրտին, որ կասես նրանց իրենց մէջքին իջեցրին: Նրանք այլ ևս չկարացին իրենց փուլ եկած սիրտը պահել՝ սկսեցին լաց լինել:

Այդ դրուժիւնն ինչպէս կայծակ շանթեց Հէրապին. կարծես արիացաւ նրա ճընշուած, ընկճուած հոգին, և նա Հարամխոուի առաջը կտրելով ինքն-իրեն կորցրածի պէս գողաց:

— Է՛յ, քնչ կէնես, ո՞ւմ մալը կտանիս:

— Դէ, գարիս տու, չես թողնի —, ճչաց Հարամխոուը:

— Ձէ, չեմ թողնի... քնչ իրաւունք ունիս, 4 կոտ գարու տեղ զօջա երինջս գօրով ձեռնէս խլելու:

— Ձես թողնի... Հօ:

— Ձէ, չեմ թողնի, օօ հօ:

— Տօ էնդին կորի, ճամպայ տո՞ւ, թէ չէ դանակս վրէժ ջարդուփշուր կէնեմ... որոտաց Հարամխոուն և շարժուեց դէպի Հէրապը:

— Ձէ, չէ, չեմ թողնի, քնչ պիտի էնես...

— Ձես թողնի, հա՛, չես թողնի... դէ կէ, դէ կէ, հը՛, դէ կէ, հարամգադա (ապօրինի ժառանգ), դէ կէ, ա՛յ քեզի չթողնի, դէ կէ օր ջանդ դինջանայ, ես գիտեմ կկեռար

(քոր գալ), դէ կէ... ը'նհ... տեսա՛ր... ես էն քու... Եւ պատկառանքն իսպառ կորցրած ինչպէս մի ամենայետին սրիկայ հայհոյեց Հարամխոռն ու մահակով այնպիսի ծանր հարուածներ հասցրեց նրա թիկունքին ու ուսերին, որ տարիքն առած ծերունին սաստիկ ցաւից ընկնելով քարի վրայ լաց եղաւ:

Այդ տեսնելով նրա կինն ու որդիքը՝ սկսեցին աղիոգորմ լաց լինել:

Պօղոս աղա ջան, ինձի խղճա, աղջրկներուս խղճա, մեղք է, մի գարկէ, իղդեար, բէքէՖ (ծեր, տկար) մարդ է—, նրա թևերին փարուելով աղերսեց Զարմանը:

—Մի բռնէ ինձի, ատափսբը(անամօթ)—, ցոյց տալով թէ Զարմանի աղերսանքն ու իրեն փարուելը թշնամական՝ իրեն բռնելու մտքով է հասկանում, որոտաց Հարամխոռն, և որքան ոյժ ունէր՝ շարտեց նրան պատին:

Խեղճ կինն այնպիսի հուժկու հարուած ստացաւ մէջքին, որ չկարողացաւ իրեն պահել, գլորուեց գետին և ամբողջ մարմնով մեկնուեց փողոցում:

—Վնւյ, ապլւս ջան, վնւյ, Նարինջ ջան—, մղկտացին աղջկերքն ու սարսափելի լաց ու որոտ բարձրացրին:

Աշխարք բռնող լաց ու կոծի վրայ հաւաքուեցան միքանի գիւղացի:

—Մտիկ տու, մտիկ տու, թէ Հարամխոռ հարամգաղէն ինչ օրն է ցքէ աղքատօղորմելուն, մտիկ տու:

—Վնյ ես էն էգոր... վրայ բերեց երկրորդ գիւղացին և շտապեց միւսների հետ դէպի կռուատեղը:

—Հարամ կաթ օր ծծած չըլլի՛ բա աղքատ մարդուն էդ օրը կցքէ... օրական մի տուն կքանդէ... մի սաղ գեղ կաւիրէ...

—Էդոնք ցեղով շուն են, ցեղով. մինչի աղքտի ունեցածը ձեռնէն չխլեն, ուրուշի տունը չքանդեն՝ չեն կշտանայ... հոգեստանքը դուս կուգայ...

—Պօղոս ջան, Պօղոս, թէ մեզի կսիրես, մի էնէ, աղքատօղորմելի մարդ է, միքանի կոտ գարու համար խեղճ անասուններուն մի լացըցնէ, մի մաղիկ—մաղիկ բերէ—, միջամրտեց մի տարիքաւոր գիւղացի:

—Ախպէր, կսէք հըմը, ինչ էնեմ, էս մի տարի էղաւ տանիլը, ոչ գարին կբերէ, ոչ էլ շահ կուտայ. եկել եմ կուգեմ՝ հըլը բերանն էլ օխտը թիզ կբանայ...

—Պօղոս ջան, մարդը կսէ մի քիչ համ-

բերէ՛ դու էլ համբերէ —, վրայ բերին չորս կողմից:

Համբերելը մէկ կըլլի, երկուս կըլլի. դուք էղէք իմ տեղս, ինչք տէր եմ, ամեն մարդ որ տարածը չբերէ՛ ես թնջ պիտի էնեմ —, ազուէսութիւն արեց Պօղոսը:

— Վնաս չունի, համբերէ, համբերէ:

— Չէ, չեմ կարայ:

— Ինչք չես կարայ, թնջդ է պակաս —, տաքացած վրայ բերեց մի դեռահասակ գիւղացի:

— Ինչպէս, չեմ կարայ... սիրտդ շատ կցաւի՛ բե ինքդ տու —, այս անգամ արհամարհանքով խօսեց Հարամիսուն և երինջն առաջ խառնեց:

— Ե լսւ, երկու կոտ գարու տեղ սաղ երինջը խլել կըլլի...:

— Ձեզք վե՛վ սիւղիա դրեց գլխուս, ես հախս էնորէն կուզեմ...:

— Թի՛ւ, ես էն քու կուսպաշտ... ափսոս, ափսոս բերնիս, օր մունտուեցի, քեզի հետ լիզու թաթխեցի, թի՛ւ, թի՛ւ —, զգուանքով թքեց միջամտող տարիքաւոր գիւղացին և քաշուեց մի կողմ:

Հէրապը ոտքի կանգնելով դրացիներէ արդարագատութեանը դիմեց:

— Օ՛-հօ, օ՛-հօ, աղջի Մաքան, տառաւ, մի թողնի, օ՛-հօ, Նարինջ ջան, մի երթա, օ՛-հօ —, աշխատելով երնջի առաջն առնել՝ յուսահատ ճիչ բարձրացրեց Մանանը:

— Օ՛-հօ, Նարինջ ջան, օ՛-հօ —, միւս կողմից երնջի առաջը կտրեցին Մաքանն ու Փառանը:

Երինջն ետ դառաւ և ուզեց կանգնել իւր տեղում:

— Հօ... ես էն քու ծախողիդ... հայհոյեց Հարամիսուն, և այս անգամ այնպիսի անասուած երկու հարուած իջեցրեց երնջի մէջքին, սր կենդանին կսկծից բառաչեց և գժուածի նման ճանապարհ բացեց, ու սկսեց փողոցներում դէս ու դէն վազվզել:

Աղջկերքն արտասուքն աչքերին, ամեն ինչ մոռացած՝ նորից վազեցին ետ դարձնելու. սակայն այս անգամ իւր մահակը դէպի նրանց դարձրեց Հարամիսունը:

— Ինչին կորիք, շան լակոտներ, թէ չէ էս է, եկաւ. բոլորիդ եզտեղ և եթ շան սատակ կէնիմ —, և վրայ վազեց:

Աղջկները զարհուրած նրա գժոխային արտայայտութեամբ փալլող աչքերից՝ վազեցին ապաստարան գտնելու հօր մօտ, որ յու-

սահատ անէծքներ թափելով վազում էր իւր աղջկների և երնջի ետևից:

Բայց Հարամխոռը թողեց նրանց և վազեց հասաւ երնջին:

Զարմանը, որ հազիւ ուշքի էր եկել, երբ աչքերը բացեց, տեսաւ, որ աղջկերքը լալով գալիս են, իսկ Թորոի Հարամխոռ տղէն երինջը քաշում է դէպի իւր տուն՝ ձեռները դէպի երկինք պարզեց ու անիծեց.

—Վնւյ, չվայելես, Թորոի տղայ, վնւյ, տունդ ու տեղդ բրիշակ ըլլի, վնւյ Աստուանձ, արդար դատաստանիդ մեռնեմ, բան չեմ խընդրէ, ինչ օր օր (որ) ինձի ցոլց տուեց Թորոի տղէն՝ իրեն կնիկն էլ իմ օրս ընկնի... Վնւյ քոռանամ ես Նարի՛նջ ջան, էդ ուր կտանին քեզի...

ԱՂԲԱՏՈՒԹԵԱՆ ՃԻՐԱՆՆԵՐՈՒՄ

կա մ'

Մ Ա Ր Ա Պ Ա *).

I.

189... Թուականի սևումութ ձմեռն էր. դեռ փետրուար ամիսը չհասած խոտի ու դարմանի սաստիկ թանկութիւն ընկաւ Զաւախէթում: Գիւղացին «իւր բերնից կտրելով» սնունդ հասցրեց իւր անբաժան ընկեր, իւր աջ կուռը գրաստներին, որ գարուն հասցնէ, նրանցով վար վարէ, ցանք անէ. սակայն ձմեռն հազիւ էր մօտեցել իւր վախճանին, որ եղջիւրաւոր անասունների մէջ ցաւ ընկաւ: Համաճարակը շատ աչեր թողեց արտասուկալաճ, շատ յոյսեր խորտակուած, շատ ճտեր ծուռը, շատ ձեռներ ծոցը...

*) Աւրիշի դռանը ճորտ — ծառայ:

Բայց ոչոքի ստացած հարուածն այնքան զգալի, վիշտն այնքան մեծ չէր՝ որքան Յ...ցի Մարապոնց երկու եղբօր, Քերոբի ու Սերոբի:

Քերոբն ու Սերոբն իրար հետ սիրով եղբայրներ էին: Հայրը մեռնելուց յետոյ թողել էր նրանց միջակ կարողութիւն. աղքատութիւնը վաղուց բաղխելով նրանց դուռը՝ խըլել էր շատ բան, և թողել էր մի գոյգ եզը, մի կով, մի մատակ ու մի մոզի: Երկու եղբայրն ուսերը դէմ տուած կռուում էին մարդկութեան այդ ամենասոսկալի թշնամու դէմ, որ անդառնալի կերպով նրա ճանկը չընկնէին. բայց 189... թուի համաճարակը տարաւ նրանց եզան մի ուսը, մատակն ու մոզին. և երբ գարունը բացուեց՝ նրանք լծելու եղ չունէին:

— Սերոբ ջան—, խօսեց մի օր Քերոբը:

— Համմէ—, ձայն տուեց փոքր եղբայրը:

— Մարալն ախրը թաք (կենտ) մնաց, ինչ էնենք:

— Չիտեմ, ափսր ջան (նա մեծ եղբօրն իբրև պատիւ ափար (եղբայր) էր ասում.— էդքու գիտնալիքդ է:

— Չէ, ինչի՞, հաւսար ախպէր ենք. լաւ կըլլի, խորհուրդ էնենք:

— Ասա՛, ինչ խորհուրդ:

— Ի՛նչ կսես, ինչպէս էնենք, ընկեր առնինք, թէ ծախենք:

Սերոբի գլխին կարծես սառը ջուր ածեցին.— Ինչպէս թէ ծախենք... ապա վա՛ր, ապա ցան... առանց եզան մնանք—, ու յուզմունքից կորցրեց, լեզուն խառնուեց.— ը՛ր՛նկեր առնինք:

— Առնինք, լաւ կսես. ընկեր առնինք հըմը, ինչո՞վ...

Եւ այդ ինչով էր, որ պարունակոււմ էր իւր մէջ և լացը նրանց և ժպիտը:

Պարտքերս մինչի բողազներս է հասէ—, շարունակեց Քերոբն.— ուրուշ տնէն էնպէս ծախելու էլ բան չունինք, օր ծախենք առնինք, ինչ էնենք...

— Ափսր—, եղբօրն երեսին խորհրդաւոր եղանակով նայելով խօսեց Սերոբը:

— Ասա՛:

— Մենք երկու ախպէր ենք, չէ՛:

— Հա՛:

— Տունն երկու մարդու էլ ինչ գործ կայ, օր երկուսս էլ տունը (տանը) մնանք. մէկս ու մէկս հերիք ենք:

Քերոբը հասկանալով եղբօր միտքն, ասաց.

— Հա՛, ես էլ էն կարծիքին եմ. մէկս ու

մէկս մտնենք մշակ. եա ես մտնիմ, դո՛ւ տունը կեցի, եա դո՛ւ մտի, ես տունը կկենամ:

— Ես պատի ախպէր եմ, ես կմտնիմ... Էս մի տարին հախովս եզ կառնինք, Մարալին ընկեր կէնենք:

Քերոբը բեկուած սրտով համաձայնեց:

Եւ գարնան սկզբներին Սերոբն արդէն Սր... գիւղում մի թուրք տղալարի մօտ մըշակ (ծառայ) էր:

Դա նրանց առաջին քայլն էր, որ թողնելով հօր օջաղը գնում էին ուրիշի օջաղը շէնացնելու:

II.

Քերոբն իրեն պէս մի չքաւոր գիւղացու հետ մօտգամ (ընկեր) դառնալով իւր մի ուս եզը միացրեց նրա նոյնպէս մի ուս եգան հետ, օրավար ու կէս հերկը Բեդեշէն կոչուած մասում վարեց, ցանեց:

Արտը բսեց, մեծացաւ, ատոք հասկեր բռնեց և քաղելու արդէն մօտ էր, որ Քերոբը մէկ օր ժպիտն երեսին հասկերից մի դաստա կապած Աստծուն փնռք տալով, կեռման ճանապարհները թողած արտերն ու թմբերը ճղելով գալիս էր գիւղ:

— Քերոբ, էդ Բնչ գարի է—, ատոք հասկերը տեսնելով ուրախացած հարցրեց մի ծերունի:

— Մեր արտի գարեցէն է, ամի. կտեսնիս ինչ գարի է, էՖՖ, Աստծու խաչը վրէն՝ կսես մատղցու դըմբուշիկ գառ ըլլի...

Եւ մի անհուն բերկրանքով շարունակեց ճանապարհը:

— Քերոբ, էդ ձեռիդ խարախարմանն *) ո՛ւմ արտէն է—, քիչ լետոյ չարաճճիութիւն արեց մի նորատի կին:

— Մեր, ո՛ւմ—, վիրաւորուած հպարտութեամբ պատասխանեց Քերոբը. — յընտիկ Մարջան, քեզի պէս գէր ու գըլնթոր է, մէկ աշէ... հայ պապանմ-պապանմ, մի ցորեն աժէ:

Կինը հանաքից, իսկ Քերոբն ունեցածից ժպտալով իրարից հեռացան:

Քերոբը տուն հասաւ, աւետեց գարու լաւ բոյս տալը, լաւ յոյս տալն և խաբար արեց եղբօրը, որ մի-երկու օրով իրաւունք առնի, գայ առաջիկայ շաբաթին գարին միասին հնձեն:

*) խարախարման (հասկերից շինած խեծաղցու) շինում են միմիայն ցորենից, ոչ գարուց:

III.

Աստուածածնայ իրեն տօնի օրն էր: Թէ՛ժ արևը հէնց առաւօտից մարդու վիզը կճոււմ էր ու կճոււմ էր. նրա բոլորքը ալիքաձև շաղ տուած բակ էր բռնել. շոքն ու տօթը քանի գնում անտանելի էին դառնում. խոտերի ո՛չ մի սըլսըլոց, հովի ու գեփիււռի ո՛չ մի շըընջիւն չէր դուրս գալիս... գիւղի դոխերն շտապով իրենց բներն էին վերադառնում. ծիծեռնակներն երամով երկրի երեսին ճախրում էին հա ճախրում, սագերը գետակից դուրս գալով, միքանի անգամ զնն-զնն-զնն անելով, մի բանից կասես նեղուելով ու մղուելով, թևերը բաց պահած, կամ թափահարելով համախումբ առաջ էին վազում, բերանները բաց անում, կտուցներն իրենց երկար, ոլորուն վզերի հետ երկարացնում, պոչերը թափ տալիս... շներն ու կատունները տների խորքն էին քաշուում. աքաղաղը շուտ-շուտ կանգնում էր մի բարձր տեղ և կուկուլուկո՛ւն կանչում. հաւերը կողքին ընկած փորած փոսիկների մէջ փետրին էին տալիս. իշու բարձրաձայն զոռոցը նախրից էր մարդու ականջին հասնում. ձիերը թմրել, ականջները լօշ-լօշ կախ էին ձգել և ծուլօրէն փոչերն էին թափ տալիս. ոչ-

խարները հօտից դուրս գալով դէտուղէն էին վազվզում...

Այդ բոլորը, բոլորը կարծես մի բանդագուշակ լինէր...

Արևի հէնց հնոցի տաջև քիչ-քիչ առաջ եկաւ մի սև բան, թուխ ամպի պատառ, այդ պատառը քանի գնաց մեծացաւ ու ուռճացաւ, կոլորուեց, մէջ տեղը սևին տուեց, իսկ ափերը պսպղացրեց իբրև արծաթի երիզքիչ-քիչ հովը շարժուեց, կասես զովն ընկաւ գետին. ատոք հասկերով հասած արտերը ծովի նման նորից սկսեցին ալիք տալ, աջից ձախ օրօրուիլ, «հօրանց գնալ». նորից մլմլաց կանաչափայլ մարմանդ դալարը...

— Տիրացո՛ւ Մաթոս:

— Հրամմէ:

— Հրամանքդ բարի, էդ ամպն օր երկնքի երեսին իճաթ եղաւ (առաջ եկաւ)՝ ինձի էնպէս կթուայ, թէ լաւ ամպ չէ. մեղայ-մեղայ, մենձ խօսիլ չըլլի, Աստուծուն դիմադարձութեն չըլլի, մենք վե՛վ ենք, օր երկնքի ու երկրի երեսը քննենք, բերններս հազար հեղ հող ու մոխիր՝ հըմը...

— Ի՞նչ հըմը, Բերո՛ք ջան:

— Հըմը լաւ ամպ չէ, սև է, կհասկընան սև ի՛նչ է:

— Կհասկընամ, հա,— ձեռը նորից ճակատին դնելով երկնքին նայեց տիրացու Մաթոսը:

— Սև՛ է, բարի չէ,— տիրամած կամ ճիշդն ասած չգիտէր ո՛ւմ դէմ զայրացած աւելացրեց Քերոբը:

Գը՛ռռռ... լսուեց երկնքի երեսից մի չարագուշակ դժոխային ձայն, որ բաւականին երկար տւեց:

— Տիրացո՛ւ Մաթոս, Քերոբ տատաշ (անուանակից), թնչ, ամպին կաշէք. խէյլը վախտ է (բաւականին ժամանակ է) մենք էլ մտիկ կուտանք, կտեսնինք, օր երկնքի երեսը լաւ նշան չէ...

— Էդ անտէր գոռալը անձրևի գոռալ չէ, երկան քաշեց, ձէնն էլ սարթ է—, վրայ բերեց երրորդ մօտեցող ընկերը:

— Էս օր Աստուածածնայ տօնն է. մենձ կիտն (փորձանք, օրհաս) էսօր է. հերու չէ առջի տարին էլի էսման մի պզտի ամպ դուս եկաւ Գէօզդաղի գլխուն, միրաթն (անտէր) արտերս զարկեց, տարաւ...

— Աստուածածնայ տօնն ամմենքէն մենձ կիտն է. էդ կիտէն կիմացուի մեր մեղքերի չափը—, երկրորդ խօսողին իւր գիտութիւնը

ցոյց տալու համար պատասխանեց տիրացու Մաթոսը:

— Է՛դ է, էհ—, ինչ-որ զայրոյթով նկատեց առաջին խօսողը.— ամեն տարի մինչի էս անտէր կիտը կհասնինք, կանցնենք՝ մերն էլ մեզի կհասնի...

— Մի ըսէ Մուկո՛ւջ ջան, մի ըսէ, բաւմ:

Գը՛ռռռ... լսուեց երկրորդ աւելի երկար, աւելի մօտ գոռոցը:

— Վա՛յշ, տներս աւիրելու է—, սրտում մի ծակոց զգաց Քերոբն, ու նրա աչքերն առաւ արտասուքը:

Կէս ժամից ամբողջ հարիզոնը ծածկուեց սև-սև ամպերի ահռելի շերտերով, տեղ-տեղ էլ վիթխարի ժայռերի նման մռայլ-մոխրագոյն կուտակներով. երկրի երեսին տիրեց սգատես ստուեր. եղանակը ցրտեց, խոնաւութիւնն զգալի եղաւ օդի մէջ: Ծծմբային հոտը տարածուեց չորս բոլորքը. գոռոցը քանի գնաց սաստկացաւ և ձուկը հազար ու մի տեղից թունաւոր օձի պէս կտրտտուելով սկսեց երկրնքի մի ծայրից դուրս գալ, միևսում հանգչիլ...

— Եանի մենք էդ անտէր կեծվխտալուն ինչի կսենք, թէ ձուկը կխաղայ, չենք

ըսէ, թէ սև օձը դ՛ուս կուգայ բնէն, օր մար-
դու սիրտն աղուէ (թունաւորէ)...

— Էդման (էդ նման) մի խօսի, Մուկոնջ
ջան, էդման մի խօսի, Աստծուն դիմադար-
ցու թեն է. մենք վե՛վ ենք —, դարձեալ նկա-
տեց տիրացու Մաթոսը:

— Է՛հ... սրտնեղած կրճքից թուցրեց
Մուկուջն, ելք լսեց սայլի թափքի վրայ մի
թրխկոց, տեսաւ վեր-վեր թուչող կարկտի գըն-
դակը —, ապա երկրորդն, երրորդը...

— Վահի... վնյ... ձուներ գլխընեբոն...
վոնյ, չորնայի Էս... աչքերս քոռանար չտես-
նէի... բարձրացաւ լաց ու շիւան:

— Մտիկ տու Քերոն, մտիկ տու, թէ
Բեդեշէնու վրայ սև սներն ինչ տեսակ են
կախուէ...

— Վաշշ —, ծնկներին խփեց Քերոն, երբ
տեսաւ կատարուող դժոխային տեսարանը —,
արտս ձեռնէս գնաց, օջաղս մարաւ...

— Աղոթք էրէք, Աստծու անունը կան-
չեցէք, բալքի թեղօք ետ առնի, տամարն
(չերտ) ուրիշ տեղ չերթայ —, կասես ճակատագ-
րին հնազանդ ձայնով խօսեց տիրացու Մա-
թոսը:

— Էլի սև, էլի սով... անընիդ մեռնինք,
Աստուած, ետրաբ մեր մեղքն թնջ էր... հա-

առաջելով խաչակնքեցին կանայք, որ փալա-
տակումից խիստ վախենում էին... ետրաբ էդ
անմեղ բուսը քեզի թնջ էր էրէ, օր մեր
մատղշներու (մանկտու) բերնի բրդուճը (պա-
տառ) կտրեցիր:

— Վոնյ, արտեր ջան, վոնյ, քոռանայինք
մենք, վոնյ, աչքերուս լուսը դ՛ուս գար, օր
ձեզի էդ օրն ընկած չտեսնէինք... Վոնյ, Աս-
տուած... մենք Քեզի թնջ էինք էրէ... քեա-
ֆիր խոյ չես... կսկծաց կանանց սրտի ծայրը:

— Աղջի Թաքուն, աղջի Վարդուն, աղջի
Օքօ, աղջի, ինչի էք կայնէ, գնացէք խաչըր-
կեաթը (խաչ-երկաթ) դուրս բերէք, պղընձ-
կարգը դուս հանեցէք, օր թեղօք ետ առնի,
թէք, թէք —, հրամայեց տան պառաւը:

Այդ ժամանակ ծըլընգ հա ծըլընգ լը-
սուեց եկեղեցու զանգակների իրար ետևից ա-
րագ-արագ տեղացող ղօղանջը. ժամկոչը տէր-
տէրի հրամանով բարձրանալով զանգակատուն՝
ինչ-որ սրտի նեղութիւնից, իրեն անորոշ էր,
բարկութիւնից թէ յուսահատութիւնից՝ ինչ-
քան ոյժ ունէր շտապով ջարդում, կտորա-
տում էր զանգերը, որ Աստծուն իմաց անի
երկրին հասած նեղութիւնը, ժողովրդի լացն
ու շիւանը, աղքատի վիշտն ու կսկիծը...

Ամպի երկարատև գոռոցի հետ սաստկա-

նում էր ընկուզի մեծութեամբ տեղացող կարկուտն, և անխնայ հարուածում և խոտ և ծաղիկ, և արտ և արօտ, և թուփ և մացառ... հարուածում, ջարդում, փշրում, խորտակում ամեն ինչ, ոտնատակ տալիս, ոչընչացնում, հողի հետ հաւասարեցնում...

Գիւղացիները դուռն շէմքի հետ կանգնած, ճտերը ծռած, լուռ, արտասուլաթոր աչքերով, ամբողջովին վիշտ դառած տեսնում էին հինգ-վեց ամսուայ աշխատանքը ոչընչանալիս:

Մի ժամից երբ նրանք բարձրացան կտուրները չորս կողմը նայելու, տեսան կանաչած Բեդեղէնը ծածկուած ճերմակ, մահուան սաւանով. կասես ձիւն-ձմեռ լինէր...

— Ա՛խ... որ ձուռնը տայ գլխուն գեղացին, որ ջուրն ընկնի, օր Աստուած էլ էնոր չի կամենայ... մրմուռաց խելքը կորցրածի պէս Քերոբը:

— Ա՛խ, Աստուած ջան, լաւ չէրի՛ր... հազար հեղ լաւ էր մեր ջանին գար, մեր տղոցը գար, քան անմեղ բուսին... Թաքի մեր օրական պարէնը մեր ձեռնէն չխլէի՛ր —, լի պատրաստականութեամբ մորմոքացին կանայք:

— Հո՛ղը գլխուդ գեղացի. գիշեր աշխա-

տի, ցերեկ աշխատի, վարէ, ցանէ, աչքիդ քոքը ճերմկցու, քունդ կոտրէ, օր մի կտոր չոր հաց ունենաս՝ մի սահտուայ մէջ Աստուած գլխուդ զարկէ, ձեռնէդ կառնի...

— Ե՛խ... Բնչ ըսեմ... էս քանի տարի է աչք չբացինք. ես մուկ, ես դուռ (եղեամ), ես չորայէն, ես կարկուտ... տրտնջացին միքանի գիւղացի. — էլ Բնչ սրտով մարդ աշխատի...

— Ի՛նչ կարանք էնէ, Բնչ կարանք... Իրեն կամքը չէ. Բնչպէս կուտայ՝ էնպէս էլ կառնի. Աստու հրամանին դէմ կենալ չիլլի... Աստու կամեցածը մեզի էս է եղէ —, այնպիսի համոզուած եղանակով նրանց նկատեց տիրացու Մաթոսը, որ կարծես արդարև այդպէս էլ պիտի լինէր, որ կասես ուրիշ կերպ չէր էլ կարող լինել:

IV.

Անցան օրեր: Ունևորը սրբեց աչքից արտասուքը, պսպղուն գերանդին առաւ ձեռը, դուրս եկաւ դաշտ, սրեց և հնձեց բնութեան պատահարից ազատ մնացած միւս արտերը: Սակայն Քերոբն և Քերոբի նմաններն էին, որ միանգամայն ամեն բանից զրկուելով, ճի-

տը ծուած, լռիկ սկսեցին արտասուել և սրտի մորմօքով գիտել ուրիշի բաղդաւորութիւնը:

Քերօբը հագնում էր իւր կարճ, մաշուած միակ զգեստը՝ մուշտակը, որ ամառ-ձմեռ նրա հագին էր, կեմէ գօտին վրայից պինդ կապում էր մէջքին, մազազուրկ, հօրից ժառանգութիւն մնացած փափաղը դնում գլուխը, գերանդին ուսում և օրը մի գրացու արտ իրդատ (օրական բանուոր) գնում: Որից նա ստանում էր օրավարձ մի կոտ գարի, որից կէս կոտ ցորեն ալիւր, որից մի հոխա աղ, և այդպիսով օրական պարէն հասցնում իւր ընտանիքին. իսկ ո՛ր օրն իրդատ տանող չէր լինում՝ նա գերանդին ուսած կանգնում էր գիւղի ծայրին և սպասում հրաւիրողի:

— Քերօբ, էդ ինչք՞ ես կայնէ—, մի օր հարցրեց գիւղի իւզբաշին, որի անունը Գող Յովակ էր:

— Կայնել եմ կաշեմ, թէ բաւքի (գուցէ) մէկը իրդատ տանի:

— Իրդատ:

— Հո՛:

— Ինչքանով կուգաս:

— Գո՛ւ գիտես. ինչ կուտաս...

— Մի ջուխտ չարխու, յրազք՞ (յօժար) ես:

— Է՛հ, եղածն օրհնած է—, համաձայնեց Քերօբն ու գնաց իւզբաշու ետևից:

Մի շաբաթ անց Քերօբը գնաց իւր վարձ մի զոյգ տրեխացուն ուզելու:

Իւզբաշին երբ տեսաւ, որ Քերօբն առանց ստանալու չի հեռանում՝ դուրս պրծաւ.

— Էդպէս է բո՛ս, աղքատ դատօ, էդպէս է... քեզպէսները մարդու լաւութենք թէզ կմոռնան, իրենց մի ջուխտ չարխու չեն մոռնայ... մի իրդատը մենձ բան էր, հո՛, օր եկել դուռս կտրեցուցել ես:

— Հախս կուզեմ, ինչք՞ կնեղենաս. մէկ աշէ, ոտներս չարօխ չկայ—, վրայ բերեց Քերօբն ու երեսը պնդացրեց:

Յովակը մի կտոր կաշի շարտեց նրա երեսին և քթի տակ օրոճաց. «դէ, կեցի դու...»

Քաղից լետոյ եկաւ կալոցը. ամեն մարդ իւր ունեցածը բերեց կալը թափեց, կամին հեծաւ, սկսեց կալը քշել, ծեծել. սակայն Քերօբի կալը դատարկ էր. ոչ որան կար, ոչ կամ. կալի տափը կարծես որբացած լինէր... Այժմ նրան էլ իրդատ տանող չկար, որ իւր տան օրական պարէնը հայթայթէր. ամեն մարդ իւր կալն ինքն էր ծեծում, յարդն ու հատիկն ինքն էր ներս առնում. ո՛ւմ փոյթն էր, թէ Քերօբը կալուկուտ չունի, Քերօբը

պարապ է, ուտելու հաց չունի... Այս երե-
ւոյթը կրկնապատկեց նրա յուսահատութիւնն
և ակամայ լացացնել տուեց:

— Օ՛րս-օ՛րս-օ՛րս, Աստուած ջան, էս օրին
էլ արժանացուցիր... Հիմի ի՞նչ էնեմ ես, դէ
ըստ, Ստեղծող, Դո՛ւ ըստ, ո՛ւր երթամ, ապ-
րուստ չունիմ, ապրո՛ւնուստ. ո՛ւր կորիմ... Եւ
սկսեց մատները ջարդրտել, երբ լիջեց, որ
Փ.ի բարաթի ժամանակը լրանում էր, պէտք
էր տոկոսը տալ, բարաթը նորոգել, եթէ ոչ
կգար գլխին կրակ կթափէր, հօր թողած
պարտքը լիջոցի — ուշունցի առարկայ կգառնար.
բացի այդ խիզանը մնացել էր առանց հա-
գուստի, տկլոր, ցուրտը մինչի ոսկորներն էր
անցնում... Երկու-երեք տարի էր, ինչ հօր
հոգու հացը չէր տուէ, տէրտէրի թաղմեւան
մնացել էր. եղբօրն ասաց.

Ե՛հ, Սերոբ ջան, էլ ուրուշ ճար չը-
կայ, եզը պիտի ծախենք:

— Եզը ծախենք. Մարա՛լը —, փշաքա-
ղուած լացեց Սերոբը. — հապա առանց եզայ
ի՞նչ էնինք...

— Էլ եզն ինչերո՛ւս է պէտք... դառն
և մաղձալի ժպտաց նա, — կալ չունինք, օր
ծեծենք, օրան չունինք, օր կրենք... Աս-
տուած էդ հոգսէն մեկէն ազատեց, եզայ էլ

բան չմնաց... Մի սէլ խոտ կայ՝ էն էլ կովին
անճախ (հազիւ) օգտէ (բաւականանալ)... Տու-
նը հացի նաֆաղա (փշրանք) չկայ, ի՞նչ է-
նենք...

— Դո՛ւ գիտես, ափար ջան —, իւր ճա-
կատագրին հնազանդ, հպատակօրէն եղբօրն
յայտնեց Սերոբն և բռնեց Մր...ի ճանապարհը:
Միքանի օրից Մարալը ծախուեց:

V.

Ձմեռը մօտենում էր: Քերոբի միակ յոյ-
սը մնացել էր եղբօր վարձի մնացածը, որ
մաս-մաս ստանար, տան համար ծախսէր, մին-
չև տեսնէր Աստուած ի՞նչ կտար, ի՞նչ դուռ
բաց կանէր:

Իւր մտածմունքների հետ էր Քերոբը,
թէ ձմեռն ինչպէս անցկացնէր, երբ ներս
ընկաւ ոտից գլուխ ծիծաղի առարկայ գեղի
գգիւրը.

— Քերոբ ափա՛ր, հայրէ:

— Ի՞նչ կայ —, մի անորոշ տխրութիւն
զգալով հարցրեց Քերոբը:

— Մախթա՛ (հարկ) մախթա, հայրէ —,
ու նորից վազեց դուրս:

—Մախթա՛—, քարացած կրկնեց Քերոբըն և արևկանաչը կապեց նրա աչքերը:

Գող Յովակը մտրակը ձեռին (ասենք իւզբաշի եղողի առաջին խրախճանքը մտրակ բռնելն է...) առաւօտից նստած օջղի գլուխը սպասում էր Քերոբի երևալուն, որ նրան լացացնէր: Քերոբի լացը նրան հաճույք էր... Եւ չարխցու կաշու ջիգրը հանելու...

—Քերո՛բ, եկա՛ր:

—Հրամանք ես:

—Գիտես մախթադ ինչքան է. օխտը մանէթ իննը շայի. բե՛:

Քերոբը պատասխան չգտաւ տալու. նա մէջքը սիւնին դէմ տուեց և արտասուեց:

—Դէ, է, քնչ ես կայնէ:

—Ո՞րդից—, հազիւ թոթովեց Քերոբը:

—Ի՛նչ էնեմ. ինքդ էլ, գիտես օր թագաւորի խարճ է. ես էլ գիտեմ չունիս հրմը՝ ձեռնէս քնչ կուգայ... էգուան գլաւէն (տանուտէր) գալու է, պիտի տամ... մի կապէկ օր պակաս ըլլի՛ ես եմ պատասխանատու... բե՛:

—Ո՞րդից բերեմ, քնչ էնեմ... ինքն իրեն խօսեց Քերոբը:

—Դէ, է, չէս իմանայ—, ձայնը բարձրացրեց իւզբաշին:

Քերոբը դարձեալ լուռ էր:

—Մախթա՛ն. այ, թէ չէ էս ուրուշ տեսակ բան չէ, տղէդ անգամ ծախելու, առնելու իրաւունք ունիմ... Թէգ, թէ չէ կովդ կծախեմ:

Քերոբի կոկորդը կուչ եկաւ, և ամբողջ մարմնի վրայով մի անախորժ սարսուռ անցաւ:

—Քերո՛բ, այ, կովդ կծախեմ, մախթան բե՛:

Կովի ծախուելով Քերոբի օջաղն իսպառ կգրկուէր անասունից. մէկը չէր մնայ, որ շունչ շնչի տար, ցուրտ գոմը տաքացնէր: Քերոբն երեխայի պէս լաց եղաւ և մօտեցաւ մի-երկու դրացու.

—Ա՛յ դուռ ու դրկից, ձեր տղոց սատաղէն, միք թողնի տունս աւրբելու. ամեն մէկը մի-մի մանէթ աւել վէր եկէք, մախթան թըմմեցէք (լրացնել). հոգուս պարտքն ըլլի, տամ. միք թողնի կովս ծախուելու...:

Նայ, ով Քերոբի պէս սիրտ ունէր՝ նրա գրպանն էլ Քերոբի պէս դատարկ էր.

—Չունեմ, չունեմ, Քերո՛բ ջան, կարեկցում էր նա:

Իսկ նայ, ով փող ունէր՝ աղքատի պէս կարեկցող սիրտ չունէր.

— Չունեմ, չունեմ —, ստախօսում էր նա:

— Մինչի իրիկուն զանգերի վախտը քեզի ժամանակ, թէ չէ կովդ, ետ կառնիմ կճախեմ, կիմանամ...

Քերորը խելառ հաւի պէս ման է գալիս դռնէդուռ դարդին դարման ճարելու, սակայն, իզո՛ւր. գիւղում ընկածին օգնող, ընկած տեղից բարձրացնող հասարակական կազմակերպութիւն, համայնական ընկերութիւն չկայ, որ նրա դարդին դարման անէ. իսկ անհատին ուզում ես դոշադի *) տակ դիր, սեղմիր, հուպ տուր՝ ձէթ դուրս կգայ, փող չի դուրս գայ:

— Չկայ, չկայ...

Սպանիչ զանդաղութեամբ անցնում է ժամանակը Քերորի համար. վիշտը մաշում, սպանում է նրան. յայտնի է երեկոյեան գալիքը, բերանը չի գնում յայտնելու տնեցոց, արտասուքը լուութեամբ քամում է իւր սրտի մէջ, վիշտը ներսից է ուտում նրան... գուցէ ծախելու ըուպէն, ծախելուց լետոյ այնքան սոսկալի չէ, որքան մինչև ծախելը...

— Օ՛հ, եփ (երբ) պիտի անցնի ժամանակը —, յանկարծ դուրս է թռչում նրա ատամների արանքից:

*) Ձիթահանքի հաստ գերան, որով մղում են փոխինդը, ձէթ հանում:

Վերջապէս գալիս է նախիրը:

Քերորի կինը թեւերը վեր սոտտած, պըպըզած նաշխունի (կովի) տակ թը՛ռռ թը՛ռռ կթում է. իսկ միւս նէրը պահում է հորթը:

Քերորը երկու ձեռը գրպանները դրած, հայեացքը տրեխների քթին յառած՝ արձանի պէս կանգնել է գոմի տափում: Նրա համար այդ միջանի ըուպէն կատարեալ դժոխք է. նրա սիրտը ահից ճաքում է, թէ ահա՛, ուր է ուր չէ ներս կմտնի իւզբաշին, և՛...

Եւ արդարեւ գոմի դուռը ճռուալով բացւում է, ներս է մտնում Գող Յովակը:

— Հան, Քերոր, գտա՛ր:

Քերորը կարկամուած, կոշտ ձեռներով լսկ սրբում է արտասուքը...

— Չէ, ախպէր, ես չեմ կարայ էգուան (վաղը) քեզի համար գլաուռ քով սևերես ըլլի, օրէնքի առաջ մեղաւոր ըլլի:

Քերորը կսկծից ու կրքից երեսը շրջում է միւս կողմ:

— Թո՛ղ, տըմանչ (տօմանչ), կովը թող —. օձի սառն երեսով հրամայում է նրա գգրին: Գզիրը նոյն ծիծաղաւարժ գէմքով վազում է կովի վրայ:

— Ի՛նչ կուզես, էս վե՛վ է —, լաւ չիմա-

անտօնեան հուր նրա ջանին, մորմոքում էր, մրմուռում էր, գանգատուում էր, տրտնջում էր... և ոչ մի ճար չգտնելով իւր ընկած գրութիւնից բարձրանալու՝ գլուխն հեզ խոնարհած արտասուում էր...

— Չէ, չէ, զուր տեղն է մեր աշխատանքըն ու նեղանալը. առանց Աստծու բան չիլի. Աստուած օր մի անգամ չկամենայ՝ մեր արունք-քրտինք թափելը զուր է... Եւ ապա որոշում էր, որ ինքն էլ մշակ մտնէր ուրիշի դռանը, կամ որ աւելի յարմարն էր, ինչպէս մի անգամ իմացել էր Մր...ցի թուրք աղաւարի միտքը...

— Սերոբ:

— Համմէ:

— Բալամ, մեր բանը պրծել է... էլ էսգից ետեւ զուր է...

— Ինչի՞, ափար, ինչի՞ համար...

— Ինչի՞... հը՛ր՛, ինչպէս ըսեմ... էնոր համար, օր ճակտներուս էս է եղէ զրած... Իրեն կամքն էնպէս է եղէ, օր մեր պապերու պէս մենք էլ մարապա պիտի դառնանք ժամանակին...

— Մարապա՛... կրկնեց Սերոբն և նրա ամբողջ մարմնով մի սոսկում անցաւ. մի բուռն փոթորիկ յուզեց սիրտը. ինչ էր այդ փոթո-

րիկը՝ կիրք, թէ զայրոյթ, նա չէր հասկանում, բայց լուսահատութիւնից զգում էր, որ կասես ինչ-որ կռիւ էր ման գալի... Ըսել է թողնելու ենք տո՛ւն, տեղ, հո՛ղ, արտ... մըտնելու ենք Մր...ցի աղաւարի քով տնով-տեղով ճո՛րտ, մարապա, եսի՛ր... առաայ գիտնալու, թէ ինչ է մեր հախը... ոչ էլ ձէն պիտի հունենք, ոչ էլ խօսինք, թէկուզ մեզի քֆրեն, տանջեն, առանց հախի դուս էնեն, ծեծեն...

— Էլ ինչ ճար ու ճամպայ ունինք... աչքերը քամեց Քերոբը. — վե՛վ մեզի էլ մալ կուտայ օր լծենք, հաց կուտայ, օր ցանենք, ուտելիք էնենք... ճարը կտրած երկուսս էլ մշակ պիտի մտնինք... Ե՛, երկուսս էլ մշակ մտնինք, տնէն հեռանանք՝ տո՛ւնն ում թողնինք...

Սերոբը գլուխն առաւ երկու ձեռի մէջ, կարօտակէզ աչքերով նայեց օջաղում ծխացող աթորին:

— Տան համար էլ իտարա (սնուռն) հարկաւոր է, թէ չէ... Խոյ տարին տասներկու ամիս չփլաղ (մերկ) պահել չիլի... էնոնք էլ մեղք են...

— Դու գիտես, ափար ջան... ձայնեց Սերոբն և երեսը շրջեց:

Սուրբ Յարութեանը, մարդկութեանը

սրտով ու կեանքով նոր մէկ դարնան հետ վերածնութեան օրերին, երբ ամեն մարդ կարմիր ձուով էր շնորհաւորում գոմէշի ճակատը, որ դաշտ դուրս գայ, վարուցանք անէ, յուսոյ նոր դռներ բանայ՝ Մարապոնց երկու եղբօր տան դուռն էր փակուում... նրանք տանն ինչ որ կարչկար կոռնի սալին էին բառնում, որ գնային Մր... գիւղի աղալարի դուռը մարապա...

Երբ բոլոր իրերը բարձին, պրծան, ս և քարերով վեր շարեցին դուռն և վերջին անգամ համբուրելով շէմքն՝ ասացին.

— Մնաս բարով, հօր օջաղ...

— Մնաս բարով. թէ Աստուած ուզեց նորից մալով ու դէլվթով մեր պապերու պէտեա կդառնանք...

Եւ սալը քշեցին դէպի Մր...

Գ Ե Ղ Ի Ա Ղ Է Ն

I.

— Ո՛վ վէ, անտէր մնայ, ծնկներուս մէջ թափ ու թաղաթ (ոյժ ու կարողութիւն) չըմնաց, ոտներս ջարդան խտակ խուրդ ու խուշկի (ջարդ ու փշուր) եղան —, ուսին ձգած հազարումի տեղից կարկատած շալէ չէրքէզը մի կողմ քարերի վրայ շարտելով Կ...ի ճանապարհի մօտի «Գոնով» աղբիւրի գլխին նստեց մի տարիքաւոր ծերունի և խորը հոգոց քաշելով չպուխը վառեց:

— Ի՞նչ է, պլէճ ամի, թնչ էդտեղ մենակ նստել ես, քեզ ու քեզ կառնիս ու կուտաս —, բարևելով նրան մօտեցաւ կուժն ուսին մի դեռահաս գիւղացի, որ գալիս էր քաղուորի համար աղբիւրից ջուր տանելու:

— Ե՛հ, Ա.փին ջան, էս կեանք է, օր մենք կքաշենք. էս մեր քաշածը կեանք չէ, պատիժ է, կատարեալ պատիժ:

—Պլէճ ամի, էդ քնչ շատ դարդլամիչ կըլլիս, քնչ է պատահէ... Տո՛ւ, տու զուժիկդ (ծխատուփ) մի պապիրոս շինեմ. թիւթիւնս պարպել է, էսօր սաղ օրը պապակել եմ:

—Բա դարդլամիչ ըլլելու բան չէ, օր ինքս մենակ մարդ, արտերս կծղել են էնգեղ կթափին, առաւօտէն անօթի-ծարաւ մինչի հիմի էս շոքին-կրակին գէշ գզիլի պէս գեղերն եմ ընկէ, աղի ետեէն ման կուգամ —, դժգոհելով իւր վիճակից ծխատուփը խօսակցին տուեց Պլէճը, կամ ինչպէս կոչում էին նրան Խ... գիւղում Պլէճ ամին:

—Ի՞նչ, աղի քով գործ ունէիր, օր քովն էիր գնացէ—, պապիրոսը վառելով հարցրեց Ափինը:

—Բա առանց գործի կերթալի՞:

—Ի՞նչ գործ:

—Ա՛խիս, Ափին ջան—, նորից հառաչեց ծերունին, — էս սաղ երկու շաբաթ է ալըրներս հատել է, էսդից-էնդից փոխ հաց ուզելով եօլա կերթանք. երեսներուս ապուռ չը մնաց, էնքան օր գուռ ու դրկըցի բերգեցուցինք: Գարին քաղել էի, գնացի թէ իրաւունք առնիմ ծեծելու:

—Է՛, առա՛ր:

—Իսկի իրեն գտայ, օր իրաւունք խընդ-

րէի—, սրտնեղած վրայ բերեց Պլէճ ամին և չպուխը պինդ ձիգ տուեց, կարծես ուզելով բարկութիւնը նրա վրայ թափել:

—Ո՛ւր էր գնացէ օր:

—Առաւօտ կանուխ ծնկներուս հարաքեաթ տուի, էս սաղ դիւզը (տափը) կտրեցի, հասայ Ք... թէ մի կերպ իրաւունք խնդրեմ. երթամ իմանամ, օր երթէս մի սահաթ առաջ գնացնլ է Թիֆլիս. էսպէս դաւը-դարտակ ետ կուգամ:

—Է լա՛ւ, ինչի՞ սուբաշուն*) չխնդրեցիր, բալքի (գուցէ) հրաման կուտար:

—Հը՛նն—, դառն ժպիտ փայլեց Պլէճ ամու գէմքին:

—Ինչի՞ կխնդաս:

—Խնդալու բան միտքս ընկաւ՝ կխնդամ:

—Եանի (այսինքն):

—Ըսի «իրաւունք տու գարիս բերեմ ծեծեմ», կայնել է կսէ, թէ «Պլէճ, գիտես, աղէն քեզի վրայ շատ հեռստ է... հիմի էլ եկես գարին ծեծելու իրաւունք կխնդրես. ջուրը վրէդ է»... Հարցուցի, «քնչ ջուր», թէ «մի մոզի փեշկեաշ բե»...

—Շո՛ւն է, է, օսկու կուզէ, օր կոճէ...

—Էդ օր չիմացայ՝ էման հէոսս ելաւ,

*) Տասանորդ հաւաքող:

օր քիչ մնաց քովիս կույտոս ցախաւելն առնէի քթին-բերնին տայի. մէկ էլ ըսի, «նալլա՛թ քեզի սատանայ». հըմը էլի սիրտս չդիմացաւ.

— «Ըշտը ինքդ մոզի ես ու կաս, ըսի. էլ մոզին թնչ պիտի էնես... Մոզի ունենամ կտանիմ, կծախեմ, դարդերս կհոգամ. էլ քու գուռը ինչի՛ կուգամ, կչոքիմ...»

— Հայ լաւ ես էրէէ:

— Եդ օր չսի՛ կեցած տեղը կրակ կըտրաւ. տեսաւ օր չիլլի՛ դարձաւ, թէ «ես քեզի փորձելու համար ըսի, թէ տեսնիմ թնչ կըսես». աղէն խիստ հրաման է տուէ, օր մինչի իրեն գալը օնչով (ոչոք) օրանը (օրան) տեղէն ժաժ չտայ», չիլլի:

— Եաւա՛ջ, էլի՛ էդ անաստուածն ամեն տարուայ շնութենը ձեռք է առէ, չի թողնի, օր Փախր-Փուխարէն իրեն հալալ քրտինքով ձեռք բերածը կալը բերէ թափէ, ծեծէ, սե օրը ճերմակ էնէ...»

— Իէ կէնէ, էլի. թնչ պիտի էնես, քարըն էլ իրեն ձեռքն է, կակալն էլ:

— Սատկին աղա ըսածներդ, բոլորը մտեղ սատկին, օր Փախր-Փուխարի արունը սիւլիւկի (տղրուկ) պէս չծծեն—, զայլոյթով

վրայ բերեց Ափինն ու կուժը դրեց աղբիւրի տակ:

— Գիտե՛ս ինչ կա՛յ—, խորհրդաւոր եղանակով դէպի Ափինը ծռուեց Պլէճ ամին:

— Ի՞նչ է:

— Եստեղ մեղքն էնքան աղէտանցը չէ՛ ինչքան էն մարդոցը, օր հողը յռահաթի (ժողովրդի) ձեռնէն առել, աղէտանցն են տուէ, մեզ էլ էս օրն են ցքէ...»

— Օնչի՛նչ (ոչինչ) չէի ուզէ, Պլէճ ամի, էն գիտնական մարդոցէն մէկն ու մէկը գար, մի-երկու ամիս մեր մէջը կենար, օր իմանար թէ մեր քաշածն թնչ է. էլ հըլը չեմ ըսէ էնքան յուշատն (կաշառք) ու շտրաֆը...» օր հասկանար մեր դրութենը:

— Ա՛խ, մի ըսէ Ափին ջան, մի ըսէ, գունէ դարդերս մի նորոգէ—. խորը ախ քաշեց Պլէճ ամին. — հետը կուգամ, հետն էլ հալ ու մաշ կըլլիմ, թէ թնչ էնեմ, թնչպէս կընկանս երես ելնիմ. էս մի շաբաթ է առաւօտ-իրիկուն կսէ, թէ «ուտելիք չունինք, ուտելիքի պատրաստութեն տես»՝ «լաւ կըլլի, լաւ կըլլի» ըսելով մինչի օրս հասուցի, թէ դարին ծեծեմ, հաց հասցնեմ. ումուտս (յոյս) էդ էր, էդ էլ էդպէս եղաւ:

Նրանք երկուքն էլ առժամանակ լռե-

ցին. նրանց երկսին միացնողը միևնույն վիշտըն էր, որ մտածել էր տալիս միևնույն նիւթի մասին: Պլէճ ամին պնջերից ծխի քուլաներն ամպի նման օդի մէջ թողնելով անսպասելի կերպով տաքացած խօսեց.

— Սատանէն կսէ, թէ էգուց և եթ սէլդ լծէ, գնը օրանդ բե, կալը թափէ, ծեծէ, վերջն քնչ կուզէ ըլի, թաքի էս նեղ օրերն անցնին:

— Լաւ կըսես հըմը, Պլէճ ամի, զու չիտեճ, թէ էդ մարդն ինչ անաստուածն է. միտքդ չէ՛, մի տարի իրեն կամքին հակառակ մտանք չայերը քաղեցինք՝ քանի հազար մանէթ շտրաֆ առաւ. էլի էն անհոգին է. էդպէս բան մի էնէ:

— Լաւ կսես, Ափին ջան, չէնեմ, չէնեմ հըմը, զու ինձի ճամպայ խրատ տո՛ւ, թէ ք'նչ էնեմ, գլուխս ո՞ր քարին տամ, ո՞ր ջուրն ընկնիմ... ձեռքս նողդ փարա չկայ, թէ երթամ մի տեղէ երկու կոտ գարի առնիմ. է, գեղի մէջն էլ էնպէս մէկը չկայ. թէ մի-երկու կոտ հաց փոխ տայ, էս սև օրերս անցնեմ, մինչի կալուկտի ընկնիլը... էնտեղ կնիկս ու տղէքըս անօթի նստած հաց կուզեն... դէ, ես ք'նչ էնեմ... կսես «մի էնէ», ես ո՞ր ձուներ տամ գլխուս... ան-ան-ան, սենայ էսպէս կեան-

քը—, հառաչեց Պլէճ ամին և տամուկ աչքերը շրջեց միւս կողմը, որ խօսակիցն արտասուքը չտեսնէր:

Ափինը լիովին մտաւ նրա դրութեան մէջ. նրան օտար չէր այդ դրութիւնը, քանի որ ինքն էլ միևնույն վշտով համակուող գիւղացին էր, միևնույն բովում տանջուած դրացին. յիշելով, որ իրենց տան ալիւրը դեռ բաւական կգար իրենց, եթէ մի-երկու կոտ փոխ տային Պլէճին՝ ասաց.

— Պլէճ ամի:

— Հաջան:

— Իրիկունս արի, տեսնիմ, հօրս ըսեմ, բալքի (գուցէ) մի-երկու կոտ գարի ալուր կարտանք տայ. տա՛ր, միքանի օր եօլա գնը՝ մինչի էն անաստուածի գալը. թէ չէ առանց հրամի օր բերես ծեծես՝ մեղք ես, կրակը կընկնիս:

Այդ խոստումն այնքան ուրախացրեց Պլէճ ամուն, որ կարծես դարդն ու յոգնածութիւնն իսպառ մոռացաւ. ուրախութիւնից պառկեց աղբիւրի վրայ, սառը ջրից կուշտ խմեց, և ապա մնաս-բարով աւելով իւր խօսակցին՝ ուսեց չէրքէզն ու բունեց գեղի ճամպէն:

II.

Անց կացաւ հինգ, վեց... տասն օր. գեղի աղէն դեռ չէր վերադարձել Թիֆլիսից. Պլէճ ամոնց փոխ առած գարի ալիւրը վաղուց է հատել էր: Հիւսնին, Պլէճ ամուս կինը քանի օր էր դրացիներից էլի մուրալով-կուրալով էր հաց հասցնում: Նրան քանի տեղից մերժել էին ասելով, թէ «ուզելը մէկ կըլլի, երկուս կըլլի, Աստուած տայ, չունինք», «երես էին դառնցէ». «դանակը ոսկորին էր հասէ»... բայց ամօթով և մարդու վշտին վըշտակից կինը դեռ էլի մի կերպ քաշքշում էր, եօլա էր տանում, մարդուն ոչինչ չէր ասում, սպասելով, թէ «էսօր չէ, էգուց աղէն կուգայ»: բայց աղէն չէր երևում. արդէն անցել էր երկու շաբաթ, որ նա ուշանում էր:

Մի երեկոյ Պլէճ ամին արտից վերադառնալով գերանդին օճոռքից կախ արեց, փոցխն ու եղանը դրեց բակն ու մտաւ թոնրատուն: Հիւսնին տխրամած և վիրաւոր սրտով նստած էր: Պլէճ ամին նկատեց այդ, բայց ոչինչ չխօսեց և ոտքերը հանելով ներս կախուեց թորոն տաքանալու:

Հիւսնին կամաց-կամաց սկսեց հեկեկալ և

և այլ ևս չկարողանալով պահել փուլ եկած սիրտը խօսեց.

— Քա՛ մա՛րդ Աստծու, սէրը Քրիստոսին, մի քիչ էլ ինձի խղճա. մինչի եփ պիտի էսպէս տանջուիմ... էլ չեմ կարայ համբերէ. հոգիս էս տեղս հասաւ... ահա՛ն, էս իրիկուն ուտելու բըրուճ հաց չկայ. քանի դուռ գնացի՛ չիքը դրել են. վերջը դնացի Աերի—մայլէն (թաղ), թէ Մարգենցէն ուզեմ. էն լիբբ հարսը դուրս եկաւ, թէ «չունինք, չունինք. թէնչ շատ զահլա կտանիք. էսօր ձերը պարպել է եկել էք մեզնէն կուզէք, էգուան մերն օր պարպի՛ ումէն ուզենք. գնը՛, չունինք...» ամօթուս ըսի «գետին, պատուի, մէջդ մտնիմ, էդ խօսքերն անկճներս չիմանան»... Կարմիր-կանանչն աչքերս կտպեց. էլ չիտեմ, թէ ինչպէս խելառ հաւի պէս եկել տուն եմ ընկէ», վերջացրեց նա և նորից սկսեց հեկեկալ:

Պլէճ ամին գնդակահարի պէս լսեց այդ խօսքերը, ծպտուն չհանեց, այլ միայն իւր մաշող վշտի հետ դառն հոգոց քաշեց.

— Ի՞նչ օր է մեր քաշածն, Ստեղծող Աստուած, որ աւուր հացի էլ կարօտ ենք մնացէ... ապա էլ ինչի՛ համար ես մեզի ստեղծէ, օր ծնած օրերէս մինչի գերեզման մըտ-

նիշներս աղքատութենով ու անօթութենով ենք անցնելու... ետրաբ մեր մեղքն ինչ է...

—Ո՛ւնհ, բան չեմ ըսէ. ինչ օր օր աղքատ չունեորին ցուց կուտայ՝ մէկ օր էլ ինքըն ընկնի, օր գիտնայ, թէ ինչ բան է նեղութենը... ո՛ւնհ, անընիդ մեռնիմ, Աստուած, էլ որ օրուան ես պահէ դատաստանդ. դէ, դատաստան տես, էլի, օր էս մի ամիս է տըղոցս անօթի ման կածէ—, անիծեց Հիւսնին և սկսեց լաց լինել:

Մօր հետ սկսեցին լաց լինել և նրա որդիքը. նրանք խորն զգում էին իրենց ծնողներին պատճառող դառը վիշտն, և այդ վըշտով աւելի էին տանջուում, քան իրենց անցկացրած քաղցած-ծարաւ սև օրերով:

Սյդ մեռելատան նմանութիւն բերող տեսարանը կայծակի նման շանթեց Պլէճ ամուռն. նա մի դառն ճնշում, մի ամօթահար նախատինք զգաց, որ ինքը տանտէր, տղամարդ լինելով՝ չէր կարողացել իւր տունն ու տեղն այնպիսի նախանձելի վիճակի հասցնել, որ կինն ու որդիները սև օրեր չտեսնելով իրենց վիճակից զոհ լինէին. նրանց արտասուքն ու հեկեկանքը մի անուանարկող յանդիմանութիւն համարեց իրեն տղամարդութեան. տեղից շարժուեց նրա ընկճուած, լուր հոգին, փոխեց

նրա բթացած, իւր գրութեան հետ վաղուց հաշտուած զգացմունքն և խօսեցնել տուեց.

—Ես տղամարդ չըլլիմ, գլխուս կնիկ-մարդու լաչակ ունենամ ծածկած, թէ էգուան և եթ սէլը չլծեմ, արտը չերթամ, օրանը չըբերեմ, կալը չթափեմ, չծեծեմ, քսանըչորս սահթուալ մէջ տղոցս հաց չհասցնեմ, ես տղամարդ չըլլիմ... Ինչքոն օր լուռ կեցայ, տարայ, հերիք է... Ոչ էն իրաւունք կուտայ, օր հալալ քրտնքով վաստըկածդ բերես ծեծես, ոչ էլ դրացին աւելորդ ունի օր տալ... ես էլ ո՛ւր երթամ... համբերութենը վերջ ունի. էս օրէն էլ նեղ օր... հիմի «որ տեղէն բաքակ է, թող էն տեղէն կտրի», բաւական է... Հագար հեղ լաւ է ամսներով նաբախտ (բանդ) նստիմ, քան թէ տղոցս էդպէս մաղիկ-մաղիկ գալով առաջս տեսնիմ—, ասաց նա, խելագարի պէս վեր թռաւ տեղից, գլխարկը գցեց գետին, երկու ոտով կանգնեց վրէն, ձեռը դէպի առաստաղը սլարզեց ու աղաղակեց.— նամուս, էէյ, գետինը մտի, գետինը, օր էնքան տղամարդութեն չունիս աշխրբի երեսը տուն ու տեղ պահելու, մանր ու խոշոր մեծըցնելու... թէ չէիր կարայ օղլուշաղ (կին) ու տղայ պահէ՝ հապա էլ ինչի՞ պատճառ դարձար էլօղլու (ուրիշի) աղջկան, էսքան

մանրուխոշոր վաստրկեցիր, էսքանի մեղքի տակն ընկար...

Կինն ու որդիքը ապշած, լուռ դիտում էին նրա արարքն ու մնում զարմացած, երկիւղած:

Պլէճ ամին մօտ վաթսուէն տարեկան «ծանր կեցող, լիտր եկող» մարդ էր, այդ առաջին անգամն էր, որ այդպիսի բան էր անում:

—Քա մարդ, քնչ եղաւ քեզի, վնւ, քոռանամ ես, խոյ բան-ման չպատահաւ, նըրան մօտենալով երկիւղը սրտում խօսեց Հիւսնին և ուզեց հանգստացնել:

—Թէզ, թէզ, տեղս հազրէ (պատրաստէ) պառկիմ քնելու, առաւօտ կանուխ վեր եմ կենալու, օրնի եմ երթալու, օնչինչ չէ պատահէ, թէզ—, հրամայեց նա և առանց մտածելու ապագայի, հետեանքի մասին, այնքան որ յուզուած էր նրա հոգին, պառկեց քնելու:

III.

Եւ միւս օր առաւօտեան վաղ, ծէգը-ծէգին Պլէճ ամին որանի սալը բարձած ճըռոճըռո գարին բերեց կալը թափեց, կալ ա-

րեց, երկու կամ լծեց, մէկին ինքը հեծաւ, միւսին՝ Հիւսնին հեծցրեց, ճիւղոտն առաւ ձեռը, հաւար-հաւար քշեց, մի քանի անգամ կալի երեսը շուռ տուեց, ծեծեց, մինչև երեկոյ թիւ գցեց, լաւ մանրեց, արևը մայր չմտած կապտօնը լծեց, կալը քաշեց, թեղ արեց, հինգ մատնանի հոսելին առաւ ձեռը, թեղի գլխին կանգնեց, քամուն տուեց, քամեց, էրնեց, հատը յարդից ջուկեց, թէճը հանեց, պստի՝ թէճի — թին առաւ, գարին էրնեց, մղիկն ու կրօճոնը, ծանծն ու տկիչքը ջուկեց ու կնոջն աւաց:

—Դէ, Հիւսնի, էլ մի աշէ, ժամանակ չկայ, օրը գիշեր դարձաւ. խախալը *) բե, մաղէ, հազրէ, մինչի ես երթամ...

—Ո՛ւր —, վրայ բերեց կինը:

—Ո՛ւր —, մեքենայաբար կրկնեց Պլէճ ամին և կանգ առաւ. այդ վայրկեանին ամեն ինչ ծանրացաւ նրա սրտին ու ուղեղին. նա այժմ հասել էր այն կնճռոտ տեղին, որ նրան խեղդում էր և որից հարկաւոր էր անցնել. դա առանց իրաւունքի բերելու, ծեծելու խնդիրն էր. նրա մտքերը խառնուեցին. նա չիմացաւ ինչ անէր, ինչ ասէր. նայեց դէպի միւս կող-

*) Մաղի տեսակ:

մըն և տեսաւ, որ յամբ քայլերով դէպի իրեն էին գալիս երկու գիւղացի: Նրանց մօտենալը կասես փոքր ինչ հանգստացրեց նրան. նա կարծես նրանց կողմից ինչոր օգնութիւն չուսաց:

— Աջողում, Պլէճ ամի, բարաքեաւոր ըլլի:

— Աստծու բարիքն, տղէք ջան —, նրբանց ողջոյնն ընդունեց Պլէճը. — բարաքեաթը տներէդ անպակաս ըլլի:

— Լաւ շուտօք կալես ցքէ. քաղդ պըրճէլ ես, ինչ է —, հարցրին մօտ եկողները:

— Ապա ինչ էնէի. ուտելու հաց չունինք, մնացել էի անճար:

— Լաւ իրաւունք տուել է —, հարցրին դրացիները հետաքրքրուելով:

Պլէճ ամին կասես մի վայրկեան կաշկանդուեց պատասխան տալու. դրացիները նրա դանդաղելուց կասկածելով հարցրին.

— Չըլլի առանց հրամանի ես բերէ:

— Հա՛, ախպէր, առանց հրաման առնելու եմ բերէ...

— Լաւ բան չես էրէ, Պլէճ ամի —, գրլուխները շարժեցին նրանք:

— Ես էլ գիտեմ, որ լաւ բան չեմ էրէ՛ հըմը ախպէր, ինչ էնէի, ո՞ր ջուրն ընկնէի...

ախըր դուք մենակ կսէք, թէ լաւ բան չես էրէ, ախըր տունս ուտելու բըրդուճ հաց չկայ, անօթի մնացել ենք, էլ ուրուշ ինչ ճար ունէի... էսպէս դրութան մէջ ինչի՞ պէտք է ունեցածս չբերեմ, չծեծեմ, հաց հասցնեմ —, կասես մի նոր գիւտ արած պատասխանեց նա, մարմին և արիւն դարձրած այն միտքը, թէ երբ ուտելու հաց չունիմ՝ իրաւունք ունիմ իմ աշխատածս բերելու, ծեծելու, հաց հասցնելու. և ո՛չ մի օրէնք չի կարող մեղադրել այդ ամենաանհրաժեշտ կարիքի հոգացումը:

— Ախ, Պլէճ ամի, կսես թէ մենք էդ բանը չիտենք, գիտես թէ մենակ դու ես, որ նեղութան մէջ ես. սաղ գեղը քու օրիդ է, հըմը օր էնպէս մի շան ձեռք ենք, օր մէկի տեղ վերջը տասը կհանէ, քթերէս մազ կանցընէ...

— Կենէ՛ մենք էլ զանգատ կուտանք, մինչի թագաւորի անկաջը կցքենք էս մեր քաշած զուլումները (զրկանք)... Ախըր էս ինչ օրէնք է, օր մարդ իրեն հալալ աշխատանքի տէրը չէ... ինչ օրէնք է, օր ամսներով անօթի պիտի սպասենք, թէ բոլոր քաղը վերջանայ, օր նոր աղի քէֆն ըլլի, գայ մեզի հրաման տայ... Ինչի՞ պիտի էդպէս ըլլի...

— Էդ բոլորը լաւ կսես, Պլէճ ամի, շատ լաւ կսես, Տըմը օր օնչինչ չենք կարայ էնէ. միտքդ չէ, հերու Կանցոնք էլ քեզի պէս մի երկու սէլ գարի առանց հրամանի բերին, ծեծեցին՝ եկաւ սաղ թէճը ձեռներէն խլեց. չէս իմացէ Սլէքի տղի բանը, օր էլի առանց հրամանի բերել, ծեծել էր՝ մէկին հինգ շտրաֆ առաւ... Ձեռներէս քնչ կուգայ, ըսա՛ւ... քնչ ճար ունինք... էլի պիտի համբերենք:

— Ձէ, չէ՛ —, յանկարծ, արիացած աղաղակեց Պլէճ ամին, — համբերելը մէկ կըլլի. մինչի եփ համբերենք. հիմիկուց դէնն ինչ օր ձեռներէս կուգայ՝ պիտի էնենք. ես (կամ) ազատինք, ես թէ չէ մէկէն կեանքերուս վերջ տանք, պրծինք, հոգեստանքս ազատենք... Հերիք է ինչքան օր համբերել ենք. էս քան մարդը ինչի պիտի մի մարդու ես իր (գերի) ըլլի. քնչ, աղա ըսածը մեզի պէս մարդ չէ. էնիկ խոյ երկու գլխանի չէ: Համբերել Տըմը, անօթի էլ համբերել չիլլի...

— Ա՛խ, Պլէճ ամի, ամեն մի խօսքդ մի օսկի է, Տըմը բանն էդ տեսակ չէ, է... —

— Էդ տեսակ չէ, էդ տեսակ պիտի ըլլի. ա՛յ, հիմի կերթամ իւզբաշուճ կանչելու, օր

գայ, գարին քովը չափեմ, ետե ջաղացը տանիմ...

— Է լաւ. վերջը՞:

— Տօ՛, հալա ես իմ ձեռնէս եկածը կէնեմ, ետե ինչ կուզէ թող ըլլի... աղաղակեց նա և ուզուեց դէպի իւզբաշուճ տուն:

— Պլէճ ամի, ա՛յ Պլէճ ամի —, գոռացին նրա ետեից դրացիները:

— Հէէ:

— Սպասէ:

— Ի՞նչ է:

— Սպասէ, բան ունինք ըսելու:

— Ես բան-ման չիտեմ —, իրեն կորցրածի պէս բղաւեց նա:

— Ա՛յ մարդ, սպասէ, մի երկու խօսք է, ըսենք, էլի գնը:

— Լաւ, ըսէք տեսնիմ քնչ է —, կատաղութիւնը փոքր ինչ գսպելով կանգ առաւ նա:

— Արի կըլլի, քեզի մի բան կսենք, անկա՛յ էրա:

— Ըսէք տեսնեմ քնչ է:

— Խեղճ մարդ ես, վերջը ոտով գլխով կրակը կընկնիս՝ մեղք ես:

— Էդ իմացայ, ետե՞:

— Մի չարանա, գնը տէրտէրի քով,

խնդրէ՛, աղաչէ՛, քահանայ մարդ է, հետք տար սուբաշու քով, բալբի համոզես, բերես չափէ, թէ չէ...

— Չէ՛, չէ՛ —, ինքն իրեն կորցնելով յանկարծ գոռաց նա, — ես էլ օնչովի խնդրելու չեմ, ինչքան օր խնդրել եմ՝ հերիք է —, և շտապեց դէպի գիւղ:

IV.

Պլէճ ամին նոր էր ծռուել վաղոցի անկիւնը, որ հեռուից տեսաւ մի սև սուրուլիկ փափաղ. ճանաչեց նա այդ փափաղը. երկիւղըն անմիջապէս տիրեց նրան. — հայ վախ հայ, ինչ գէշ ժամանակ ռաստ եկաւ (պատահիլ) —, շնչաց նա. նրա ճոնքըրը դող ընկաւ և ալ ևս չկարաց առաջ գնալ: Այդ սև փափաղը գեղի աղինն էր. նրա երևալն այնքան անսպասելի էր, որ կասես գետնի միջէն բրտաւ: Գեռ Պլէճ ամին իւր երկիւղի մէջ էր, որ նրա առաջ կանգնեց գեղի աղէն: Աղի հետ գալիս էին երեք-չորս սուբաշի, իւրաքանչիւրի ուսին մի ջուալ: Պլէճ ամու երկիւղըն աւելի սաստկացաւ, երբ տեսաւ ջուալներն և հասկացաւ թէ ինչու համար էին էնդոնք:

— Էս ո՛ր կերթաս —, ժանգոտած դէմքով հարցրեց նա:

— Պլէճ ամին հազիւ տիրապետելով իրեն խօսեց,

— Իւզբաշու ետեէն:

— Ինչի՛:

— Բերեմ, օր հացը քովը չափեմ:

— Չափես, հա՛. դէ արի ես քեզի հացը չափել խրատ տամ —, սպառնաց աղէն և շարժուեց դէպի կալը:

Պլէճ ամին ահամտ, դող-դող քայլերով հետեց նրան: Ճանապարհին նա սրքան աշխատեց արիանալ, վերանորոգել իւր առաջուայ անվեհերութիւնն ու տրամադրութիւնը՝ սակայն իզո՛ւր, սև փափաղը ջարդուփըջուր էր արել նրա հոգեկան բոլոր քաջութիւնը:

— Էս ի՞նչ գարի է —, թէճի գլխին կանգնելով թունալի հարց տուեց գեղի աղէն:

— Կտեսնիս, աղա՛ ջան, էլ ի՞նչ ըսեմ:

— Էս ո՛ր տեղի գարին է:

— Հոտեմազ երկու սէլ գարի ունէի քաղած, մի սէլը բերի, ծեծեցի:

— Բերիր ծեծեցի՛ր, հա՛, հարամգադա...

իրաւունք...

— Ի՞նչ էնեմ աղս՛ ջան, էս մի ամիս է՛

անհայ նստել ենք. տեսայ օր շատ ուշացայ,
գնացի բերի. ներսդ եղի — , աղերսանքով թո-
թովեց նա:

— Էս օր ամեն մարդ իրեն ուզածի պէս
երթայ, առանց հրամանի բերէ, ծեծէ, ուր
կհասնի, հա՛, ըսա՛:

— Է՛ ինչ էնէի, խոյ անօթի նստիլ չիլ-
լի. թէ չես ուզէ, օր առանց հրամանի բե-
րենք՝ գեղը կեցի, իրաւունք տու:

— Գու դեռ կհամարձակուիս իմ դէմ էդ-
պէս պատասխան տալ, հա՛, նզովուած... և
ինչպէս մի լետին սրիկայ այնպէս բարձր և
անամօթ հայհոյեց գեղի աղէն, որ գետինը
ոտքերի տակ ժաժ եկաւ:

Աղի այդ կինտօյաւարի հայհոյանքն այն-
պէս ծանր ազդեց Պլէճ ամու սրտին, որ նրա
մէջ վերստին ամեն բան շուռ եկաւ:

— Ի՛նչ օր ճշմարիտն է՝ էն կխօսիմ, ին-
չի՛ կքրօքրդես — , այս անգամ հպարտութեամբ
խօսեց նա:

— Դէ որ էդպէ՛ս է, ես քու թէճդ կտա-
նիմ, դու գնը ճշմարիտը խօսի:

Խլել Պլէճ ամու ամբողջ թէճը, զրկել
նրան միակ յոյսից և նորից շաբաթներով մատ-
նել քաղցածութեան նրա բազմանգամ գեր-

դաստանին՝ դա նրա համար կատարեալ մահ
էր:

Այդ լսելով նրա գլուխը պտոյտ եկաւ,
և կատաղութեան գագաթնակէտին հասած՝
գոռաց.

— Ինչի՛, ի՛նչ իրաւունքով:

— Է՛ն իրաւունքով, օր առանց հրամա-
նի բերել ծեծել ես:

— Առանց հրամանի եմ բերէ՛ օրէնք կայ,
դատաստան կայ՝ գնը՝ գանգատ:

— Գու ինչի չգնացիր գանգատ, օր իրա-
ւունք չտուի, հա՛, հարսմագագա. ինչպէս օր
դու առանց իրաւունքի գնացիր բերի՛ր, էն-
պէս էլ ես առանց իրաւունքի կտանիմ. ին-
քըդ գնը գանգատ: Զվլները լցէք — , դա-
ռաւ նա սուբաշիններին:

Հիւսնին, որ դառնութեան մէջ թաթա-
խուած լսում էր այդ սոսկալի անիրաւութիւ-
նը և ոչ մի միջոց չուներ, որ պաշտպանէր՝
պառկեց թէճի վրայ, ուզելով մարմնով պա-
հել օրական պարէնն, և սկսեց մաքառել գա-
րին չափող այն սուբաշու հետ, որ մոզին
չստանալու ջիգրը հանելուն վաղուց էր սպա-
սում:

Այդ տեսնելով Պլէճ ամին գժուածի նը-

ման շարժուեց դէպի սուբաշին և դէն շարժուեց նրան:

— Դու, քովակ, դեռ կհամարձակուիս չթողնիլ, հա՛, գայրանալով ամպի պէս որոտաց գեղի աղէն, որ այդ աղքատ գեղացին, որի նմաններն իրեն առաջ միշտ ոտի տակի ճիճու են համարուել՝ այժմ՝ գլուխ էր բարձրացրել և հակառակութիւն էր ցոյց տալիս. ու որքան ոյժը պատոււմ էր՝ բռունցքով հարուածեց նրա գլխին:

Պէճը հուժկու հարուածից շնչեց, վայր ընկաւ. սակայն կատաղութիւնը վերջին ծայրայեղութեան հասած՝ հաւաքեց ոյժերը, վեր թռաւ ընկած տեղից և խլելով կողքին պատահած թէճի թին, կոթով այնպիսի մի ուսախառն հարուած իջեցրեց նրա գլխին, որ աղէն շնչեց, աչքերը պէճին-պէճին տուին, ետ-ետ գնաց և վայր ընկաւ. սակայն իսկոյն վեր թռչելով տեղից աղաղակեց.

— Ջարդեցէ՛ք էզոր, ես պատասխան կուտամ—, ու ընկաւ բոլոր մարմնով ձեռուներ վրայ:

Պէճը դեռ դէս ու դէն հարուածելով պաշտպանոււմ էր. բայց վրայ թափուած սուբաշիները գցելով նրան ոտքերի տակ՝ այնպիսի անողորմ հարուածներ սկսեցին տե-

ղացնել գլխին ու թիկունքին, որ ուժասպառ ձերուներն ուշագնաց եղաւ և ինչպէս դիակ մնաց նրա ոտքերի տակ:

— Վնւյ, մարդ ջան, վնւյ, քոռանամ ես. վնւյ, չորանամ ես, էդ ինչ օրը ցքին քեզի, վնւյ, Աստուած, վնւյ, երկինք, վնւյ, անհոգի անաստուածներ, վնւյ, վնւյ... մէջ ընկաւ կիւնըն ու ուզեց խլել նրանց ձեռից ամուսնուն:

— Դու է՛լ կուզես, հա՛, անգգամ. դէ կէ, դէ կէ, օր էրկադ հետ հաւսըրիս, դէ կէ, ը՛նհ, ը՛նհ—, աչք ու երես չնայելով նրան ևս մտրակեց գեղի աղէն և հագիւ փոքր ինչ յագուրդ տալով իւր կատարի կրքին՝ աղաղակեց.

— Է՛ս սհաթիս գլաուուն (տանուտէր) կանչեցէք:

Աշխարհ բռնող աղաղակի, մտրակի շրջակոցի, անխելի հայհոյանքների աղմուկի վրայ կալը թափուեցան Պէճ ամու որդիները, որ նոր էին վերագարձել քաղից, նրանց հետ և միքանի գիւղացի:

— Վնւյ, ամի ջան, էդ ինչ բերին գլուխըդ, վնւյ, վնւյ, մարիկ ջան, էդ ինչ բան է... վնւյ, Աստուած ջան, էս ինչ սև օր է...

հաւի ճիւղերի պէս ծնողների վրայ թափուեցան որդիները:

Դրացիները դէն մղելով սուբաշիններին հազիւ խլեցին կիսամեռ դիակն և ուշքի բերելու համար սկսեցին շփել նրան, ձգել ականջներից, ցնցել ամբողջ մարմինը:

Հասաւ գլաւէն: Նրա դէմքը փալուսմ էր ուրախութեան ժպիտով, որ նորից դէպք էր եղել զբաւանը պարարտացնելու... անմեղի արտասուքով: Դա այն գլաւան էր, որի ազահ կաշառակերութեան մասին հետեւեալ անեկզոտն էր կազմուած.

— «Գլաւս աղա, հրամմէ երթանք մկիտան մի ստաքան լրախի անուշ էրա:— Շնորհակալ եմ. լրախուն տալուն՝ էդ փարէն էլ ինձի տուէք»:

— Է՛ս իմ պատուած գլուխս, է՛ս արունը, որ վրէս կաւ-կարմիր ներկել է, էս եմ իմ սինուխ (կալուած) գարին, որ բերել առանց հրամանի ծեծել է... է՛ս սահաթիս պրատակոլ գրէ, կապէ նաբախտ դի, որ էգուց կապած քաղաք եմ տանելու:

Հազիւ էր ուշքի եկել Պլէճ ամին, որ սկսեցին նրա կուններն ամուր կապկապել:

— Վո՛ւյ, աղա՛ ջան, վո՛ւյ, գլաւս՛ ջան, ես ձեր ոտքի տակի հողն ըլլիմ, վո՛ւյ, ես ձեր

դուայ շունն ըլլիմ, վո՛ւյ, էլ ի՛նչ ըսեմ, մեզի սաղ-սաղ միք սրբանէ, էսքան մանրուխոշորիս խղճացէք, վո՛ւյ, միք էնէ, նաչարիս միք կապէ, միք տանի... տարէ՛ք, տարէք, ի՛նչ որ կուզէք՝ տարէք, բոլոր ունեցածներս ձեզի ըլլի, թաքի անճարիս թողէք, վո՛ւյ, ես էն ձեր ոտքի տակը պագնեմ... նրանց ոտքերին փարուելով աղերսեց Հիւսնին:

— Առջևէս կ'որի լիբբ, թէ չէ էս հէսսիս հատողէն (բարկութեան ժամանակ) բզկբզկ կէսնեմ —, աքացիով նրա կրծքին խփելով ճչաց գեղի աղէն:

Իզուր էին դրացիների միջամտութիւնն ու աղերսանքն, իզուր էին Պլէճ ամու կնոջ ու որդիների ողբն ու արտասուքը. գեղի աղէն կապել տուեց ծերունուն և բանդ ուղարկեց, իսկ գարին ջուալները լցրած՝ իւր ամբարը:

V.

Ոչխարանոցում կուններն ամուր կապած, մենակ բանտարկուած էր Պլէճ ամին: Մի քանի ժամից ուշքի գալով երբ աչքերը բացեց, տեսաւ, որ մենակ է մթութեան մէջ. — էս որտեղ եմ բերէ ինձ... հա՛, նապխտի մէջ եմ... ո՛հ, անիրաւուններն ի՛նչ ամուր են կապէ

թեւերս, մարիկ ջան, չուընները մսերս կըտ-
րեցին, ձեռներս սառէ, փէտ են կտրէ...

Նա ուժուկող արեց, նստեց պատի հետ,
սկսեց հեկեկալ.— հայ վախ հայ, տես բանն
սուր հասաւ... Ա՛խ, Աստուած, դո՛ւ ինձի
քեօմակ (օգնող) ըլլիս. Գեզնէն զատ ուրուշ
օգնական չունիմ... Եարաք իմ մեղքս թնջ էր,
օր էս օրը ցքիւր. է՛ն էր, օր ուզեցել եմ կըն-
կանս ու տղոցս հաց հասցնեմ, անօթութենէ
ազատեմ... Թէ օր էդ իմ էրածս մեղք է՛
բա սրն է էլ արգարութենը. է՛ն է, օր ա-
ղէստանքը տարին-տասներկու ամիս կլպեն ու
զպնեն մեզի, մեր աշխատանքով ապրին ու
մեզի ամսներով անօթի ման ածեն, նապըխ-
տների մէջ փթեցնեն, ունեցածներս ձեռնե-
րէս խլեն... Ա՛խ, եարատան (ստեղծող) Աս-
տուած, թէ որ մենք էդպէս մեղքի համար
դժոխք ենք երթլու, ապա դրախտդ էլ սո՛ւ
համար ես պահէ. էն անհոգի աղէստանց հա-
մար... Ա՛խ, ախ, ախ, հիմի թնջ եղան մե-
րոնք... կնիկս, տղէքս, եարաք հաց գտան
ուտելու... Ա՛խ, Աստուած, էստեղ և եթ ա՛ռ
հոգիս, էլ ակնջներս չիմանան էնոնց լացն
ու շիւանը. ա՛ռ, ա՛ռ ամանաթղ, միանգամէն
ինձի ազատէ՛ էս կեանքէն, օր ծնած օրէս
էսպէս սև օր եմ անցուցէ, էսպէս սև օր ան-

ցընելէն է՛լ սև հող պիտի մտնիմ... Նա դառ-
նապէս սկսեց լաց լինել և ապա փոքր ինչ
թեթևութիւն զգալով խօսեց.— է, Պլէ՛ճ, մէկ
չչափէիր, թէ վե՛վ ես դու, օր աղի հետ ոտք
կմեկնես... չիտես, օր նա իրաւունք ունի
մինչև անգամ մեզի սաղ-սաղ սրպանելու... Ա՛խ
ինչ ըսեմ—, քիչ խորհելուց լետոյ շշնջաց
նա,— էն խորը գիտնական մարդոցէն մէկն
էստեղ ըլլիր, տեսնիր իմ դրութենը, հաս-
կնար մեր քաշած դառն օրերն էս քեաֆիր
աղէստանց ձեռնէն, օրէնքով բալքի մեզի էս
զուլումներէն ազատէր, օնչինչ չէի ուզէ, էդ
ըլլիր, էնդից ետև թո՛ղ իմ մեռած մարմինս
էսդից դուս հանէին:

Նա նայեց բաց երթկին, տեսաւ ներս
թափանցող առաւօտեան արշալոյսի շողքերն
և ատամները կրճտացրեց... չէ՛, իմ մտածած-
ներս նաֆիլա (դատարկ) բաներ են... էդ ըլլե-
լու բան չէ... Թէ մէկ էստեղէն կազատի՛մ, ես
գիտեմ. ես աղէն, ես ես. թող երթամ Սի-
բիր, թո՛ղ երթամ, գէօ՛րը ջհանլամը, թաքի
էնքան խալիւր էդ անօրէնի ձեռնէն ազա-
տեմ...

Այդ ժաւանակ ճռաւով բանդի դուռը
բացուեց և ներս մտաւ գլաւու չափարը: Նա
կոպիտ շարժումներով վեր կացրեց նրան և

Թևերը կապած ձիու առաջ խառնեց, տարաւ Ախալքալակ:

Գեղի աղէն իւր դէմ կատարած քրէական յանցանքի համար, ըստ գլաւայի կազմած արձանագրութեան և ըստ վկայութեան իւր սուբաշիների՝ գանգատ տուեց, և բանդարկել տուեց ծերունի Պլէճին հէնց այն օրերին, երբ նրա տունն անօթի էր մնացել և արտերը կծղած հնձող էին կանչում: Պլէճամին չկարաց տանել ութ ամսուայ երկար բանդարկութիւնը. մի կողմից բանդի խոնաւութիւնը, միւս կողմից ընտանիքի կարօտն ու գերդաստանական մաշող վիշտը, երրորդ կողմից կրած հարուածների հետեանքն ու ծերութեան տարիներն հալումաշ արին նրան. նա քանի գնաց օրըստօրէ նիհարեց ու դեղնեց. թուլացաւ նրա կազմուածքը:

Մի գիշեր էլ նա սաստիկ թուլութիւն գգաց, սկսեց մըսիլ, հազալ և դողդողալով պառկեց քնելու: Միւս օր առաւօտեան բանդի վերակացուն երբ մտաւ ներս, տեսաւ նրան դեռ ևս անկողնում պառկած, մօտեցաւ զարթեցնելու՝ սակայն նա անշարժ էր և սառած...

Նա մեռել էր...

Հ Ա Ի Ա Տ Ի Ղ Ո Ի Ր Ջ Ը

կամ՝

Խ Ա Ի Ա Ր Ի Մ Է Ջ

1892 թ. ամառն էր:

Մի կիրակի օր Սուլտացի Ափոյենց Իսօ ամին, որ տարիքաւոր ծերունի էր, մեծ քիւլահը գլուխը դրած, կեռածայր փայտին նեցուկ տուած, երկար կոթանի չպուխը Փըստացնելով՝ ծխի քուլաները կոկորդից դուրս էր թողնում և Մամլաքաթից *) անցած — գնացած բաներ պատմում:

Նրա չորս կողմը հաւաքուած գիւղացիները լսում էին նրա խօսակցութիւնը, որ ձեռի կարճ ցուպը, որ աւելի նախընտրուած մահակի նմանութիւն ունէր քան քահանայի գաւազանի, քարերին թըխթըխկացնելով, քոշերն,

*) Մամլաքեաթ ասում են Բասենին, որտեղից գաղթել են:

ինչպէս ձիու ոտի պոկուած պայտ գետնին չըխչըխկացնելով, հնուժեան արխիւից հանած, մի կողքի փեշն երկար, միւսը կարճ ու պատառոտուած, կարկատանների մէջ կորած վերարկուն հագին, որի նախնական կտորն ու գոյնը յայտնի չէր, թէ որն է, այնքան որ բազմազան գոյներ և բազմատեսակ կարկատաններ կային վրան. մաշուած, վրայի մազերըն իսպառ գնացած գարիբալդին գլխին, աչքերը խփխփացնելով ժողովուած ամբոխին մօտեցաւ գիւղի էրէցը, Տէր-Սիմօնն ու ընդհանուր ողջոյն տուեց:

—Օրհնեաի Տէր, կարգիդ հաստատ մը նաս—, տեղերում շարժուելով նրա ողջոյնն ընդունեցին գիւղացիներն և իրենց միջև տեղ բաց անելով հրաւիրեցին նստելու:

Էրէցը նեղ վերարկուի մի փեշով մի ծունկը ծածկելով, միւս փեշով միւս ծունկը, նըստեց և գաւազանը դրեց կողքին:

Մերթընդմերթ կրկնուող խօսակցութիւնը քահանայի գալով ընդհատուեց. և բոլորն էլ լռելով մի տեսակ սպասողական դրութեան մէջ մտան լսելու, թէ ինչ կասէր, կամ ինչի մասին կխօսէր էրէցը. սակայն էրէցն, ինչպէս իւր սովորութիւնն էր, լուռ էր, գեռ աչքերն էր խրփխփացնում, որ նշան էր թէ,

օճ, սաստիկ վիրաւորուած է և պատրաստոււմ է նեղացած մի բան ասելու:

—Ի՛նչպէս ես, տէր հայր, ծառայեմ կարգիդ—, նրա սրտի նեղացած լինելը նկատելով հարցրեց Իսօ ամին և նորից չպուխը տարաւ դնչին:

—Ե՛հ, ձէներդ կտրեցէ՛ք, սուս կեցիք, միք խօսի էլ է... գոնէ մարդու սիրտը հանգիստ մնայ... Հըլը չէք էլ ամընչէ՛ տէրտէրի հալուխաթը կհարցնէք—, սրտնեղացած վրայ բերեց Տէր-Սիմօնն ու նորից միքանի անգամ վրայ-վրայ աչքերն ու շրթունքները խրփխփացրեց, որ նշան էր թէ շատ սաստիկ նեղացած է:

Այդ նկատելով հասակաւորներն առժամանակ լռեցին, իսկ ջահէլ-ջուհուլը տակից իրարու աչքով արին:

—Մարդ ինչպէս չնեղանայ, օր էս մի ամիս է խօսելով բերանս մազ բուսաւ, թէ «որդիք», հարուր լիճճուն, հարուր վաճճուն տնուոր մի սաղ գեղ էք, մի սուրբ է, մի օր միքանի մարդ թոփ եղէք, ձեր մէջ խորհուրդ էրէք, ինչ օր հարկաւոր է, քար է, փէտ է, ուստա է, իրզատ է՝ հաւաքեցէք, մի օրուայ բան է, գնացէք սրբի վրէն կտ առէք, պատերը քանդուել են, մի-երկու

քար է զնելու, տեղը դրէք, պրծիք... թէ չէ մարդ չի կարայ նես մտնի, պատի քարերը քիչ կմնայ, թէ վերըդիէն մարդու գլխուն ընկնին, վրէն թափին... Առքի (առաստաղի) գերընները փտել, կոտրել, կախ են ընկէ, քիչ կմնայ, թէ մտնողին տակը թողնին... Ես գիտեմ, էնքան էդպէս պիտի թողնինք, օր վերջը մի փորձանք պատահի, մեղքի մէջ կորինք... Տիւն, էսօր առաւօտ Վաչիանու մի սէլուոր ուխտաւոր էր եկէ, մատաղն էրէ, նես էր մտէ մոմ վառելու, չոքելու երկու ծունր աղօթք էնելու, ուխտն էնելու՝ քարը բիրդան վերըդիէն ընկէ, քիչ էր մնացէ գլխնեւուն դիպնի, մի սախտութեն հանէ... Մարդ քնչպէս չնեղանայ, օր էսքան ջահէլ-ջուհուլն երթըլու ձեռաց ծածկելու-չինելու տեղ, կայնել են էստեղ զուր տեղը օր կմթնեցնեն, ստանեստանցը կուրախացնեն —, վերջացրեց քահանան և նորից իւր տէքերն ու շրթուները խրփխփացնելով նայեց բոլորի երեսին:

Երէցի խօսքերն ազդեցին հասակաւորների վրայ. նրանք գլուխները մի-երկու անգամ տարան-բերին և շշնջացին.

— Եիտակ կսէ մեր քահանէն, էս իմ Աստուածս:

— Ես ու իմ Բրիտոսս շատ լաւ կսէ

տէր-տէրը. էսքան գեղուորիս համար ամօթ չէ, օր մի սուրբ ունենանք, էն էլ էնքան զօրաւոր ու էսքան մօտիկ՝ էսպէս մօտիկ տանք. հէջ բան օր չըլի՝ մեղք է —, տեղում կանգնելով կրակոտ վրայ տուեց մի տարիքաւոր գիւղացի և նայեց միւսներէ երեսին, թէ քնչպիսի արձագանք կգտնէր իւր ասածը:

— Լաւ կսէ Սանթօ ափարը, լաւ. էստեղ էսքան ջահէլ-ջուհուլ թոփ ըլլելուն, դարտակ տեղն օր մթնեցնելուն՝ թող երթան զինեն...
— Լաւ, հա, էս էլ ըսածիդ յօժար եմ:
— Ես էլ, էս էլ:
— Ի՞նչպէս կխօսիք էս չեմ հասկնայ. ջահէլ տղէքը գործ չունին, քնչ է, էնոնք էլ էս գեղի մարդը չեն... Հերկոց*) օրով չայիրներն ու արօսներն էնտեղ իրար ետևէ հասել են քաղող կուզեն, մարդ չիտէ, թէ սուրը ո՞ր տեղէն առնի, մէջ տեղէն քանի կտոր ըլլի գործ էնէ՝ հիմի դուք կայնել էք թէ, աբի, բան ու գործ թող, միքանի օր բանտ եղի (արգելուիլ) սուրբ ծածկէ. սուրբը հիմի ծածկելու ժամանակը գտաւ. էսքան վախտ համ-

*) Այն ժամանակամիջոցը (յունիս և յուլիս), երբ արտերը հերկում են, կոչուում է հերկոց:

բերել է, թող մի քիչ էլ համբերէ, մինչի
 գործէ կատիկինք (ատիկիլ՝ ազատիլ) —, յան-
 դուգն խօսեց մի մեծքթանի երիտասարդ,
 որին Չուռօի տղայ էին ասում:

Երէցը, որ իրեն մատուցած գալիանն էր
 ղըլղըլացնում՝ այդ խօսքերը լսելով յանկարծ
 բարկութեամբ լցուեց, աչքերն ու շրթունք-
 ներն աւելի արագ-արագ խըփխփացրեց, էլ
 չկարաց համբերէ, մաֆրոշը *) դէն շարտեց ու
 կրքոտած աչքերով նայեց Չուռօի տղի երե-
 սին.

— Ծօ փո՛ւճ, Աստծու ճամբեցէն ելած,
 մարդ էլ էդպէս Աստծուն հակառակ բան խօ-
 սի... երկնքէն գլխուն քար կընկնի. հոգին
 սատանեստանցը բաժին կդառնայ, խաբար
 էս... Տէէ. տարին — տասվերկու ամիս ձեզի
 համար կաշխատիք, ըլլի՛ օր հիմի մի օր էլ սրբի
 համար աշխատիք, քնչ կըլլի. չայիրն ու ա-
 րօսն օր գործ է, սուրբը գործ չէ... Ըսենք
 հիմի ձեր տունը քանդուել է, գլուխներուդ
 պիտի բլի (փուլ գայ), պիտի չչինէք, պիտի
 տակը մնաք, թէ ինչ է արտ ու չայիրի ժա-
 մանակ է... Անիծած Կայէնի բանը միք դար-
 ձնէ. էն էլ ձեզի պէս իրեն ետ ընկած ան-
 պէտք ցորենն Աստծուն մատաղ էրաւ:

*) Գալիանի երկար փափուկ խողովակ:

— Ցորենն էլ մատաղ ըլլի՛ —, իրարու
 տակից փըսփսացին ջահիլներն ու քթերի տակ
 քմըցխտացին:

Երիտասարդների այդ չարաճճիութիւ-
 նը Տէր Սիմօնի բարկութիւնը գագաթնակէ-
 տին հասցրեց. նա խլեց կողքի գաւազանն ու
 աղաղակեց.

— Ծօ փո՛ւճ արևներ, էստեղ նստած մարդ
 կխօսի, դուք էդտեղ քնչ կծիճաղիք, հա...
 Մի փոքր լռեց ու էլի շարունակեց.

— Ըշտը, Աստուած էգոր համար էլ պատ-
 ժեց Կայէնին, է, օր ձեզի պէս փուճ էր.
 մատղի մուխն Աբէլինի պէս ջիտակ երկինք
 չհանեց, ծուռը հանեց:

— Վայ, վայ, վայ —, ծնկներին ծեծելով
 խօսեցին միքանի ծերունի, որոնց սրտին իսկի
 դիւր չեկաւ երիտասարդների այգօրինակ վար-
 մունքը:

— Էսքան մարդուս ինչի՛ Կայէն կշինես,
 էրաճներս քնչ է —, վիրաւորուելով քահա-
 նայի խօսքերից նկատեց Չուռօի տղէն:

— Էլ քնչ պակաս մնաց Կայէնից ձեր
 էրածը...

Իսօ ամու պնչերը բարկութիւնից լայ-
 նացան ու նեղացան. նա ծուխն ագահու-
 թեամբ կուլ տուեց ու ասաց.

—Մի լաւ հասկըցու էսոնց տէր-տէր ջան, մի լաւ հասկըցու իրենց էրած լիմարու-թենը, բալքի (գուցէ) խելքերը գլխները գալ:

—Կայէնն էլ էսոնց պէս իրեն ցորենի կռճոնը, անպէտքը ջոկեց Աստծուն մատաղ բերելու, ինչպէս օր էսոնք իրենց ժամանակի անպէտքը կուզեն ջոկին սուրբը շինելու:

—Ետե՛, տէր-տէ՛ր ջան, ըսա՛ իմանանք—, խնդրեցին շարունակել:

—Ետե... ը՛ր՛, Աբէլն օր մատաղ էրաւ իրեն ընտիր, լաւ օջիսարները, էնոր մատղի մուխը շիտակ, ա՛յ ինչպէս էս գաւազանս (ցոյց տուեց գաւազանի ուղղահայեաց դիրքը), շիմ-շիտակ երկինք ելաւ, հըմը Կայէնն օր մատաղ էրաւ, էնոր մատղինն Աբէլինի պէս շիտակ վեր չելաւ, ծուռը գնաց. էդ նշան էր, թէ էնոր մատաղն Աստծուն ունդունելի չէ:

—Տեսա՞ք, հը՛ր՛, ջահէլ-ջուհուլ, լաւ անկանջ էրէք, զէ լաւ անկանջ էրէք, օր դուք էլ Կայէնի օրը չընկնիք—, չպուխը ֆստացնելով նորից վրայ բերեց Իսօ ամին:

—Կայէնն օր էդ բանը տեսաւ—, առաջ տարաւ քահանան,—սիրտը տխրաւ, չունքի սև սիրտը խային (նախանձոտ) էր. օ սահաթ հասկըցաւ, օր իրեն մատաղն Աստուած չուն-դունեց, ախպօրն աչքը չվերուց:

—Վնւլ ձոււնը գլխուս, մարդ էլ ախպօ-րը նախանձի Աստծուն էրած մատղի հա-մար—, ցածի շրթունքը կծելով ծնկներին խփեցին հեռու բակում (նախասենեակ) նըս-տած կանայք:

—Աստուած էդ վախտը վերըդիէն հար-ցուց.

—«Կայէ՛ն:

—Ձէն չկար:

—«Կայէ՛ն, ծօ Կայէ՛ն:

—«Է՛է:

—«Ո՛ւր ես:

—«Ի՞նչ պիտի էնես, էստեղ եմ:

—«Հըպը ինչի՞ ձէն չես հանէ:

—«Ի՞նչ ձէն հանեմ:

«Ձըլլի՞ կիսասիրտ էրած մատղիդ մեղ-քը հասկըցար, սուս կկենա՛ս... զէ գնը՛, զէ գնը՛ էսդից ետև իմացի, օր կիսատ սրտով էրած բանն ինձի ունդունելի չէ:

—Էդ օր Աստուած ըսաւ՝ Կայէնի սիր-տըն աւելի շատ լցուաւ չար նախանձով. հեր-սոտաւ, կրակ կտրաւ, թուրք դարձաւ, մի մեծ դագանակ առաւ, գնաց ախպօրը վրայ: Ախպէրն էլ էդ ժամանակ մեզի պէս միամիտ կեցած մի թոփալ օջիւրի ոտք կիսոկէր, օր զէօզդաշի լըլէր, զեղ էնէր. Կայէնը բիրդա՛ն

(յանկարծ) գլխուն կայնաւ ու զազանակը վրայ բերեց էնոր անկըջքոքին: Աբէլը վեր թռաւ, թէ փախի, հըմը Կայէնը հէջ մաճալ (միջոց) չտուեց, շունչ քաշելու չթողեց, ինչքան օր ուժ ունիր՝ զարկեց գլուխ-մլուխ ազմիշ էրաւ (ջախջախալ), սըպանեց, արնշաղախ վէր ցքեց ու թողեց, գնաց:

— Վնյ, վնյ, վնյ —, Կայէնի մեղքի ծանրութիւնն իրենց սրտի վրայ զգալով հառաչեցին գիւղացիներն, — էնոր համար ագամորդու արուն թափած օրէն «սէլը սնւր է դարձէ, արունը ջնւր», էնոր համար «հացը ետեան (հետիոտն) մենք ձիաւոր՝ վազենք-վազենք՝ ետեէն չենք կարայ հասնի»։ ոչ ու փուճ էր եղէ Կայէնը, ոչ ու փոճ, օր մարդ սըպանելն արար-աշխրքին օրինակ չթողնիր:

- Աստուած էդ օր տեսաւ հարցուց.
- «Կայէն, Կայէն:
- «Հէյ:
- «Էդ ո՞րտեղ ես:
- «Եստեղ եմ:
- «Ինչք՞ մատաղ էրած տեղէդ հեռացել ես:
- «Էկել եմ արտերուս կաշեմ:
- «Ո՞ւրտեղ է ախպէրդ, Աբէլը:
- «Ես քնչ գիտեմ ո՞ւրտեղ է. ես խոյ

էնոր պահապանը չեմ —, ամպարտաւան-ամպարտաւան պատասխան տուեց Կայէնը: Աստուած էդ խօսքի վրայ էլ աւելի բարկացաւ ու ըսաւ.

— «Անիծուիս դու. զարմդ ու զաւակդ աշխրքի երեսին հէջ հանգիստ օր չքաշեն:

— Էն օրէն —, առաջ տարաւ էրէցը, — Կայէնի սերունդը նզովուած է ու անարժան. վերջը բիտթուն անհաւատ թուրք ու անկրօ. զգլբաշ դարձան... ու մինչի օրս էլ Կայէնի մեղքի տակն են...

— Ա՛յ կարգիդ հաստատ մնաս տէր-տէր ջան, օր մեզի ամեն բան էդպէս տեղակի լաւ հասկցուցիր, մէկ-մէկ հալեցիր, անկճներս լըցիր. փառաւորուիս դու —, լի սրտով վրայ բերին չորս կողմից:

— Դէ լաւ հասկցիք ջահել-ջուհուլ, դէ լաւ հասկցիք, օր Աստուած վերըդիէն վրէներդ չբարկանայ, չանիծէ —, ալս անգամ համոզող եղանակով խօսեց Տէր-Սիմօնն ու աչքերը խփխփացնելով նորէն գալիանը զըլըլացրեց:

Կրօնական ազգեցուցեան տակ նրանց բոլորին տիրեց մտախոհ լուսթիւն:

— Լաւ կսէ մեր գահանէն, ես էնոր սուրբ կարգին մեռնիմ. հոգեստանքս հըպը խոյ սատանեստանցը բաժին էնելու չենք. այ

խալիքը, այ գեղական, էս ինչ բան է, օր էս-
քան տարի է էսման զօրաւոր սուրբը քարու-
քանդ եղած, վերանա (աւերակ) աչքերուս ա-
ռաջ տեսնինք, ու չծածկենք. Սուլտուայ սուրբ
Գէորգի ձէնը տէէէ աշխրքի էն ծէրէն կու-
գայ. էլ հայ, էլ ուռում, էլ Ֆռանկ, էլ քուրդ,
էլ եզրդի, էլ բոշա, էլ թուրք, էլ վեվ ըսես,
օր էնոր դուռը չգան, ուխտ չէնեն, մատաղ
չկտրեն, մուրազները չառնին, չերթան... Մե-
նակ մենք ենք, օր մեր սրբի զաղբը (յարգը)
չիտենք. այ գեղական, շիտակ չէ՞ ըսածս:

—Շիտակ է, շիտակ:

—Ես ու իմ Քրիստոսս շատ շիտակ է—,
վրայ բերին չորս կողմից:

Քահանայի սիրտը ուրախութիւնից բա-
ցուեց ինչպէս մայիսի վարդ:

—Դէ օր շիտակ է, էլ ինչ էսօր-էգուց
ցքենք. վաղուանէն թէզը չկայ, երթանք շի-
նենք. ամեն մէկս մի մի բահ ու թի, եա թէ
չէ փէտատ ու բահ վեր առնենք, մի-երկու
հատ էլ կոնդ ու գերան էսորէն-էնորէն ու-
գենք. ուստէստանքն էլ, հրէն ուստա Մար-
գարն ու ուստա Աբգարը հազըր են, ծածկենք
վերջանայ. էգուան առաւօտ ես առաջ ինքս
կերթամ. յօժար էք գեղական—, հարց տուեց

Իսօ ամին, որի վառ ցանկութիւնն էր Տէր-
Սիմօնի առաջարկութեան իրականանալը:

—Յօժար ենք, յօժար—, խառն լսուե-
ցին միքանի ձայներ:

Այդ ձայները Տէր-Սիմօնին կատարեալ
երանութեան հանդիստ պարգևեցին. սակայն
այդ բուսական ուրախութեան տակ խեղճի
սիրտը կախ էր. կասես ինչ սր բան ներսից
ասում լինէր. «չէ, մի հաւատա, էլի գլուխ
գալու չէ»:

Այդ համաձայնութեան ձայները յուզե-
ցին Չուռօի տղի ներքինը. նա անկարող ե-
ղաւ տանելու այն հանգամանքը, որ իւր
ձայնը լսելի չեղաւ, ուստի աշխատելով խան-
գարել՝ ասաց.

—Վեվ օր խօսք տուեց, թող էնիկ եր-
թայ. ես չեմ կարայ էգուան թողնի արտս ու
չայիրս:

Չուռօի տղի այդ վարմունքը սաստիկ
ազդեց Տէր-Սիմօնին. նա տեսաւ, որ գլուխ
եկած գործը խանգարել կուզէ այդ «սատանի
լակոտը», վատ օրինակ կուզէ դառնալ միւս-
ներին՝ սրտի բոլոր դառնութեամբ խօսեց.

—Գիտեմ, Ասածու երեսէն ընկած, գի-
տեմ, էնքան պիտի էնես, օր վերջը սուրբը

պատիճը (պատիժ) տայ, հանգստանաս... զիտեմ, էդ կուզես...

— Ե՛հ, մեռնիմ սրբին —, նետը դէպի Տէր-Սիմօնն ուղղեց Չուռօի տղէն. — հապա էլ թնչ սուրբ է, օր մարդու մուրազը տալու տեղ՝ պատիճը կուտայ... էլ էդպէս սուրբը ինչի՞ շինեմ, եա ինչի՞ պաշտեմ...

— Ի՞նչ էդտեղ կայնել ես խելքէդ դուս խելառ-խելառ դո՛ւս կուտաս. ա՛յ անհաւատ շը՛ր՛ը՛... հիմի բերանս ինչ էր եկէ, հա՛... յանկարծ բռնկեց Իսօ ամին և ձեռը տարաւ ցուպին. — էսքան մարդ էստեղ խօսք կկապեն, համաձայն կըլլին, դո՛ւ ինչ գէշ մկի պէս մէջ ես ընկէ, «եփած ապրի գլխուն ջուր կըլըլես»... Գլուխդ ու կառափդ է կերէ քու գալդ... ուրուշի՛ն ինչի պատճառ կդառնաս... Տէր Բարերար...

— Ես խելքէս դուս չեմ խօսի .. ես օգտաւոր բան կսեմ... դուք խելքերէդ դուս կխօսիք, օր խելքերդ սուրբն է... անպարկեշտ պատասխանեց Չուռօի տղէն:

— Ծօ փո՛ւճ, հերիք մարդ համբերէ... արթըղ էս տեղս հասաւ —, ոտի կանգնելով կօկորդը ցոյց տուեց Տէր-Սիմօնը. — Քնչ էդտեղ կայնել ես ֆարմասոնի բաներ կխօսիս... կերած դեքին աշեցէք... սաղ գեղի մէջ պաս

ուտելը դո՛ւ իճաթ էրիր (հնարել), հիմի էլ կուզես, օր հաւտըներս փոխենք, ինչքան օր սուրբ ու սրբոց գերեզման կայ՝ ուրանանք ու կուրանանք... Ափսոս մեր բերնին, օր քեզի հետ կխօսինք... Եանի թէ գնացէ յուսում ես առէ. գնացէ ջիբ (խապառ) խելքդ կորուցէ, ցնդէ, սարսանդացէ (ցանցառանալ) եկել ես... Փո՛ւճ կենդանի, փուճ կակալ, չա՛ր Յուլիանոս...

— Խօսքդ չափէ, ա՛յ տէրտէր —, ձայնեց Չուռօի տղէն:

— Զէնդ կտրէ, էդդից կորի՛, թէ չէ ելայ հա՛, էդ ո՛ւմ հետ կխօսիս —, պոռաց Իսօ ամին:

- Կորի՛, կորի՛, մեր միջէն կորի՛:
- Տօ անարժան, քեզի կսենք կորի՛:
- Դէնը կորի՛, թէ չէ եկա՛ւ, հա՛... Խռնուեց ամբոխը:
- Չուռօի տղէն լեզուն փորը գցած հեռացաւ: Նրա հետ հեռացան և մի-երկու հօգի իւր ընկերներից:

II.

— Տէր բարերար Աստուած —, Չուռօի տղի գնալուց լետոյ միքանի ծերունիների մօտ շա-

րունակեց Տէր-Սիմօնը. — քիչ կմնայ, թէ օղորմած հոգի Տէր-Մխիթարի դիւզանն էնէ:

— Հնա, հնա, տէր-տէր ջան, մեղքի մէջ կորանք—, գլուխները շարժելով և ամբողջ իրաններով օրօրուելով Տէր-Սիմօնի խօսքին վրայ բերին միքանի պառաւ և տեղերից վեր կենալով մօտեցան խօսող ծերերին ու քահանային:

— Էն էլ էսոր պէս, Աստուած օղորմի հոգուն, հակառակ կխօսիր, մարդ չէր թողնի սրբի դուռն երթլու, թէ «ի՛նչ կայ կերթաք էն չոր քարը կհամբուրէք. համբուրել կուզէք՝ եկէք մեր «Ձօրաւոր աւետարանն» ու «Թունող նարեկը» համբուրեցէք, խաչհամբուրեցէք»: Հըմը գիտէք ի՛նչ եկաւ գլխուն. էսոր «Խելառ սուրբ Գէորգ» կսեն. ձին հեծած մըրգաղը (նիզակ) ձեռքը մի օր Սրբի եամձէն (զառիվայր) ետեն էր ընկէ, հարի (մինչև) տուն մէկ էր քշէ. «Հիմի քեզի էստեղ և եթ փառչա-փարա (կտոր-բրդուճ) կէնեմ. մըրգաղս փորդ կոխեմ, օ սահաթ հոգիդ կառնիմ. դու իմ դուռս մարդ գալու չես թողնի, թէ «չոր քար է՞»... դէ գնը՛, դէ գնը՛, օր էլի քահանայ մարդ ես, խնայեցի, մանրուխոշորի տէր ես, մեղք ես, թէ չէ ես գիտէի, թէ քեզի ինչ օրը կցքէի... Թերահաւատը, հողը խա-

բար չտանի, հարի տուն սողուզը մէկ էր առէ, լեզուն կապուէ փորն էր ընկէ, քիչ էր մնացէ լեղին պատուի: Արթըղ (ապա) էնդից ետև խելքը գլուխը ժողվեց, էլ էնպէս հակառակ չէր խօսի:

Ականջ դնող պառաւներն ու ծերունիները, սրոնք այնքան մանրամասն չգիտէին հանգուցեալ Տէր-Մխիթարին պատահած դէպքը՝ կասես վեր քաշուեցան և երեսներն երկիւղից թէ հաւատից խաչակնքեցին,

— Էնոնք դեռ ջահիլ են, տէր-տէր ջան, սուրբ կարգիդ մեռնիմ, ի՛նչ գիտեն. հըլը դեռ խելքերը գլխները չեն ջնդէ (ժողովել). էս սրբի պէս զօրաւոր ու մուրազատու սուրբ՝ էս սանճղի մէջ մէկ էլ Գէօնդիւրու սուրբն է, Կուռնաշէտու Կարմիր—Գիրգոր աւետարանն է: Սրբին էգման հակառակ խօսողը մէկ օր չէ մէկ օր իրեն պատիճը կգտնի... ի՛նչ գիտեն, հըլը էդոնց ջուրը դարիվեր կվազէ—, տեղում կանգնելով խօսեց մի կարճահասակ, կմախք դարձած կին, որի հասակը հագիւ լինէր արշին ու կէս. նրա թառամած, լայնացած կաշին սնդիկի նման խաղում էր ձեռների ոսկորների վցայ. բերանն այնքան մեծ էր, որ ներքին ծնոտին, մանաւանդ ընչացքին տուել էր մի տարօրինակ, կենդանու կերպա-

րանք. աչքերը թէև 69 էին, սակայն հոգու այդ աններդաշնակ լուսամուտների մէջ ինչ որ կենդանի հուր, շարժուն կեանք կար: Նա կլինէր մօտ յիսուն տարեկան, գուցէ և միքիչ աւել, բայց դեռ չէր պատահել, որ նա սուտ խօսէր. «Արզիւրիւմցոց Հոռոմ է պէտք, որ սուտ չխօսի», խօսակցութեան ժամանակ ասանձին դարձուածք էր դառել սուլտացիների բերանում նրա սուտ չխօսելը:

Արզիւրիւմցոնց Հոռոմը (այդպէս և նրա իսկական անունն է) թէև հարուստ մարդու կին չէր, սակայն մեծ համակրանք էր վայելում գիւղում, իսկ որ գլխաւորն էր՝ ունէր կրօնական մարդու առաքինի անուն. — դէ կեցիք, որ ես էլ իմ գլխուս անցածը, պըզտի մանչուս, Սհաննէսիս մուրազը տալը պատմեմ —, առաջ տարաւ նա. — Սհաննէսս ծիծս էր. մի իրիկուն փաթթէ, օրոցքն էի դրէ, գնացել էի կովերը կթելու. մենք մի անտէր սուր ձէնով խորոզըմ ունէինք. կովերը կթած վախտս էդ խորոզը գնացէ օրոցքի կամրին էր կայնէ, ինչքան օր ձէն ունի՝ բարձր կուկուլուկո՛ււ էր կանչէ. տղէս ձէնէն զարթէ, վախեցել էր. կովերը կթեմ դամ տեսնիմ օր ինչ՝ տղէս օրոցքի մէջ էնպէս ահռիկ կուլայ, էնպէս կպտուտի, օր քիչ կմնայ սիրտը

պատուի, աղիք-մըղիք բերնէն դուս գայ. քըրտինքն ելէ՝ հեղեղի պէս վրայէն կվազէ. էդ եղաւ մահանէն. էդ տղէն քանի գնաց, ետ գնաց. զպնաւ ու դեղնաւ, իստակ ճլէրք ընկաւ (ջիւերի ուժից ընկնել). վերջն էնպէս դարձաւ, օր ծիծ չէր բռնէ. երկու շաբաթ էդման մնաց. լաջակն երեսին քաշեցինք, ըսինք, «էս տղէն էլ վերջ չունի, կմեռնի». էդման ումուտներս (յոյս) կտրել էինք. մի անգամ տեգերկնիկս Շաքար-ապլաս, թէ «Հոռոմ, տրի իդի տղէդ առնինք, տանինք սրբի դուռը, մի ջուխտ մոմ վառենք, մատաղ ենենք, բալբի Աստուած երկու դռնէն մէկը բանայ. եա (կամ) աճալ (մահ) տայ, եա լաւցընէ. մեղք է տղէն, հերիք չարչըրուի»: Ելանք, մոմերն առանք, գոմէն ջուխտըմ դոխի ձագ բռնեցինք, չարչէցէն էլ մի շայու խունկ առանք, գնացինք: Գնացինք, դոխերը մատղեցինք, մոմերը վառեցինք, մեռնիմ զօրացը, չօքանք գերեզմանն համբուրեցինք, մի-մի պտղուց հող առանք, բերըններս ցըքինք, ես դուս ելայ, թէ խնկի մնացածն էլ խնկամնով դուռը խաչքարի վրայ ծխեմ, հըմը էն էր խունկը ցքի կրակի վրայ՝ բիրդան (լանկարծ) մի կոււնքըմ եկաւ վրէս. կսես զօրովէն աչքերս փակեցին. տղէն գիրկս առայ,

խաչին թիկն տուի, դուխուրայ (մրափել)։ դուխուրայ՝ մէկ էլ տեսնիմ, որ մի ճեւեր-ճերմակ միրքաւոր մարդ եկաւ գլխուս վերըդին կայնաւ. ինձի, թէ «աղջի Հոռոմ, տղէդ ինձի տու, տղէդ»։ Ես էլ տուի։ Օհաննէսիս առաւ գիրկը, սուսուփուս, առանց ձէնուձուք հանելու թշերը կսկսեմ (պինդ) պագեց ու էլի տուեց ինձի. տուեց ու հետն էլ ըսաւ. «դէ առ. քանի օր դու ուղիդ սրտով ես իմ դուռս եկէ՛ տղիդ մուրազը տուի, առ». հըմը էդ խօսքի հետ էի, մէկ էլ տեսնիմ, օր Շաքարապլաս կշտէս դիւրդմեց (բոթել). «աղջի Հոռոմ, քնչ ես քնէ, վեր ել. էրածդ մեղք ու պատիճ (պատիժ) է, ուխտ ես եկէ, թէ քրնելու»։ Աչքս բանամ, օր ինչ, Օհաննէսս ասքերը բացել է, յըռունդ (սիրուն) երեսս կաշէ, հետն էլ պակները կը ճպճըպացնէ։ Ծիծս բերանը դրի՛ բռնեց։ Է՛ն է էս է, հըլը Օհաննէսս պիտի հիււնդնայ, ես էնոր յոտացը տըկին մեռնիմ, էնիկ պրծուց տղիս—, երեսը խաչակնքելով իւր պատմութիւնը վերջացրեց Արգիւրիւմցոնց Հոռոմը։

Արգիւրիւմցոնց Հոռոմի պատմութիւնից ետոյ եղան և ուրիշ միքանի պատմութիւն անողներ սրբի մասին, որ գիւղացիները լըսում էին մեծ յափշտակութեամբ։

Այդ իրար նման և իրարու հետևող պատմութիւնները բոլոր գիւղացիներին կասես վեր քաշեցին. բոլորն էլ կրօնական մի տեսակ ճընջող-ճանր տպաւորութիւն ստանալով սրտերը վեր քաշեցին։

— Է՛հ, սուրբը մերն է, էնոր համար զագըրը չիտենք, ուրուշինը հըլը թող ըլլի՛ր՝ տեսնէիր ինչպէս գլխովը պտուտ գար, արեւովն երգում ուտէր. ուրուշներն իրենց հասարակ սրբերին զօրաւոր կենեն՝ մենք մերի վրէն էլ չենք ծածկէ... Էսպէս զօրաւոր սուրբ ո՛չ էլ չենք մենակ մեր սանճղի մէջ՝ ես կսեմ հըլը սաղ աշխրքի մէջ էլ ըլլի օր միքանի հատ անճախ (հագիւ) ճարուի—, նորից խօսեց քիչ առաջ խօսող կրակոտ գիւղացին և պեխերը սրեց։

— Ախպէր, մենք էն ջահէլ-ջուհուլի խօսքին ինչի՛ մտիկ կուտանք... Բան ու գործ չէ՛ ինչ կուզէ թող ըլլի, առաւօտէն թէզը չկայ, երթանք շինենք—, խօսեց Իսօ ամին ուրախացած, որ արդէն տէրտէրի ցանկութիւնը կատարուեմ էր.— Ես էգուց առաւօտ բահը կառնիմ, կանուխ կերթամ, վե՛վ օր կուզէ՛ թող գայ։

— Երենք, շինենք—, լսուեց չորս կողմից և գիւղացիները վեր կացան տեղերից,

երբ արդէն արևը թեքուել էր սարերի քամակը և հորթերի բառաչը լսուամ էր գիւղի վերի ծայրից:

III.

Սակայն միւս օրը խեղճ Տէր-Սիմօնի ցանկութիւնը չկատարուեց. թէև Իսօ ամին ինչպէս ինքն ասել էր առաւօտ վաղ բահն ու թին շալակած սրբի սարը բարձրացաւ, որ միւսներն էլ տեսնելով ետևիցը գնան՝ բայց ոչոք չեքուեցաւ:

Գիւղից դուրս նրան նայում էին երկու գիւղացի, որ իրար պատահելով խօսում էին.

— Զամօ, բարի լուս, էդման ուր:

— Աստուծու բարին, տատա՛շ (անուանակից), չայիրը:

— Կտեսնիս բէմբուրատ (բէմուրագ) Իսօ ամին ինչպէս կայնել է, սրբի ծէրէն մտիկ կուտայ—, ծիծաղելով խօսք գլորեց առաջին խօսակիցը:

— Կտեսնիմ, հա:

— Բա օր կտեսնիս ինչի՞ չես երթայ:

— Գու՛ր ինչի չես երթայ. խօսք տուողի մէկն էլ դու՛ ես:

— Ի՛նչ էնէի, ախպէր, հաւէն (եղանակ)

ամպել է, վախեցայ, թէ թօն գայ, մի-երկու հուպուկ խոտ ունիմ քաղած, թօնի տակ մնայ՝ խարաբ ըլլի... է, արօսս էլ էնտեղ կծղել է, թէ էսօր չքաղեմ՝ էլ գերնդի չի բռնէ:

Եւ երկու խօսակից մնացին իրար երեսի նայելիս:

Իսօ ամին կանգնած Տէր-Սիմօնի հետ չորս բոլորքն էին նայում և ձեռով-ոտով սրբան-նրան կանչում, սակայն իզուր. ոչոք, չեքուաց: Նրանք սրտաբեկ նորից իջան ցած:

Այդ բոպէ Տէր-Սիմօնի սիրտն այնքան տխուր էր, որ «գանակ զարկէիլ՝ արիւն չէր դուրս գայ»:

Այնուհետև քանի գնացին դաշտային գործերն աւելի և աւելի բարդուեցան, որև սուրբը նոր—մէկից մատնուեց մոռացութեան. և Տէր-Սիմօնը յոյսը կտրած դատապարտուեց սպասելու մինչև աշուն, մինչև գիւղացիները կվերջացնէին դաշտային գործերը:

IV.

Սկսուեցին ամառուայ շոքերը. շոքերի հետ սկսուեցին տարածուիլ և խոլերայի մասին եղած լուրերն ու սարսափները. ամեն օր նորանոր և միմեանցից աւելի զարհուրելի լու-

րեր էին պատում Սուլտա գիւղի թէ կանանց
և թէ տղամարդկանց բերանում: Զուռօի տը-
ղէն, որ «գազէթ էր կարգում», օտար երկըր-
ներից խոլերայի մասին սոսկալի մահ-տարա-
ժամ էր պատմում: Վախից բոլորի երեսի գոյ-
նը ճերմակ թան էր կտրէ. բոլորը ջուրը
քաշուածի պէս էին. երկիւղից ոչ կերածնե-
րը գիտէին, ոչ խմածները:

Խոլերան արդէն ոտք էր գրել Զաւա-
խէթ, առատ հունձ էր անում Արագովայում,
Գիւմբիւրդայում, Ախալքալակում, Մամզա-
րայում, երկու Խանչալիներում, Մեծ ու Փոքր
Գէօնդիրաններում, ուրիշ շատ տեղերում, վեր-
ջապէս եկել հասել էր Վաչիան ու Հոգամ,
որ Սուլտուայ գուռն էին:

— Աղջի, Օսկի:

— Ի՞նչ է:

— Աղջի, իմացել ես, կսեն թէ խոլերն
հասել է Վաչեան, օրական տաս-տասներհինգ
մարդ կտանի:

— Ի՞նչ կխօսի. վայ, վայ, վայ—, թու-
լացած ձեռներով ծնկներին խփեց միւս խօ-
սակից կինը. — անընիդ մեռնիմ, Աստուած,
եսքան մանրուխոշորս ում պիտի թողնիմ...

— Անտէր ցաւը կսեն էնպէս գուլում
բան է, օր բռնածը հէջ սաղ չի պրծի. բըռ-

ներն ու տանիլը մէկ կըլլի. Թոսուենց տու-
նը տապիրեք ջանէն իրեք հոգի են սաղ մը-
նացէ. մնացած տասը հոգին երկու օրուայ
մէջ իրարու ետեէ ընկել են ու մեռել:

— Ըման, աղջի, փալըխըմ (գոնեա) մի ըսէ
մարդու սիրտը չպղտորի —, գոյնը գնացած վրայ
բերեց չորրորդն և յուսահատ հայեացքը յա-
ռեց երկինք:

— Կսեն, թէ էդ անտէր խոլերն օր կայ
բարանակ, երկան ճիճու է:

— Վե՛վ կսէ:

— Քաղքէն եկողները. քաղքցիք են ըսէ:
— ձիճու է —, զարմացած կրկնեց մէկը:

— Հա՛, ճիճու է:

— Ես (վահ). ցաւն էլ ճիճու ըլլե՛. էդ
քնչ տեսակ ճիճու է օր...

— Դէ ճիճու է, էլի. ճիճուն քանի տե-
սակ կըլլի. «պոչով անկնջով ճիճու է» *):

— Իմացել ենք ճիճուն մարդու փորը
կըլլի, ո՛չ թէ հիւընդուլթեն:

— Զըլլե՛ էդ ցաւը ճիճուի կերպարանք է
մտէ, ման կուգայ առանց աչքի երեւալու:

— Դէ ես քնչ գիտեմ. կսեն թէ էդ ճի-

*) Այս դարձուածքով հակառակն են ասում.
այսինքն, հօ պոչ ու ա կանջ չ ու են ի՞...

ճուն մարդու բերնէն կմտնի, նեսըդին կերթայ, ջիգեար—բէօգրակը (լեարդն ու թոքը) կուտէ, կսրպանէ. ետև էլի բերնէն, եա (կամ) թէ չէ մի ուրուշ տեղէն կէլնի, ուրուշ մարդու բերան կմտնի:

—Ե՛, թող բերըններն ամուր փակեն՝ նես չմտնի. եդդից էլ զոլայ (Տեշտ) բան—, նկատեց անմեղու թեամբ մի մանկամարդ կին, որ յուսահատութիւնից թուլացած ձեռները գցել էր ուռած փորին:

—Անտէր ճիճուն հէջ կերևա՛յ, օր գիտնաս թէ ինչպէս կմտնի, եա ինչպէս դուս կէլնի—, ահ ու սարսափով խօսեց մի ուրիշ կին և նայեց փողոցի միւս ծայրը. նա տեսաւ, որ միքանի ուրիշ կանայք, որը տղէն գրկած, որը կաթի քուլէն թևը գցած, որը բրդի քուլան բազկին փաթաթած իլիկ կամ թեշիկ մանիկով, որն էլ լուացքի կեղտոտ շորերը հաւաքած բողջա կապած յամր քայլերով մօտենում էին իրենց:

— Եդպէս երդմի (չարդախ) տակը հով տեղը թսփ էք եղէ, թնչ լախրտի (զրույց) կէնէք—, ուսի բողջան վայր զնելով և ճակատից հոսող քրտինքը սրբելով խօսեց մօտ եկող կանանցից մէկը:

— Հողը գլխներուս եկել պրծել է. թնչ պիտի խօսինք:

— Քա ինչք՞. թնչ է եղէ:

— Ել թնչ ըլլի. խոլերն հասել է Վաչիան. օրական քսան-քսանըհինգ մարդ կտանի, էդ լախրտին կէնենք:

— Աղջի, զո՛րթ կսէք—, ձեռի բողջէն դէն ձգելով ծնկներին խփեց հարցնող կինը, — հըլը մէկ պատմեցէք, թէ թնչպէս է, օր... բռնէ ու կտանի. թնչ խաբար:

— Էսօր առաւօտ Վաչիանու մարդ էր եկէ, կսէր, թէ խոլերն օր էդքան մարդ կրտանի՝ բոլոր պատճառը մի պառաւ կընիկ կայ՝ էնիկ է:

— Եա՛—, դարմացան միքանիսը. — էդ թնչպէս պառաւ է օր...

— Գէ պառաւ, էլի. պառաւն ինչպէս կըլլի. ըշտը պառաւ:

— Ե՛, էդ պառաւն թնչ կէնէ օր:

— Ես թնչ գիտեմ. կսեն մեռելները լողացնող չկայ՝ ում օր կսեն, չի մօտենայ, թէ կըռնուի, բոլորին լողացնողն էդ պառաւն է. խոլերն էլ էդ պառաւի շալակն հեծած՝ հետը տնէտուն ման կուգայ:

— Օր էդման է, էլ ինչք՞ կթողնին էդ

գօճբագօռին—սիւմպաւսիւմպին տները ման
գալու:

—Ի՞նչ էնեն. մեռելները կմնայ առանց
լողացնելու:

—Լողացնել չէ՛ ինչ կուզէ ըլլի. իմ ձեռ-
քըս օր տան էդ գօճբագօռին, էս գիտեմ թէ
ինչ կէնեմ—, առաջ տարաւ մի նորատի
հարս:

—Ի՞նչ կէնես:

—Ի՞նչ կէնեմ, հը՛ր՛ն. իրեն էլ մեռել-
ներու հետ սանդսաղ կթաղեմ:

—Ըման, աղջի, խելառ-խելառ հերիք
դուս տաս. սաղ-սաղ էլ մարդ թաղէն. փա-
լիւխը մի խօսի էլ է. վնւյ, քոռանամ ես,
մեղքի մէջ կորանք... Ախրը Զուռօի տղի քով
հաց ես կերէ, է, ինչ պիտի ըլլի. էնօր հօր-
ողբօր աղջիկն ես:

—Լաւ, մի տըռըսխա (մասխարա) էնէ.
լաւ կսէ Մինօն. հըպը չէ, գօճբագօռը տնէ-
տուն ման գայ՝ օր ցաւը հետը ման ածէ,
հա՛—, հարս տուեց Մինօին մի ուրիշ հարս:

—Հըպը մինչի տնէտուն ման գալու
մէջ բան չըլլի, Զուռօի տղէն հէջ կը-
սէ, թէ յիրարու տուն շատ միք երթայ-գայ.
գսի գեղերէն մարդ միք նես առնի, տներդ

ու տեղերդ իստակ-փաք պահեցէք, ջուրը ե-
փեցէք՝ էնպէս խմեցէք...»

—Մէկ էլ ես ինչ գիտեմ, կսէ, թէ «դմի
ու ատոլ միք ուտէ, վնաս է, բոխկն ու փոռ-
չուլուղն է մարդու փոր կը ցաւեցնեն...»
Ախր մինչի էդպէս բան չըլլի, կսէ...

—Ըման, էդօնք բիւթուն էլ դարտակ
բան են—, վրայ բերեց մի ուրիշ ջահէլ հարս.
—տեա՛, էնոր համար խօրերը չեկաւ քաղ-
քէն երկու-երեք օրուայ մէջ հարուր, հա-
րուր յիծծուն մարդ չտարաւ. քաղքըցոնցէն
էլ շատ բանի հետեոյղ. Զուռօի մանչը խօյ
էնոնցէն էլ շատ բան չիտէ... հըպը էնպէս
չէ, Հուռոմ ապլայ—, խօսող կինը դառաւ դէ-
պի Արգիւրիւմցոնց Հուռոմը, օր ոչխարը հօ-
տը խառնած, մի ցախ ճիպտի տեղ կռնա-
տակը դրած վերագառնում էր տուն:

—Հըպըթ բոլորն էլ նաֆիլա բան է—,
գլուխը շարժելով առաջ անցաւ Հուռոմը.—
աճըլներս ըշտը եկել է, էդ է. հազար օր
էսդին էնդին ընկնիք, հազար օր դեղ ու
դեղրանք էնենք՝ ճակտներուս ինչ օր գրած
է՛ էն պիտի ըլլի. հէջ մէկըմ Աստծու մաղի
տկէն (երկինք) փախիլ չի կարայ. ինչ էլ օր
էնենք՝ գիտցիք, օր բոլորն Աստծուն դիմա-
դառցուլթեն է. Աստուած վերըդիէն կտեսնի՝

վրէններս աւելի շատ կբարկանայ... Էլի դուք ըսէք ժամ առնինք, պատարագ էնենք, խաչ ու աւետրան դուս բերենք, Մարիամ Աստուածածնայ պատկերը դուս հանենք...

—Ընհ, մեռնեմ զօրացը—, խաչակնքելով հառաչեցին միքանի կին:

— Գեղի չորս բոլորը ման գանք, թափոր էնենք, չոքինք, լաց ըլինք, արուն-արտըսունք թափենք, բալքի էնիկ մեզի լուսը հանէ, մեզի խղճայ, տներս ու տեղերս վերանա (աւերակ) չթողնի, խիստ համոզուած եղանակով վերջացրեց Հոռոմը:

—Անթ կսէ, հըպը քնչ է. մեր էրածը գիտէք թէ լաւ բան է... Էլի Աստծու փեշէն կպինք. թէ լաւութեն է՝ թող էնոր ձեռքով ըլլի, թէ մայ (մահ) է, էլի թող էնոր ձեռքով գայ. մենք էնոր ձեռքի հողն ենք, քնչ կարանք էնէ. ախրը հիմի Աստուած չիտէ, օր ցաւ կայ, էդ ցաւը գեղ կուգայ, մենք էսքան մանրուխոշորի տէր ենք. էնիկ վերը-դիէն չի տեսնի. Հոռոմի ըսածի պէս էլի մոմ վառենք, խունկ ծխենք, մատաղ էնենք, խընդրենք ինչ օր բարին է, ինչ օր Իրեն կամքն է՝ էն էնէ—, խօսեց մի տարիքաւոր կին և հառաջ արձակելով նայեց Հոռոմի երեսին:

Սակայն Արգիւրիւմցոնց Հոռոմն աւելի

քան հանգիստ էր, մինչև իսկ անվախ փոքր ինչ լուելուց յետոյ նա շարունակեց.

— Հէջ էլ չեմ վախենայ. զուլում ըսածը մարդու ձեռնէն չգայ, թէ չէ Աստծու կողմէն եկած զուլումը՝ զուլում չէ. ինչի պիտի տխրիմ. բոլորիս վերջն էլ աճալն է, հէջ մէկըմ աշխրքիս երեսը սաղ չէ մնացէ, բոլորս էլ ուշ թէ թէզ սև հողի բաժին ենք. թէ ալեար (եթէ որ) աճալներս եկել է՝ թող մեռնինք, հողը էս հէջուփուճ աշխրքէն կազատինք. թէ չէ խոլեր չէ՝ էն օր օխտը գըլլ խանի դև գայ՝ մեզի բան չիլլի. «Աստծու պահած գառը գէլը չի ուտէ»... Մէկ էլ մեռնիմ մեր սուրբ Լուսաւորչի տուած հաւտին, էնիկ մեզի հայ-քրիստոնեաներու էման մի գորաւոր հաւատ է տուէ, օր մի բանի մէջ մինչի Աստծու մատը խառը չըլլի՝ օնչիւ չիլլի: Մենք Սուրտեցիներս Լուսաւորչի զրկած էման զի զօրաւոր սուրբ ունինք, սուրբ Գէորգը—, երեսը խաչակնքելով ձեռը դէպի սուրբը պարզեց նա,—օր մենակ էնոր բարեխօսութենը մեզի հերիք է. մենք էնոր բարեխօսութանը դիմենք, երթանք դուռը չոքինք, աղաչենք, մատաղ կտրենք, բարեխօս բռնենք, էնիկ մեզի լուսը կհանէ... Հէջ միք դարդ էնէ—, յանկարծ ինչ որ կենսատու ներշնչ-

մամբ խրախուսուած ձայնը բարձրացրեց նա.—
ես մենձ ումուտ ունիմ. մեզի բան ըլլելու
չէ—, և այդ խօսքերով բոլորի մէջ կասեա
մի կենդանի հաւատ, կազդուրող յոյս ներշնչեց:

Այդ ժամանակ Չուռօի տղէն, որ առողջապահական մասնախմբի անդամ էր նշանակուած, անցկացաւ դէպի գիւղի ներքին թաղը:

— Ըշտը ինքը խուլեր է ու կայ. էլ ինչ խուլեր. էնքան խուլեր-խուլեր ըսաւ, օր սոնդը (վերջի վերջոյ) բերելու է—, խմբի միջից մըրմօացին միքանի կին և նորից հաւաքեցին բողջաներն ու քուղաները, ցրուեցին տըները...

V.

— Ախպէր, լաւ կսէ մարդը. էստեղ պարապ-սարապ նստելուն՝ երթանք չայղարէն (գետակ) իստկենք, ինչ կըլլի. հէչ բան օր չէ՝ իստկութեն է. մեր նեխիրն էնոր միջէն կանցնի ու կդառնայ. մաքրենք, թող ջուրը մի հարդով (առուով) վազէ —, ամբոխի մէջ մտնելով խօսեց Չուռօի տղի ընկերներին մէկը:

— Բան չունիս. էս շօքին-կրակին վե՛վ պիտի երթայ չայղարա իստկելու. մինչի հիմի

ինչպէս եօլա ենք գնացէ՛ հիմիկուց դէնն էլ էնպէս եօլա կերթանք. հըմը խուլերն էլ կայնել, չայղարին կաշէ, օր կեղտոտ ըլլի՛ գայ. իստակ օր ըլլի՛ չպիտի գայ. հա՛-հա, հա՛-հա՛ա—, հեւուամ Չուռօի տղին ցոյց տալով ամպարտաւան-ամպարտաւան ծիծաղեց արևի ծեծկած մի գիւղացի, որ սաստիկ ատուամ էր նըրան:

— Է՛յ, է՛յ, Սուքիաս, Մէյրօի ծուտիկ, քեզի հետ եմ, չէս իմանայ—, նրան մօտենալով բարձր խօսեց Չուռօի տղի ընկերն, երբ տեսաւ, որ Սուքիասն ուզում էր ուրիշներին դարձնել իրեն կողմը.— Ի՛նչ դունչդ ծուել ես մեր Արաբօ շան պէս կհաջես, էսքան մարդուն պատճառ կըլլիս, չէս թողնի չայղարէն իստկելու. օր իստկեն ի՛նչ վնաս, է, ըսա տեսնիմ:

— Հաջես դու. վնաս չէ բա ի՛նչ է. կիրակի օրով արտ ու չայիւր չենք երթայ, թէ մեղք է, Աստծուն հակառակութեն է, հիմի երթանք չայղարա իստկենք, թէ ինչ է Աստծու զրկած հիւնդութանը դէմ կենանք:

— Է՛, ճրագէ պըռկներ, լապշօ (մեծ բերան), խուլերն օր գայ՝ դէմ կկենաս, հա՛...

Այդ ժամանակ ամբոխի մէջ մտաւ Չուռօի տղէն:

— Անկաջ էրէք, սըպըլտըրիկներ (մարմնով
և խելքով թեթև), անկաջ էրէք, երկու այբ-
բեմ կարգըցել էք՝ ձեզի աշխրբի փիլիսոփան
զաննը կէնէք (կկարծէք)։ Աստուած չուզե-
նայ գեղը խուրեր ցքել, թէ չէ չալարա իս-
տրկել չէ՝ էն օր երկինք ելնինք, աստղերու
վրայ ման գանք՝ էնտեղ էլ խուրեր կլրկէ։

Միւս գիւղացիները փողոցում քարերի
վրայ նստտած զուարճալի հետաքրքրու-
թեամբ լսում էին Չուռօի տղի, ընկերների և
Սուքիասի վէճն և սպասում, թէ ո՞վ աւելի
գօրեղ, յաղթական խօսք կասէր։

— Սուքիաս, Սուքիաս, դու օր կայնել
ես էդման հակառակ կխօսիս, գիտես խուրերն
ինչ բան է։

— Լաւ, ինչք չէ. գիտեմ։

— Դէ օր գիտես, ըսա տեսնամ ինչ է։

— Խուրերը ցաւ է, Աստուած է ստեղծէ,
ինչպէս օր ձեզի է ստեղծէ—, վիրաւորելու
մտքով պատասխանեց Սուքիասը։

— Լաւ... մարդու անպատիւ էնել հար-
կաւոր չէ. ես քու խօսքդ բանի տեղ չեմ
դնէ... Հիմի կեցի, ես ըսեմ խուրերն ինչ է։

— Ի՞նչ է. քո՛ւկդ ըսա տեսնինք։

— Ա՛նրթ է, խուրերը ցաւ է, հըմը ստեղ-
ծողը ո՞չ թէ Աստուած է, ապա ձեր տների

աղբն ու դեքն է, աղտոտութենն ու կեղ-
տոտութենն է. իստակ օր մնաք՝ բան չիլի։

— Հա, հա, հաա, խելքի՛ աշեցէք, խո-
ւրերն Աստծու ստեղծածը չէ... Ի՞նչ,
ի՞նչ...

— Հա-հա, հաա—, յարուցուեց ընդհա-
նուր ծիծաղ. Աստծու ստեղծածը չէ...

Չուռօի տղէն շմեց։

— Դէ, լաւ, հիմի խըատ տու, թէ ինչ-
պէս էնենք, օր աղբ ու կեղտ, աղտոտութեն
ու կեղտոտութեն չըլլի, մեզի հնարք ցո՛ւց տու։

— Հնարքն էն է, օր դու ու երթիկ,
գոմ ու տուն իստակ-փաք պահէք։

— Էդ իստակ-փաք պահելը մենք հաս-
կցանք. հըմը էն եզն ու գոմէշը, ձին ու կո-
վըն օր չեն հասկնայ, մեր խօսքին անկաջ
չեն էնէ, ի՞նչ էնինք, դու ըսա... դուք
ըսէք—, դէպի ամբոխը դառաւ Սուքիասը։

Սյդ խօսքի վրայ այնպիսի ծիծաղ բար-
ձրացաւ, որ գետինը կասես ոտքերի տակ
շարժուեց։

— Է, Սուքիաս, էդ կսես հըմը, ետե էդ
էնելու վե՛վ կթողնի։

— Ինչք չէք թողնի—, հարցրեց Սու-
քիասը։

— Ինչք։

— Հնա:

— Բա աթա՞ր ինչ էնենք, քնչ վառենք:

— Եդոր մասին մեր փիլիսոփաները հըլը չեն մտածէ:

Չուռօի տղէն տեսաւ, որ որքան աշխատում էր լուրջ խօսել՝ նրանք այնքան աշխատում էին մասխարութեան տալ. կարծես ամբոխն ուխտել էր բոլոր ուժով նրանց ծաղրի մատնել. տեսնելով, որ զուր էր իւր և ընկերների աշխատանքը՝ բարկութիւնից հառաչեց:

— Հըլը—, առաջ տարաւ Սուքիասը,— կսեն սուրբը շինենք, տէրն եղող չկայ՝ թէ ժամանակ չունինք, դեռ մնայ, հիմի կողգեն օր կիրակի օրով երթանք Աստու օրը խոռինք (կոտրել, վնասել), չայդարա խտկենք:

— Ա՛յ էդ լաւ ըսի՛ր. էդ բանին ես էլ եմ համաձայն—, ամբոխի մէջ մտնելով հախտուեց Իսօ ամին, որի սրտի վէրքը դեռ չէր անցել սուրբը չշինուելու պատճառով. և «բոլորն այդ սատանի լակոտի՝ Չուռօի տղի պատճառով, որ սատանի չալպարի *) պէս գեղ էր ընկէ, էնքան ջահէլ-ջուհուլին ձեռքին կխաղցնէր...»

*) կապ հենքելու քառակուսի գործիք:

— Ե՛հ, ինչ օր կսենք, ձեզի համար կրսենք. Աստուած չենէ խոլերը գեղ գայ. օր գայ՝ էն ժամանակ կհասկնաք—, յոյսը կտրած սպառնաց Չուռօի տղէն:

— Բերանդ խէր բաց, բերանդ, զաթէն էնքան ըսիք, օր վերջը բերելու էք—, լըսուեցան միքանի ձայներ:

— Ջանը՛մ, կարգըցողները միքիչ պակաս վըլին—, լսուեց մի ուրիշ գիւղացու ձայն, որից Չուռօի տղէն ամենևին չէր սպասում: Այդ երևոյթն աւելի յուսահատացրեց, ընկճեց նրան:

— Բամբակն էլ նոսր կըլլի. հնա, հնա, հնա:

— Կուտն էլ պոլոգ, հնա, հնա, հնա:

— Հալն էլ պակաս, ծիծաղեցէք, է, հնահնահ—, գիւղացիների ծաղրին վրայ բերեց Սուքիասն և այս անգամ այնպէս պինդ ծիծաղեց, որ գօտին փը՛թ կտրուեց:

Չուռօի տղէն տեսնելով այդ խայտառակ զրութիւնը, գլուխը քարշ հեռացաւ:

— Հըպը քնչ կըլլի, եփ (երբ) օր մի կարթուսի մէջ մուկ ու կատու ըլլի, շուն ու գէլ ըլլի, օձ ու գորտ ըլլի... վնայ մեզի, վնայ մեզի... հըպը էլ քնչ կըլլի. թողել են սաղմօսըն ու ժամագիրքը, աւետրանն ու նարեկը, կտակարանն ու շարականը՝ ընկել են շուն

ու կատուի, էշ ու գոմշի, ես ինչ գիտեմ
գորտ ու մկի ետև—, համոզուած խօսեց Իւօ
ամին:

—Մարդ թնչպէս չըտրաքի. մենք բար-
կենդրնի ուրբաթ օրն անգամ պատերս չենք
ուտէ, թէ մեղք է, եկել է, կսէ, թէ «պատե-
րըդ կերէք, իզին է. հիմի մեղք չէ, գազէ-
թի մէջ գրած է...» Ես էտոնց գազէթն էլ
ու իճաթ էնողին էլ—, այս անգամ լըջու-
թեամբ տաքացաւ Սուքիասը:

—Էն էլ ինչ, կալտէտ ու բշտէ, անտէ-
րը լիզուս չի էլ դառնայ՝ թէ ըսեմ, կերէք:

—Ի՞նչ, կալտէտ ու բշտէ, հա՛, հա՛,
հա՛ա. ո՞րդից է:

—Որդից. լծու եզն ու կթան կովը մոր-
թեցէք. ա՛յ որդից—, զաւէշտով պատասխանեց
Սուքիասը, կտրած գօտին ձեռում հաւաքելով:

—Տե՛ս, էնոր համար նաչալնիկն օր ա-
մեն օր քաղքէն Վաչիանու հիւրնդներու
համար կալտէտ ու բշտէ կբերէ, կուտեցնէ՝
չէն մեռնի—, վրայ բերին միքանիսը:

—Գարտակ բան է, ջանըմ. պաս օր (որ)
ուտենք, էդով Աստծու դէմ աւելի մեղանչած
կըլլինք. մեռնիլ, մեռնիլ՝ արգա՛ր, առանց
մեղքի էլ է մեռնինք, գոնէ էն աշխարքը հո-
գեստանքս դժոխքէն ազատենք. էն օր հիմի

պաս ուտենք, հըպը էլ եփ մեղքերս քաւենք.
էս՝ խօլեր է. բիրդան եկաւ ու տարաւ. ե-
տև...

—Հըլպըթ դարտակ բան է. ինչպէս
օր կանք, էնպէս շատ լաւ է—, լսուե-
ցին միքանի ձայներ:

—Ամենէն յաւը գիտէք ո՞րն է—, հարց
տուեց Իսօ ամին:

—Ո՞րը:

—Երթանք Տէր-Սիմօնին ըսենք, էս շա-
բաթ Մայրամ—Աստուածածնայ տօնն է, պա-
տարագ էնէ... թէ կարանք մի-երկու զըսըր
(ամուլ) կով առնինք, մատաղ էնենք, աղքըտ-
ներուն տարաըղնենք (բաժանել):

—Լաւ ըսի՛ր. էդ ամենէն լաւն է, Իսօ
ամի—, նրա խօսքին հախ տուին բոլորը:

—Էնենք, էնենք, էգուցուանէն թէզը
չկայ—, լսուեց չորս կողմից. և ամբօին ու-
զում էր ցըուել, տեսաւ որ մի երիտասարդ
երկու ոտքը չորս արած վազում էր դէպի
գիւղի ցածի թաղը:

—Նիկօ, տօ Նիկօ, էդ ո՛ւր էգման հա-
ւարով—, ձայն տուեց ամբօխի միջից մէկը:
Սակայն Նիկօն պատասխան չտուեց.
վազելը շարունակեց:

— Տօ՛, խըրխնդուկ *) քեզի հետ ենք, չէս
իմանայ:

— Հէչ, հէչ:

— Ինչպէս թէ հէչ. էդ հէչի բան չէ.
մի պահէ:

— Է՛հ—, ձայնեց Նիկօն և հեռացաւ:

— Տեսնիս էդ քնչ է պատահէ, օր շտա-
պով կվազէ:

— Տօ՛, ծռաւ դէպի Չուռօի տղի տուն:

— Հո՛ւ, ծռաւ, ծռաւ ու մտաւ նես:

— Ղորթ մտաւ նես:

— Ի՞նչ կսէ:

— Հրէն, էն էլ Չուռօի տղէն, դեղի շի-
շէն ձեռքը, երկուսով դո՛ւս եկան:

— Տօ՛, մէկդ ու մէկդ մէկ վազեցէք իմա-
ցէք քնչ է:

Վաղ տուեց նրանցից մէկն ու գոյնն իս-
պառ գնացած, շունչը կտրուած վերադար-
ձաւ:

— Ի՞նչ է, տօ՛:

— Խոլեր:

— Խոլեր:

— Հո՛ւ. խոլերը վարդիկենց հարսին բըռ-
նել է:

*) Անպէտք, երկար, հաստ բոյս:

— Ի՞նչ կխօսի:

— Հնարորդ. եկել է Չուռօի տղի ետեւէն:

Վարդիկենաբար բոլորի երեսի գոյնը թը-
ռաւ, «լեզուները փորերն ընկաւ» և լռեցին,
ինչպէս լուռ են գորտերը, երբ նրանց կըր-
վալու տեղը քար ես գցում:

VI.

— Ա՛ղի, Ա՛նախաս:

— Ի՞նչ է:

— Ա՛ղի, իմացել ես. կսեն, թէ Արզիւ-
րիւմցոնց Հոռոմն էրած (երազ) է տեսէ, հո՛ւ,
ղո՛րթ է:

— Ի՞նչ էրած, չեմ իմացէ:

— Հըպը՛, կսեն թէ սուրբն էրծել է:

— Քա, վէր սուրբը:

— Մեր գեղի սուրբը, սուրբ Գէորգը:

— Ղո՛րթ:

— Հաղորդ. միակամ (միթէ) չէս իմացէ:

— Չէ:

— Հըպը՛, սաղ գեղն էնտեղ է թոփ եղէ:

— Ինչի՛:

— Գնացել են էրածը պատմել տալու.

կուզան. արի մէտեղ երթանք:

— Լա՛ւ կըլլի. քիչըմ համբերէ, մինչի

տղէս փաթթեմ. հողը թընրէն նոր եմ հանէ, դեռ տաք է, փռել եմ օր պաղի. էդտեղ կեցի, էս սհաթիս օրոցքը դնեմ, գամ —, ասաց Անախասն ու վազեց ներս երեխան փաթթելու:

— Դէ թէզ էրա —, նրա ետեից շտպեցրեց խօսող կինն ու դռանը մնաց կանգնած: Նա ուշադրութեամբ դիտում էր, թէ ինչպէս տղամարդ ու կնիկմարդ շարէ-շար ու խումբ-խումբ կտուրների վրայով ու փողոցներով վազում էին Արզիւրիւմցոնց Հոռոմի մօտ, տեսած երազը պատմել տալու:

— Աղջի, հիմի շատ նեղն է Վարդիկենց հարսը:

— Հըպը քնչ է, նեղն է. հարի (մինչի) իրիկուն ետ ապրի, ետ չապրի:

— Մէկէլ հարսն էլ կսեն բռնուել է, զորթ է:

— Ղորթ է. էն էլ առաւօտս է բռնուէ:

— Անընիդ մեռնիմ, Աստուած. էս քնչ զուլում էր բերիւր մեր գեղի գլխուն:

Այդպէս խօսում էին Արզիւրիւմցոնց Հոռոմի մօտ գնացող կանանցից երկուսը:

Քառորդ ժամից դուրս եկաւ Անախասն ու սպասող ընկերուհու հետ ուղղուեց գէպի երազատես կնոջ տուն:

Նրանք փողոցը նոր էին ծռուել, տեսան, որ Արզիւրիւմցոնց Հոռոմի դռանն այնպիսի հոծ բազմութիւն էր հաւաքուել, որ ստ դընելու տեղ չկար: Հաւաքուած, պատմել տուող ամբօխը տան ներսը չզետեղուելով՝ երազատես կնոջ առել դուրս էին բերէ: Ինքը Հոռոմը, որպէսզի բոլորին լաւ երևար և ամենքը նրա ձայնը լսէին՝ բարձրացել էր մի բարձր քարի գլուխ և լսողներին հաւաքել չորս բոլորքը: Այդ տեղից նա պատմում էր իւր տեսած երազն, իսկ հաւատով լի ժողովուրդը ուշի-ուշով լսում:

Անախասն ու ընկերուհին երբ մօտեցան, տեսան, որ երազատես կինը հայեացքը յառած երկինք, ձեռի զանազան շարժումներով մերթ Սրբի սարը, մերթ Կանաչ գօլի (լիճ) մեծապէն ցոյց տալով խօսում էր. «եկաւ, եկանաւ, հըմը էն է գեղը ոտք դրեց՝ մէկ էլ տեսնիմ ինչ, մեռնիմ զօրացը, մի լըռուեց զըռ (բող) ձի հեծած...»

— Աղջի Հոռոմ, մենք նոր եկանք. նորէն պատմէ, էդ չեղաւ, մենք չիմացանք, նորէն:

— Հո, հո, լաւ կսեն, նորէն-նորէն, մենք էլ ուշ ենք եկէ, ծերէն չիմացանք —, Անա.

խասն ու ընկերուհին միացան նոր եկած մի-
քանի տղամարդու ու կնիկմարդու հետ:

— Ջանը՛մ, թողէք մէմ խեղճը վերջաց-
նէ. էս քանի հեղ եղաւ, ճոթէն (ծայր)
կսկսէ՛ հէջ մէմ վերջը չհասանք—, դժգո-
հութիւն յայտնեցին շատերը, որոնք սկզբից
գալով պատմել էին տուել, սակայն երբէք
վերջը չհասել:

— Նորէն, նորէն —, լսուեցին նորից մի-
քանի նորեկների ձայներ, որոնց զիջանելով
Հոռոմն սկսեց.

— Է, դէ լաւ անկանջ էրէք, օր էլ կրկնել
չտաք. էս քսան հեղ եղաւ սկսելս, կէսն հաս-
նելիս, ետ դառնալս ու նորէն սկսելս. հե-
րիք է. թէ նար եկող ըլլի՛ էնոնց էլ դուք
պատմեցէք. դէ հիմի անկանջ զրէք:

Բոլորը լռեցին և շնչերը կտրած պատ-
րաստուեցին լսելու. այդ րոպէ Հոռոմը կա-
սես նրանց համար Սինայի պատգամներով
մի նոր Մովսէս լինէր, որ ժողովրդին նոր ա-
ւետիս էր տալու:

Ընդհանուր վիշտը միացրել էր նրանց,
մի հոգի, մի մարմին էր դարձրէ: Հոռոմի
պատմութիւնը կասես նրանց համար «հոգու
զեղ» լինէր:

— Եանի արեգակը նոր էր ծուէ մէրը

մտնելու, ելայ արտերը սիպեղ քաղելու, օր
ազը դնեմ. տեսնիմ, օր մէ կարճ մարդըմ,
գլուխն երկան, սև-սուրուլիկ փափաղ դրած
Կանանչ-գօլի կողմէն դէմի գեղ կուգայ, ձե-
ւըն էլ սև գաւազան ունի բռնած:

— Գրող ելնի, ցաւն է:

— Հա՛, անկաջ էրէք, օր տեղակի պատ-
մեմ. էդ մարդը մի հալիւօր (ալիւօր) մարդըմ
էր, ճեր-ճերմակ միրուքով. միրուքն էնքան
երկան էր, օր մինչի ծնկներն էր հասէ. աչ-
քերը փոթռտած, օր տեսնէիր՝ լեղիդ փորիդ
մէջ կպատուիր. կարճ յոտներն ամուր-ամուր
գետնին զարկելով մեր գեղի ճամբէն բռնել
էր, կուգար. հագածն էլ երկան ճտանի սև
սապուկներ էր:

— Սւը թէգ է—, լսուեց միքանի ձայն:

— Ես էլ եանի թէ արտի թմբի հետ
ճամբու քով կայնել եմ. մէկ էլ տեսնիմ ին-
ձի դարձաւ, թէ.

— «Բուրս, Սուլտուայ ճամպէն էս է,
սխալ խոյ չեմ եկէ:

— «Ըսի հա՛, էս է. ինչի՞ կհարցնես, սև
կուզես»: Ես ինչ գիտեմ, ինքս անտեղակ, թէ
ինչը ինչոց է: Ըսաւ.

— «Ինձի խոլեր կսեն. իմացել ես. ես
մինչի հիմի Վաչիան էի. Վաչիանու անձախ

(հազիր) պրծայ. հիմի եկել եմ ձեր գեղը. հըմը շատ չաթին է (դժուար):

— Հըմը էդ խօսքը բերանն էր, մէկ էլ տեսնիմ մի լըռունդ զըռ ձիաւոր բիրտանբիրա երկան մրգաղը ձեռքն եկաւ, առաջը կտրեց:

— Մեռնիմ զօրքին:

— Յոտացը մեռնիմ —, շշնջաց ամբօխն և երեսը խաչակնքեց:

— Էդ ձիաւորը մի ջահէլ, լիքը լիպասով (դէմքով) երկան սև պեխերով տղամարդ էր. իւզանկիւով (ասպանդակ) ձիու կողերին զարկեց ու ըսաւ.

— «Էդ ո՛ւր էրման:

— «Հէչ, Սուլտա քիչ գործ ունիմ:

— «Իրաւունք չունիս Սուլտա մտնելու.

չիտես, օր էդ գեղը տէր ունի:

— Խօլերը, թէ.

— «Տէր վե՛վ է»:

— Եանի թէ չիտէ:

— «Ես եմ:

— «Ի՞նչ էսեմ, թէ տէրը դո՛ւ ես. դաւթրիս մէջ գրած է՝ պիտի մըտնիմ. քեզի ինչ:

— «Հիմի «քեզի ինչ» խրատ կուտամ. ո՛ւմ հետ կխօսիս. մրգաղս քաշեմ, փորդ օխտը տեղէ կծակեմ. դու չիտես, օր էս գեղն ա-

ռանց իմ հրամանիս օնչով չի կարայ ոտք դնէ. դու չիտես, օր ինձի Խելառ սուրբ Գէորդ կսեն:

— Յոտացդ տկին մեռնիմ, մուրազ տըւող սուրբ Գէորդ.

— Անընիդ մեռնիմ, զօրաւոր սուրբ Գէորդ.

— Զօրացդ մեռնիմ, Խելառ սուրբ Գէորդ.

Լսուեցին շատ ձայներ. և ամբօխը հայեացքն յառեց դէպի սուրբը (չինութիւնը), որ հրաբխային բարձր բլուրի վրայ երևում էր:

— «Ձէ, ես պիտի մըտնիմ. ես հրամանմրաման չիտեմ» —, ըսաւ ու քշեց առաջ, ոտքը հարի Վարդիկենց դուռը հասուց:

— Տեսա՞ք. էնօր համար Վարդիկենց երկու հարսը մէտեղ բռնուան. մէկն երէկ գիշեր, մէկն էլ էսօր առաւօտ —, խօսեցին մի-երկուսն ամբօխի միջից:

— Ես էլ կայնել եմ մանթ-մանթ (ապուշկտրած) կաշեմ, թէ էդոնց վերջը ինչ պիտի ըլլի:

— Ետե՞, ետե՞, աղջի, թէզ արա —, համբերութիւնները հատած շտապեցրին շատերը, որոնք սրտի տրոփիւնով սպասում էին, թէ ինչ էր իրանց խօստանում Հոռոմի երազը:

— Ետև, մէկ էլ տեսնիմ էս սուրբ Գէորգը, մեռնիմ զօրացը,

— Ընհ, մեռնիմ անընին —, էլի խաչակնքեցին երեսները շատերը:

— Մրգաղը քաշեց ու ձին էդ խուլերի վրայ քշեց. ձին ետի ոտների վրայ ծառս ելաւ, հըմը կուզէր օր էդ խուլերին յոտաց տակ ցքէր, չղնամիշ էնէր, հուժ-հում ուտէր:

— Չղնամիշ էր էրէ, է, ինչ կըլիւր —, նորից լուսեցին միքանի բացականչութիւններ:

— Էդ եղգեար (ծեր) խուլերն արթըղ փախի օր պրծիս. էն կփախի՝ էս սուրբն ետևէն, էն կփախի՝ էս սուրբն ետևէն. քշեց տարանալ մինչի գեղի սինոռի (կալուած) գըլուխը:

— Յոտացդ տկին մենք զուլ ու զուրբան ըլլինք —, կրծքերին խփեցին միքանի կին և գլուխները շարժեցին:

— Տեսանար, ըշտէ էդման հատէն կուզայ:

— Արեգակն արթըղ մէր մտնելու վրայ էր —, շարունակեց Հոռոմը, — տեսայ, օր շատ հեռացան, երկուսն էլ աչքէս կորան՝ ըսի. «գիշեր եղաւ, էլ սիպեղ քաղել չիլի, երթամ տուն տեսածս պատմեմ». էդ մտքի հետ էի, մէմ էլ տեսնիմ էդ զըռ ձիաւորը, սուրբ Գէորգն առաջս կտրեց.

— «Խոյ տեսար, խոյ տեսար մինչի ուր քշեցի խուլերը, գեղէն ինչըդ հեռեցուցի. դէհիմի գնը ձեր գեղացոց ըսա, օր էս քանի էստեղ եմ, էս սարի գլուխը՝ էս գեղն էլ խուլեր չի գայ. հըմը ըսան, օր Չուռօի տղի, մուռօի տղի խօսքի անկաջ չէնեն, գան վրէս զայդով-ղանոնով (կարգ ու կանոնով)՝ ծածկեն, թէ չէ էն զուլումը կբերեմ գեղի զլխուն, օր «մէրը մանուկը կմոռնայ»... Էս քանի տարի է էստեղ եմ, վրէս բաց է, պատերս քանդուել են, հէչ մէմ չեկան մարդավարի չծածկեցին, չչինեցին...» ըսաւ ու ձին քշեց: Ես ուզեցայ, թէ գեղ վագեմ, թէգըմ իմաց էնեմ գեղացոց, բիրդան յոտքս քարի դիպաւ, վէր ընկայ... Զարթիմ, օր ինչ. ոչ սուրբ, ոչ խուլեր. տեղիս մէջը պառկած եմ: Արթըղ ելայ, ճրագ վառեցի, երեսս խաչակնքեցի, աղօթք էրի, մինչի լուս էլ չպառկայ...

Երազի պատմութիւնը լսող, հաւատացեալ ժողովրդին ինչ-որ անսովոր, կախարդական դրուստեան մէջ դրեց. նա մի-երկու վայրկեան լուսթիւն պահելուց յետոյ իրար խընուեց. աղմուկն ու աղօթքի աղաղակներն իրար խոնուեցին, և ամեն մարդ մօտինի հետ սկսեց խօսիլ:

— Տեսանք, մենք օր կսէինք, թէ ամեն

բան դարտակ խօսք է, էլի երթանք սրբի լոտներն ընկնինք, աղօթք էնենք, արուն-արտասուք թափենք՝ անկաջ չէին էնէ. տեսար ինչպէս մեր խօսքը թագուորցաւ:

Հա, Հա —, վրայ էին բերում միւսները —, մենք էնոր սուրբ զօրքին մեռնինք:

— Դէ, ձեզի տեսնիմ, էլ միք աչէ. էլ սպասելու ժամանակ չէ. ինչ կէնէք էրէք՝ էսօրէն թէզը չկայ՝ գնացէք սուրբը ծածկեցէք, օր մեզի էսպէս զուլումէն ազատեց —, ասաց Հոռոմն ու իջաւ քարի գլխից:

Բոլորը վեր կացան:

— Դէ, Անախաս, էլ չսպասենք. մի-մի քուղա առնինք, երթանք եղ ջընդենք (ժողովել), մեկելոնք էլ թող ուրուշ բան էնեն —, ասաց Անախասի ընկերուհին:

— Մենք էլ երկուսով երթանք հաւկիթ ժողովելու —, վրայ բերին ուրիշ երկու կին և վազ տալով մի-մի քուղա ձեռներն առան, փեշերը վեր քաշեցին գօտիները զարկին, բապուճներն ու գուլպաները հանեցին, բոբիկ ստով ընկան գիւղը:

Նրանց օրինակին հետևեցին և ուրիշները:

Միքանի տղամարդ էլ մի-մի ջուալ շալակած, մի թերթ թուղթ մի տիրացուի ձեռք տուած, սկսեցին տները ման գալ հաց հաւա-

բելու: Միքանի ուրիշներն էլ սկսեցին փող, գառ, ուլ, ոչխար, հորթ, մոզի և այլն հաւաքել:

Էլ տուն չմնաց, որ մի-երկու կոտ գարի կամ ցորեն չտար. էլ տանտիկին ու քէյվանի չմնաց, որ եղ ու հաւկիթ չտար, էլ ջահէլ հարս ու ազապ աղջիկ չմնաց, որ ճակտէն մի ոսկի չկտրէր կամ թէ չէ մի ջուխտ գուլպայ չտար. էլ օջաղ չմնաց, որ գառ, ուլ, մոզի, հորթ, ոչխար կամ փող չտար:

Ժողովարարութեան քանակը հասաւ մինչ երեկոյ մօտ մի հարիւր բուբուլ: Այդ բոլորը փող դարձնելով յանձնեցին միքանի հոգու, որ բոլորովին նոր շինութեան համար հոգս քաշեն:

Եւ արդարև միւս օր բոլոր գիւղը սուրբըն էր հաւաքուել. երիտասարդները փորում էին, հասակաւորները քար ու փայտ կրում, հաբսներն ու պառաւ կանայք գոգնոցներով հող կրում. ջահէլ աղջկներն ակտիներն (իճաթ) ուսերին գիւղի մօտից վագող աղբիւրից քուղաներով ջուր կրում. ամեն մի ուստա իւր գործիքներով արիւն-քրտինք մտած ձրի աշխատում. իսկ Տէր-Սիմօնը վերարկուս հանած, անթարու (կապալ) փեշերը վեր քաշած ման էր գալիս, ուրախութիւնից երկինք

բարձրանում, շրթունքներն ու աչքերը շուտ-
շուտ խրփխփացնելով երբեմն հրամայում, եր-
բեմն խրախուսում, երբեմն էլ «օրհնե՛ալ լի-
նիք, որդիք, օրհնե՛ալ» խօսքերով օրհնում,
գովում և հոգով փառաւորում. իսկ ծերու-
նիներն իսօ ամուս շուրջը վեր թափուած չը-
պուխները դնչերին հոգով մխիթարում էին...
Մի խօսքով ամեն մարդ աշխատում, շի-
նում, աղօթում, օրհնում, իւր լուծան ընդ-
հանուր սեղանի գանձանակն էր ձգում:

ԹԷ ԻՆՉՊԷՍ ՄԱՐԴԸ ԿԻԹՈՒՄ Է ԿՆՈՋԸ

I.

— Տէր-տէր, տէր-տէր, դուռը բաց—,
գիշերային մթութեան մէջ Ա. քաղաքի քա-
հանայի դուռը երկիւղով բաղխում էր մի հա-
սակաւոր մարդ. — տէր-տէր, ե՛ս, տննաչէնն
խսկի չի իմանայ. մարդ էլ էդպէս խորունկ
քնի—, ինքն իրեն քթի տակ խօսում էր նա
և նորից դուռը կամաց բաղխում:

— Վե՛վ է—, վերջապէս ներսից լսուեց մի
կանացի ձայն:

— Վա՛յ, հաւտաս տէրտէրը տունը չէ,
օր իրիցկինը դուս եկաւ. էտոր բան ըսել
չիլի. էս անգամ օր ձէնս առել է՝ հաւտաս
խսկի դուռը չբանայ:

— Վե՛վ է—, երկրորդ անգամ լսուեց տէր-
տէրակնոջ ձայնը:

— Ես եմ իրիցկին խանու՛մ —, երկիւղած ձայնով պատասխանեց ծերունին:

— Դու վե՛վ ես:

— Նաչարենց Աղամբ:

— Նաչարենց Աղամբ —, կրկնեց տէրտէրակինը, բարկացաւ, ինչպէս իրենք են ասում Փրայոն կտրաւ և դռան ետևից գոռաց:

— Ի՞նչ պիտի էնես տէրտէրին. տէրտէրը քնած է... տէրտէրը տունը չէ... Վո՛ւշշ, մուխերդ չմարի. գիշեր տէր-տէր, ցերեկ տէրտէր, չբերզաք էլ... Ձէ, չիլլի —, ձայնը աւելի բարձրացնելով շարունակեց տէրտէրակինը. — քանի անգամ ըսել է, թէ «կվռուիք, ինչ կէնէք երէք՝ գիշերը միք գայ, ինձի ձէն միք տա»:

Ծերունին տեսաւ, որ տէրտէրակինն իմաց տալու չէ տէրտէրին՝ մտածեց մի հնարի զիմել, որ մի կերպով վերկացնել տայ նրան, և ասաց.

— Իրիցկին խանու՛մ, չարդ տանիմ, մի նեղանա, էդոր համար չէ կանչելս:

— Էդոր համար չէ, բա ինչի՞ համար է —, նորից չարացած վրայ բերեց տէրտէրակինը:

— Անթառի թողը հիւանդ է, իրեն ման-

չուն զրկել էր տէրտէրի ետևէն՝ էկել, տունը չէր գտէ. հիմի ես եկայ, էդոր համար ուշացայ... Իրիցկին խանու՛մ, գլխուդ ու արևուդ մատաղ, ըսա շտապի, թէ չէ տղէն մեղք է, անհաղորդ կըլլի:

Տէրտէրակինն էլի ուզում էր խաբել, թէ տէրտէրը տանը չէ, բայց անհաղորդ բռնուր լսելուն պէս գնաց զարթեցնելու ամուսնուն, որ այդ օրն երկու մեռել իրար հետ թաղելով և միքանի ծխակատարութիւններ անելով սաստիկ յոգնել և ժամը եօթից պառկած անուշ խռմփացնում էր:

— Տէրտէր, վեր կաց —, ոտի ծայրով նրան բղելով խօսեց էրէցուհին. — Նաչարենց Աղամ ամին եկել է, քեզի կկանչէ:

Տէրտէրը հազիւ տեղից շարժուելով հարցրեց.

— Հո՛, ի՞նչ է. չըլլի՞ էլի կռուի համար է. ըսա տունը չէ:

— Ձէ, կսէ Անթառի թողը սաստիկ նեղըն է, թող գայ հաղորդ տայ:

Քահանան վեր կենալով տրորեց աչքերն ու երեսը և կիսահագնուած դուրս գնաց իմանալու, թէ այդ ինչ Անթառի թող էր, քանի որ այդպիսի բան չկար. ինքը հէնց այդ օրը գնացել էր Անթառենց տուն տասնու-

վեց ամիս ապառիկ մնացած կնքահասի մի
աբասին ստանալու:

— Ադամ ամի:

— Օրնեան ի տէր —, նեղը մնացած՝ գըլ-
խարկը վերցնելով երկիւղած բարեւեց Ադամը:

— Աստուած օրհնէ. դ՞ու ես, էսպէս կէս
գիշերով քնչ խաբար:

— Տէրտէր ջան, կարգիդ մեռնիմ, իրա-
րու ջարդեցին, քնչ խաբար. մէկ հասի, էլի
խլածը դ՞ու ես —, այլ ևս անկարող լինելով
ճշմարիտը չասել, երկիւղով հազիւ խօսեց ծե-
րունին:

— Վե՛վ:

— Մեր տղերքը, վե՛վ:

Տէրտէրակինը, որ ամուսնու ետեւից դուրս
էր եկել դուռը փակելու, լսելով այդ՝ յօնքերը
սաստիկ վրայ բերեց և հէնց այն է ուզում
էր բերանը բաց անել և «գորս դու պատուի-
րեցեր» նախատել ծերունի Ադամին, որ հա-
մարձակուել էր իրեն խաբել և սուտ խօսելով
քահանային անուշ քնիցը զարթեցնել տուել՝
բայց ամուսնու ներկայութիւնից քաշուելով,
խոժոռ հայեացքով նայեց ծերունու երեսին
և քթի տակ ինքն իրեն փնթփնթաց. «սպա-
սիր դ՞ու, մէկ էլ կուգաս տէրտէր կկանչես,
հալդ կտեսնիս... ցերեկ հանգիստ չունինք,

գիշեր հանգիստ չունինք. ամէն մի ապուռ-
ճուպուռ բանի համար՝ «տէրտէր»... Տէր
Աստուած, էս քաղաքն էլ ուրիշ տէրտէր
կա՞յ, թէ մենակ իմ տէրտէրս է... և ոտնե-
րը գետին զարնելով գնաց ներս:

— Էդոր համար է մարդու գիշերն ան-
հանգստացնեն, ախպէրս, մարդու էլ քնէն
վեր կացնեն. ձեզի քանի անգամ ըսել եմ,
թէ կկռուիք ինչ կենէք էրէք՝ գիշերը միք
գա, ինձի միք վեր կացնէ...

— Տէրտէր ջան, ինչ էնեմ, ոտքիդ էն
տակը պագնեմ, ներող եղի, մեր տէրը դ՞ու
ես, քեզանից սաւայի (զատ) էլ ո՞ւմ դիմենք.
մենք է գրտենք, որ մեր էրածն անքաղաքա-
վարի բան է, համա ինչ էնեմ, ինչ ձուն
(ձիւն) տամ գլխուս... իրարու թամամ ջար-
դեցին, ոչ էն խօսք կհասկնայ, ոչ էն. էլ մազ
ու միրուք չթողին՝ փետեցին, էլ հօր գանկ
(գանգ) ու կող չթողին՝ իրար խառնեցին, էլ
դագանակ ու աման չմնաց՝ մէյդան բերին,
էլ դուռ ու դրկից չմնաց՝ սող աշխարքը գըլ-
խներուս հաւաքեցին... բիւլքիմ ոչ ըլլէին
էդոնք հա՛, որ իրենց էլ խախկուխայտառակ
էրին, մեզ էլ .

Քահանան այդ լսելով այլ ևս չխօսեց.
վերարկուն անձը գցեց և գնաց:

— Աղանձ ախպէր —, ճանապարհին հարցրեց քահանան, — ախր էդոնց դարդն քնչ է, քնչ ունին իրարու մէջ բաժնելու, օր տարին-տասներկու ամիս իրարու հետ կկուռին, չըլլէ Էնպիսի մի բան կայ...

— Ես էլ չիտեմ, տէրտէր ջան. ես էլ չիտեմ, թէ էդոնց կուռի պատճառն քնչ է. ես էլ շաշմել մնացել եմ. մէջտեղը մի բան չկայ. իմ է խելքս չի հասնի... Առաջ օր նոր պըսակուան՝ մեր տունն էին. իրարու հետ եօլաչգնացին. հարսս կկուռիր, թէ, Աստուած օղորմի հոգուն, «կեսուրս մարդուս խրատ կուտայ, վրէս վեր կվարէ», վերջն էլ կայնաւ, թէ «ես էստեղ չեմ մնայ, ես կերթամ մարանցս»: Տեսանք որ չիլլի՝ իրեն էլ, մանչուս էլ զրկեցինք մարանցը. Էստեղ էլ տղէս սկսեց, թէ «գոնքանչս կնկաս բաներ խրատ կուտայ, լիզու կխառնէ... Ես տղամարդ ըլլիմ, ու կնկայ պէս լաչակ ծածկած աներանցս տուն հարս երթամ... ըսել է ես կնիկմարդ եմ. չէ, զաբուլ չեմ էնէ. չեմ մնայ»:

— Ետև՞:

— Ետև տեսանք օր ճար չկայ, էդ տեղից էլ դուս բերինք, առանձին օդա բռնեցինք, տունուտեղ էրինք էն ումուտով, թէ էդտեղ իրարու հետ սիրով կըլլին, եօլա կեր-

թան. համա աւելի վատ. հիմի օրը տասն անգամ կրակ կկտրին, իրար վրայ կվազեն, կերթաս մէկին կխրատես, մէկելը կսկսէ. մէկելին կվազես՝ առաջինը կտաքնայ... Ախ, տէրտէր ջան - , սիրտը քաշելով շարունակեց ծերունի Աղամը. — Ժամանակս է խարաբ, Ժամանակս. հէյ գիտէ հէյ. մեր Ժամանակը վե՛վ էր տեսէ, օր հարսը կեսեր, ես կեսարոջ դէմ բերան բանար, պատասխան տար, ես թէ չէ երեսի ետփաղը ետ տանիր. վե՛վ էր իմայէ հարսի ձէնը, վե՛վ էր լսէ, օր տղէն թողնի իրեն հօր օջաղը, մի կնկայ համար էրթայ աներանցը, ես թէ չէ երկու-երեք օրուայ պսակուած՝ բաժնուռի, ջոկ տուն ըլլի... Հիւլիւա կէնէին, մի մատ մոմ կշինէին, չորս դիէն վրէն կխնդային, տուխա կգարձնէին... Հըմը հիմի, վայ ինձ, վայ ինձ, ինչ ըսեմ, հալբաթ մի մեղք գործած ունինք Աստուած դէմ, օր մեզ վրայ էսպէս պատուհասներ կըզրկէ, թէ չէ հայ-քրիստոնէի տունը Քրիստոսի տուն պիտի ըլլի. մեծը պիտի խօսի, պըստիկը պիտի լսէ...

Քահանան, որ երբեմն լսում էր Աղամի խօսակցութիւնը երբեմն ոչ, և «չիտակ կսես, Աղանձ ամի, շիտակ, խէրն էլ էն Ժամանակն էր, շառն էլ» խօսքերն էր վրայ բերում և

գաւազանն անմծելով մթուօեան մէջ ճանապարհ գտնուամ, որ շուտով վերջացնի, գնաց կիսատ-մնացած քունը լրացնի, այդ ժամանակ տեսաւ, որ արդէն հասել են:

— Էս չէ տունը:

— Հա, էս է. ասաց Ադամն ու առաջ անցնելով դուռը բաց արեց:

II.

Պրացիներն արդէն իրենց պարտքը կատարելով, այսինքն Մանուկին և Սանամին իրարից բաժանելով ցրուել էին իրենց տները: Իսկ Մանուկը կնոջը տանը մենակ թողնելով գնացել էր դուրս: Նա խիստ վրդովուած էր գգում իրեն, որ իւր, այսպէս ասած տղամարդկային հրամանները չեն կատարուամ, կամքը չէ իրագործուամ և ինքը դեռ ընդհակառակը անպատուած էլ էր դրանով: Իսկ Սանամը օրօրոցի կողքին մենակ նստած, «վայ մարիկ ջան» կանչելով, հեկեկալով լաց էր լինում:

Քահանայի ներս մտնելուն պէս Սանամը վեր կացաւ, աջն առաւ, հրաւիրեց սենեակում գտնուած միակ օթոցի վրայ նստելու:

Փոքրիկ թիթեղեայ հասարակ լամպարը

հազիւ էր լուսաւորում սև քարերով շինած սենեակի պատերը և հողէ յատակը, որի ընդհանուր դատարկութիւնը կատարելապէս պատկերացնում էր նրա մէջ կեցողների ամենատեսակ աղքատութիւնը:

— Ո՛րդիս, ասա տեսնիմ, էս ի՞նչ կպտահի, օր օրը տասն անգամ ջիլիթ-դալխան կըլլիք, դուռ ու դրկից գլխներուդ կհաւաքէք, վրէժներդ խնդացնել կուտաք...

— Տէր-տէր ջան, յոռքդ պագնեմ, ըսեմ մէկ իմացի, թէ ես սուչ (յանցանք) ունիմ՝ երեսիս թքէ՝ մի-երկու հատ էլ գլխուս զարկ, զաբուլ եմ. ախր տարուելու բան չէ, տէր-տէր ջան, Աստծու մի բոբոլական կրակ է. ամեն մի դարդակ բանի համար դականակը կառնի ու վրայ կվազէ...

— Ի՛է՛ ինչ էնենք, որդի, դու էլ մի քիչ համբերէ. կնիկմարդ ես, թէ մի անգամին պատասխան տաս, մէկել անգամին սուս կեցի. տղամարդ է, թող խօսի-խօսի, չար սահաթն անցնի... կնիկարմատ ասածդ մի քիչ էլ պիտի մարդուն հնազանդ ըլլի, լեզուն իրեն պիտի պահէ:

— Հա՛, հա՛, ըսա՛, ծառայ եմ օծեալ կարգիդ, ըսա՛, բալքի էգոր բան հասկցնես —, քթի տակ ինքն իրեն խօսեց ծերը, որ պատ-

րաստուում էր խօսելու, բայց հերթ չէր գըտնում:

— Տէր-տէ՛ր ջան, էդքանն ինչպէս չիտեմ, գիտեմ. գիտեմ, որ կնիկարմատը պիտի իրեն էրկան հնազանդ ըլլի. իհարկէ հայ-քրիստոնէի կարգն էլ էդպէս է. հըմը մէկ պատմեմ իմացի, յետև տես, թէ մեղաւոր եմ, ինչ կուզես ըսա:

— Ըսո՛ տեսնիմ:

— Տէր-տէ՛ր ջան, ինձի օր չի ցուց տայ, օրը տասն անգամ կդնէ ու կծեծէ. ամեն տեսակ նեղութեն ու գրկանք կտանիմ, հըմը ծեծ չեմ տանի. ինքը էրիկմարդ է, ուժով է, կռուինք կը թէ չէ, կտեսնի օր չիլլի, դականակը կառնի ու վրէս կհասնի. դու գիտես, փառք Աստծու, կերսարս էլ էստեղ է, գիտէ, մարդս ուրուշի դուռը խզմաքար է, ամսական բոլոր-մոլոր չորս մանէթ հախ ունի. է, էդով մարդս ինչ պիտի կառավարուի. հըմը յոտքիդ տակի հողն ըլլիմ, աղքըտութեն էլ կտանիմ, անօթութեն էլ կտանիմ, տկլոր էլ կմնամ, գիշերներն առանց ճրագլուսի էլ կնստիմ, ինչ պիտի էնեմ, իմ զսմաթըս էս է եղէ, պիտի տանիմ, հըմը էդքան դարդի մէջ ծեծ չեմ տանի. ես ամանաթ ջան չունիմ, օր ամեն անգամ դնէ ու ջարդէ:

Հեռի սուրբ կարգէդ, գեօվդէս (մարմինս) օր քանամ՝ դականակի տեղերը կապուտ-կապուտ-կել, չիպուխ-չիպուխ կայնել են, ախր ես մեղք չեմ. ինձի էլ մեր է բերէ: Ո՛ւր է, մեղք ունենամ, հա, ինչքան օր կուզէ թող ծեծէ, իրաւունք ունի, յոտքի տակ թող առնի, սըպանէ, ջանըմ, կսեմ, թէ մեղաւոր եմ, կծեծէ. հըմը անմեղ, անմեղ տեղս տէր տէր ջան, մեղք չեմ ես... աղաղակեց Սանամն ու սկսեց նորից բարձրաձայն լաց լինել:

— Ախր դու էլ կխօսիս, կխօսիս, քո սուչըդ չես ըսէ. դու էլ մի մեղք կուսենաս, օր էրիկդ կծեծէ. թէ չէ մարդ էլ իրեն կնկաս տռանց պատճառի ծեծէ. ես ինչի իմ կնկաս չեմ ծեծէ. մէկ քով էրածդ էլ ըսա:

— Ըսեմ, տէր-տէր ջան, ըսեմ —, լացը քիչ դադարեցնելով շարունակեց Սանամը. — ըսեմ էրածս, տես էդտեղ մեղք կա՛յ:

— Դէ ըսո՛ իմանամ:

— Ինքը Խրթըդ էր գնացէ. մօրքուրս եկաւ մեր տուն, թէ «Սանամ, տղէդ առ, երթանք քիչ բողջաները ման գանք»: Ես էլ տղէս տուայ, գնացի: Ետ դառնայներուս ժամանակը մօրքուրս շատ ստիպեց, թէ երթանք մարանցդ, մօրդ տեսնինք, էնդից իջնինք տուն: Ես չէի ուզէ. է՛ն «առէք-կերէքը» վը-

կայ չէի երթայ, հըմը զօրով տարաւ: Մէկ էր: Մէկ էլ մէկ պստի դարտակ պատուկ ունէի. մէրս պանիր էր առէ, աղն էր դրէ. իրենց պատուկները չէին առէ. մի քիչ մնացել էր՝ իրենց խանթի աշկերտի հետ խաբար էր էրէ, թէ «Սանամ, պուտուկդ երկօրով զրկէ, մի քիչ պանիր է մնացէ, աղը դնեմ, եփոր պարպի՛ ելի ետ զրկեմ»: Ես էլ դրի, զրկեցի:

— Էդ երկուս. էլ —, ծիծաղելով հարցրեց քահանան:

— Մէկ էլ, տէր-տէր ջան. էս բարձր կը տեսնիս, օր տղիս գլխու տակն է: Տղէս առաջ գլխու տակը բարձ չունիր. մի պստի մինտար ունէի, քանդեցի, տղիս գլխի տակի համար բարձ կարեցի: Էդ երեք բանն է մեղքըս. թէ էլ ուրիշ բան էրած ունիմ՝ հոգիս էն սատանեստանցը բաժին դառնայ, պաշտում-պատարագն ինձի խռով կենայ, դժոխքի քիւթիւքը լլիմ, վառիմ-վառիմ չանցնիմ, էն կանանչ մեռունն ինձի քըրքրէ, ծակծկիմ, դեղին ջրերըն ելնին վրայէս վազեն... Ա՛յ, ուր է ուր չէ հիմի կուգայ՝ իրեն հարցու. թէ էդպէս իմ ըսածիս պէս չեղաւ գլխուս զարկ, երեսիս թ.քէ... Հո՛ւ —, նորից լաց լինելով շարունակեց Սանամը, —

դակնակի կտորտանքը պահել եմ, տէր-տէր ջան, օր գիշերը վրէս շարդեց:

Եւ վեր կացաւ զազանակի կտորները բերելու:

— Հը՛ն, մեր ժամանակը հաբը վեր կենար կերսարոջ քով, էն էլ տէր-տէրի առաջն էդքան երկենուբարակ խօսիր. հայ վախ, հայ... նորից հառաչեց ծերը:

— Ս.հո՛ւ, մենակ էդ է —, դազանակի ու հաստ ճիպոտների միքանի կտոր քահանայի առաջն ածելով լացեց Սանամը. — օրը մի դակնակ վրէս կըարդէ. բոլորն օր հաւաքէի, մի ձմեռուայ վառելիք կըլլիր...

Քահանան վերցրեց ճիպոտների կտորները, նայեց, նայեց, գլուխը շարժեց և ասաց:

— Խելան է քեօփակօղլու տղէն, ինչ է. մարդ էլ էդպէս դարտակ բանի համար կնիկ ծեծէ...

Ծերունի Ս.գամը լուռ դիտում էր իւր խորհրդածութիւնների մէջ ընկղմուած, երբ արդէն միջամտելուց յոյսը կտրել էր:

Այդ ժամանակ ներս մտաւ Մանուկը: Նա երբ տեսաւ քահանային ճիպոտների կտորները ձեռում նստած՝ շփոթուեց, ներքին յուզումից արիւնը խփեց գլուխը, դէմքը կարմրեց, որ այնքան ամօթից չէր, որքան բար-

կութիւնից, որ կինը բանն այդտեղ էր հաս-
ցրել և քահանայի աջն առնելով ծալապատիկ
նստեց հօր մօտ, հողէ յատակի վրայ:

— Է՛, Մանուկ ախպէր —, ճիպտոնների
կտորները ձեռում պահելով սկսեց էրէցը, —
ախրը էսպէս չիլի. էս քանի հեղէ կուգամ,
կխրատեմ, կհամոզեմ՝ դու էլի քու էրածէդ
ետ չես կենայ. կռիւը, զալմաղալը մէկ կըլլի,
էրկուս կլի, հէջ բան օր չըլլի ամօթ է. էդ
քնջ բան է. կնիկ ծեծելը որն է... կնիկ ծե-
ծելն ան՝ փափաղդ առ ցիք ոտքիդ տակը,
թակէ, թակէ՝ էլի նորէն դի գլուխդ —. և
քահանան այնքան զգացուեց իւր ասածնե-
րից, որ իւր հին, մի կոյմը խանձուած գըլ-
խարկը մի-երկու անգամ տուեց տափովը, վը-
րէն կանգնեց մի լաւ ճիւղտորեց, ապա նո-
րից դրեց գլուխը. — ան, կնիկ ծեծելն էս է,
մանաւանդ էդպէս դարտակ բանի պատճա-
ճով: Ի՞նչ է մեղքը, ըս՛ տեսնիմ. թէ մեղա-
ւոր է, մի-երկու հատ էլ ես հասցնեմ. հըմը
ինչպէս ինքը պատմեց՝ ծեծելուդ պատճառը
չատ դարտակ բան է. — թէ «առանց իմ հրա-
մանիս մարանցդ ես գնացէ»...

- Հո՛, դորթ է. համա մենակ էդ չէ:
- Է՛լ ինչ կայ —, հարցրեց քահանան:
- Իմ տուես պուտուկ չկայ, նա կբռնէ

առանց իմ հրամանիս պուտուկը մարանցը
կզրկէ:

— Էդ երկուս. է՛լ. էլ ուրուշ կայ, թէ
մենակ էդ երկուսն է:

— Մինտարը կքանդէ, տղին բարձ կշինէ
առանց իմ...

— Տեսա՛ր, տէր-տէ՛ր ջան, տեսա՛ր, խոյ
խսկական անկշովդ իմացար. ըլլի օր մենակ
ըլլէի, ըսէի, չհաւատայիր, վե՛վ գիտէ, ըսէի՛ր,
թէ «սուտ կխօսի, կխաբէ»...

— Հալբատ (ի հարկէ) սուտ կխօսիս —,
կնոջն անմիջապէս ընդհատեց Մանուկը:

— Սո՛ւտ... Ստին էն ժամը քրքրէ, հո՛ —,
յուսահատական արտասուքն աչքերին ճչաց
Ստեամը:

— Զէնդ կտրէ՛ —, բարձը որոտաց Մա-
նուկն և կանգնեց ոտքի:

— Սխալէ՛ր, քնջ է, ինչք՛ կտաքնաք.
ըսէ՛ք տեսնիմ քնջ է —, միջամտեց քահանան:

— Կսուք՛ օր ըսեմ —, գլուխը շարժելով
քահանային պատասխանեց Մանուկը:

— Ի՞նչ է, ըսա իմանամ, ըսա՛. տան քա-
հանեցէն չեն ամնչէ, ըսա՛:

— Ըսելն ամօթ է:

— Վո՛ւյ, քուանամ ես, էլի քնջ է մոգո-
նելու —, ծնկներին խփելով ողբաց Սանամը:

—Մոզոնեյու Քնչ կայ. ինչ օր զորթ է, էն եմ ըսելու:

—Ըսա տեսնիմ, ախպէ՛ր. էլ ինչք՞ կ՛հեռ- ստտիս, ըսա՛ իմանամ:

—Ըսելն ամօթ է... իզին (հրաման) կուտաս ըսելու—, դէպի քահանան դառաւ Մանուկը:

—Հա՛, հա՛, իզին կուտամ. դու ըսա. թէ նեղանալու բան է, քու տեղդ ես նեղանամ:

—Վայ, Սատուած ջան, հրճըպ (եարաբ) Քնչ պիտի ըսէ, հեծկտաց Սանամը:

—Հեռի քու սուրբ կարգէդ, ամօթ չէ՛, օր իմ հէրս զոճա, հասակն առած մարդ ըլլի՛ էնիկ դէմը նստի, ծիծը բանայ տղին ծիծ տայ, հա՛... Մարդ սաղ-սաղ գետինը մտնի լաւ չէ. ես զաբուլ չեմ էնէ. պիտի ծեծեմ, օր կրթիմ... «էրիկ եմ էնոր համար, օր ա- զուեն էլ խօսիմ, անլուեն էր», իրաւունք ու- նիմ. պիտի ծեծեմ...

Քահանան ուզեց խօսիլ, հանգստացնել, բայց Սանամը վրայ բերեց.

—Չէ, չէ՛, ամեն բան կտանիմ՝ ծեծ չեմ տանի. անտէր ջան չունիմ... ինչ օր տարայ՝ հերիք է... թէ օր պիտի ծեծէ՛ ես էստեղ չեմ մնայ:

—Հա՛, հա՛, պիտի ծեծեմ, օր կրթեմ.

կուզես էդ է, չես ուզէ էդ է: Ես քեզի զօ- րով դուրս չեմ էնէ. թէ չես ուզէ առաջդ (ճամպէդ) բաց է:

Այդ լսելով՝ Սանամը վեր կացաւ տեղից, մօտեցաւ օրօրոցին և սկսեց քնած երեխայի փորքաշը քանդել. — օր էլպէս է՛ ես էլ գի- տեմ իմ ընելիքս:

—Էդ Քնչ կենես —, դէպի նրան շար- ժուեց քահանան:

—Չէ՛, տէր տէ՛ր ջան, ես էլ էստեղ չեմ մնայ. փառք Աստծու, հօրս տունը մի կտոր հաց կճարուի, օր ուտեմ, անօթի չմեռնիմ:

—Մի քիչ համբերէ՛, սրբիս, տեսնինք ինչ կըլլի. ախր էդպէս բան չիլլի. ոչ դու խօսք կհասկնաս, ոչ էն. երկուսդ էլ քար էք. մէկդ ու մէկդ կակալ պիտի ըլլիք, օր եօլա երթաք, բան հասկնաք:

—Ե՞ս ինչի պիտի կակալ ըլլիմ, ես տղա- մարդ եմ. կակալ ինքը պիտի ըլլի, կնիկմար- դըն ինքն է:

—Չէ՛, տէրտէր ջան, խոյ կտեսնիս. քու քովդ ինչ կէնէ, օր մենակ մնանք ինչ էնէ. ոտքիդ տակը պագնեմ, էլ չեմ կարայ մնայ, իլլած չունիմ, էլ էս տեղս հասաւ—, թէ իմ աճալս (մահ) չես ուզէ՛ թող—, վրայ տալով խօսեց Սանամ և ցոյց տուեց կոկորդը:

— Է՛, տղջի, կնիկմարդ ես, ամօթ է. հէջ բան օր չըլլիմ՝ էսօր-էսօր տէր-տէր եմ, տան քահանայ եմ, քահանայական կարգէ՛ս ամնչէ, սպասէ տեսնինք ինչ կէնենք:

Մի բուէ Սանամը կանգ առաւ. նրան ազդեցին քահանայի խօսքերը. բայց միևնոյն ժամանակ յիշելով մարդու սպառնալիքը՝ ցընցուեց բոլոր մարմնով. ուստի տւելի լաւ համարեց թողնել, հեռանալ, քան լուել և մնալ:

— Չէ՛, տէր-տէր ջան, ամօթ չէ՛ ինչ կուզէ ըլլի: Քանի օր ինձի պիտի ծեծէ՛ ես էստեղ մնացողը չեմ:

— Հո՛, հո՛, է՛րի կըսեմ. պիտի ծեծեմ... պիտի ծեծեմ, օր քեզի պէս անամօթ ու անկիրթ կնիկը կրթուի—, կնոջ խօսքին աղաղակեց Մանուկն և շարժուեց առաջ:

Քահանան ստիպուած թողեց Սանամին և դառաւ գէպի Մանուկը:

Իսկ Սանամն այլ ևս ո՛չ մի բանի ուշադրութիւն չդարձնելով հաւաքեց իւր մանրմուկն իրերը, բողջա կապեց, գրկեց նոր զարթած երեխային ու շիմ-շիտակ գնաց մարան-ցը...

Եւ այդ առաջին անգամը չէր...

ՀԱՃԻ ԶՄԲՈՒԹԻ ԿՈՐՅՐԱԾ ՓԻՄ- ՓԻԼԼԻ ՓԻԼԻՃԸ

Թրափի կնիկը, կամ ինչպէս կոչում էին նրան Մամգարայում Անդալն աղքատ մարդու կին էր: Նրա ամուսինը ջրաղացը գարի տանելիս սայլը սապոնելու ժամանակ ընկել էր անիւի տակ, մեռել: Անդալը տարիքն անցկացրած լինելով չէր կարողացել երկրորդ մարդու գընալ, մանաւանդ, որ հետը տանելու էր երկու աղջիկ, որոնց մէկն արդէն տասը տարեկան էր, միւսը տասնհինգ:

Ամուսնու մահուանից յետոյ աղքատութիւնը նրա առաջ բաց էր արել իւր դուները. և նա անկարող լինելով կառավարել իւր արտըն ու չայիրը, տուն ու տեղ պահել՝ սկսել էր սրա-նրա համար կուէ աման շինել, մանած մանեյ, խսիլ գործել, այդպիսով մի կերպ գլուխ պահել:

Մի գարնանային գեղեցիկ օր, երբ արեւը գէնիթից նոր էր թեքուել դէպի արեւմուտք, Անդալը մի փիլիճ (փոքրիկ աքաղաղ) թւի տակ դրած վերադառնում էր հարւան գիւղից՝ Ղիւլալիսից, ուր գնացել էր մի բազմամարդ ընտանիքի համար կճուճ շինելու։ Գործն աւարտելով նա ստացել էր իւր վարձը երկու կոտ գարնի ալիւր, յաւելուած դրա բարի տանտիկինը լսելով նրա մեծ աղջկայ հիւանդ լինելը՝ նուիրել էր մի փիլիճ։ Անդալը թողնելով, որ մի բարեհոգի մարդ իւր սայլով, դէպքը պատահած ժամանակ, ալիւրը բերէ, փիլիճը կռան տակ խտտած եկաւ տուն, մորթել տուեց և հիւանդ աղջկայ համար, ինչպէս իրենք են ասում, բրընձէ չորպա պատրաստեց։ Նրա փոքր աղջիկը բմբուլի հետ մուսցամամբ դուրս էր գցել և փիլիճի գլուխը։

Ամդալն իւր հիւանդ աղջկան նոր էր նստեցրել տեղաշորի մէջ կերակուրն ուտեցնելու, որ դրսից լսուեց իրենց հարուստ դրացուհուն՝ Հաճի Զմրուլթի խօսակցութեան ձայնը։ լսեց իւր հասցէին ուղղուած խօսքերը, հետաքրքրուած մօտեցաւ դռանն ու ականջ դրեց։

— Աղջի, Զարման, աղջի։

— Ի՞նչ է, Հաճի ապլայ։

— Աղջի, ա՛րի մէմ. ա՛րի։

— Ի՞նչ կայ։

— Արի մէմ տես, էս էնելու բան է, օր էս աղքտի թողածն էրել է։

— Ի՞նչ է։

— Փիլիճս մորթել կերել է, գլուխն էլ բմբուլի հետ դուս է ցքէ. դո՛ւ ըսա, խիկ էնելու բան է. խօսիմ, կայնիմ հետը կուի սարքեմ՝ ինձի լայեղ չէ, չխօսիմ՝ չիլի...։

— Ա՛յ, բիւաքիմ Աստծու կրակին գայ էդ կաւկոխ չաթլաղը, օր սուտ խեղճ չըլի, ու...։ Հէրու էլ ղոճա (մեծ) հաւս պարտուաւ (անյայտանալ), ձէն չհանեցի, թէ, էհ. հիմի...։ Հաճի Զմրուլթին դիւր գալու համար վրայ բերեց խօսող կինը։

Անդալն ալեւս չկարաց համբերել, դուրս պրծաւ և տեսաւ, որ Հաճի Զմրուլթն իւր մորթած փիլիճի գլուխը ձեռուսը բռնած կանգնած է։

— Ինչի՞ գուր տեղը մարդու մեղքը կառնիք. ինչի՞ եմ ձեր փիլիճը գողցէ։ Եդ փիլիճը, Ղիւլալիս էի գնացէ աման շինելու, Օսանեց Ուրիկը տուեց փեշկեաշ։

Այժմ Հաճի Զմրուլթը որքան էլ չուզէ նար, չէր կարող չխօսիլ. մանաւանդ, որ Անդալի խօսելու ձևը նրան աւելի ծանր թուաց։

— Հրամանք ես, «փեշկեան»։ դու ըսիր՝ ես էլ հաւտըցի... էս իմ փիմփիլի փիլիճիս գլուխն է, դու ո՞ւմ կխաբես. լաւ է, համ ուտես, համ էլ ատկազ էնես:

— Աման, Ձմրու՞թ ապլա, թնչ կխօսիս —, դողդողաց Անդալը.— աղջիկս հիւանդ էր, Օսանեց Ուրիկն իմացաւ, տուեց, թէ «տար, մորթէ, եփէ, աղջկանդ ուտեցու»։ զուր տեղը հոգուդ մեղք մի՞ էնէ. մենք էդ բանի տէրը չենք. էսքան վախտ է սաղ գեղի մէջ հըլը հէջ մէկըմ մեր գէշ անունը չէ իմացէ, հիմի՞ պիտի մի փիլիճի համար անըններս կոտրենք:

— Հէջ էլ հոգուս մեղք չեմ էնէ. դու քեզուքեզ բան մի սարքէ. թաղքի ցորեկ փիմփիլի փիլիճս էստեղանքը սաղ-սալամաթ ման կուգար. սոյուդամ մէջ ո՞ւր գնաց, թնչ եղաւ, երկինք ելաւ... էլ թնչ աւելորդ խօսք-խօրութայ, տիւն, հաստատ փիլիճիս չաթալ կակառթն է. նոր ես մորթէ, արանն էլ վրէն հըլը չէ ցամքէ:

— Թէ ալեար ես քու փիլիճէդ խաբար եմ, էս իմ երկու աչիցս լսէն զուրկ նստիմ, չարժանանամ էն առէք-կերէքին, հոգիս սատանէստանցը բաժին դառնայ, պատընքիս թելերը մենձ սատանէն ինքը քանդէ, դժոխ-

քի կոճ շինէ՛ վառիմ-վառիմ՝ չանցնիմ... թէ չէ, թնչ ըսեմ...

— Զէ թէ սուտ ըսողին, հա՛ —, բարկութեամբ վրայ բերեց Հաճի Ձմրու՞թն, և սըրտու՞մ ինչ որ մի դառն նախատինք զգաց, որ աղքատ, հացի կարօտ Թրափի կնիկը, կակոխ Անդալը համարձակուեց իրեն դէմ այդպէս յանդուգն խօսել: «Անդալն ո՞վ, ինքն ո՞վ». նա մանաւանդ հաստատ համոզուած էր, որ իւր փիլիճն է, — տես՞որ, գիտի չաթլաղ. ալամ... համ փիլիճս գողնայ ուտէ, համ էլ երգում-պատառ էնէ... Հազար որ երկինք ելնիս, իմ փիլիճս է, դու ես գողցէ:

Քա մէրս, քուրս, ինչի՞ մարդու սաղ սաղ կնահատակես, ես էլ հասած աղջկայ տէր եմ, աղջկաս անունը մի հանէ, լաւ չէ... Տիւն, Աիւլալիս մի հեռու տեղ չէ. Մամգարու ճուանք, ձէսերս էնտեղ կհասնի. հետս մի մարդ դի՛, մէտեղ երթանք, հարցնենք. թէ սուտ եղայ՝ ետե թնչ կուզես ըսա՞...

— Հըլը իդոր լիզուի՞ն աչէ. գիտի... հիմի քեզ համար տէէ՛! Աիւլալիսներն ընկնիմ պիտի...

Անդալն այլևս անկարող էր տանել այդ անտեղի մեղադրանքն ու ծանր վիրաւորանքը. միևնույն ժամանակ տեսնելով, որ իւր

լացն ու աղերսանքը չեն օգնելու՝ իւր պստի աղջկան ծածուկ ուղարկեց քահանայի ետեւից, պատուիրելով, որ հիւանդ աղջկայ անունով կանչի նրան, միւսնոյն ժամանակ և խնդրի, որ աւետարանը հետը բերի: Աղջկան ուղարկելուց յետոյ նա իւր թուերը պարզելով դէպի մէկ կամ միւս հանդիսատեսը՝ միջամրտութիւն, արդարադատութիւն էր խնդրում:

—Քան, մեղք չէ—, կարեկցելով ասաց մէկն իր մօտինին.—Քնչ է բկին չօքէ. խեղճըն ինչպէս աղաչանք-պողոտանք կէնէ, երգում-կրակ կուտէ. բալքի Ղիւլալիսու են տուէ. թող մարդ դնէ, հարցնէ:

—Գն ինչ գիտես. էդպէսներու տակը շատ բան կայ. հերու էլ իմ երկու վառեկս էսդից պարտկուան, ամօթուս ձէն չհանեցի:

—Հըսը Հաճի Զմրութն իրեն փիլիճը չի ճանչէ. Գիրգոր աղի պէս մարդու կնիկը մոտ կիսօսի—, վրայ բերեց երկրորդը, որ ինչոր հակառակութիւն ունէր Անղալի հետ, միւսնոյն ժամանակ ուղում էր դիւր գալ Հաճի Զմրութին:

Կռիւն արգէն սուր կերպարանք էր ստացել, երգումից անցել սպառնալիքի, այնուհետև քիչ-քիչ հայհոյանքի՝ երբ քահանան աւետարանը թևի տակ հուպ տուած մօտեցաւ

նրանց: Նա այնքան էր շտապել, որ հազիւ էր կտրողանում շունչ քաշել:

—Ի՞նչ է, Անղալ, աղջիկդ շատ նեղն է օր հաւարով կանչել ես. աւետարան էիր ուզէ, կարգացու՞ք պիտի վրէն, քնչ է... թէ ճաշակ պիտի տրուի...

—Տէր-տէր ջան, լուս ու ապաւէնս դու ես—, ասաց Անղալը քահանային, որը կարծում էր թէ նրա աղջկան հաստատ մի բան է պատահէ, որ այնքան դուռուզրկիցն այնտեղ էր հաւաքուել. — բէ, բէ, իզի աւետարանդ երգում ուտեմ:

Քահանան զարմանք կտրաւ.

—Ի՞նչ երգում, այ քուրս. ես աղջկադ հալը կհարցնեմ:

—Չէ, երգում պիտի ուտեմ, իլլաճ չկայ: թաղքի երգում չուտեմ՝ չեմ հանգստի—, առանց յատնելու, թէ բանն ինչումն է, խօսեց նա, այնքան որ շփոթուած ու ինքն իրեն կորցրած էր:

—Ես հէջ բան չեմ հասկնայ. այ քուրս, ըստ տեսնիմ քնչ է. խոյ աղջկադ բան չէ պատահէ, որ խելքդ կորուցածի պէս ես... պստի աղջիկդ հաւարով կանչեց, թէ քէլէ, քուրս շատ նեղն է, հիմի դու ինչ կեսս...

Անդալն հազիւ հասկացաւ քահանայի հարցրածը, յարեց.

— Տէր տէր ջան, միամիտ կեցած տեղս՝ ինձի փիլիճի գող կբռնէ, Աստուած կվերցրնէ...

— Ի՞նչ փիլիճ, վե՛վ, քնչ կիսուիս...

— Հաճի Զմրութը—, լալով նրան ցոյց տուեց Անդալը:

Քահանան երբ իմացաւ, թէ բանն ինչումն է՝ զարմացած նայեց նախ Հաճի Զմրութի, յետոյ միւսների երեսին և ծիծաղելով ասաց.

— Այ՛ ձեր մուխը շմարի, հա՛, ես էլ գիտեմ թէ ինչ է, աւետրանն ու մասնատուփն առայ, վագեցի—, և ապա նեղացած ուզում էր գնայ, որ Անդալը նրան ընդհատեց:

— Ապա ես մեղք չեմ... անորդի մարիկ եմ, վե՛վ ըսես՝ հասնի ու գլխուս կգարկէ... Իմ տէրս էլ վերեն Աստուած է, ներևը դու, տէր-տէր ջան, բե՛ աւետրանդ:

Հաճի Զմրութը ամաչելով քահանայից, որ ինքն էր պատճառ դառէ նրան կանչել տալու, միւսնոյն ժամանակ բարկանալով, որ Անդալն իրենից ծածուկ ուղարկել էր աղջկան քահանայի ետեից, որով և իւր վայելած պատիւն ընկնելու էր, դեռ լուռ էր, տեսնելու,

թէ Անդալն ինչ էր ասելու, որ ինքն ըստ այնմ պատասխան տար:

— Ի՞նչ փիլիճ է. հա՛, լա՛ւ, էստեղ եմ, ըսա՛—, տեսնելով նրա չափից դուրս վրդովմունքը հարցրեց էրէցը:

— Ըսեմ, տէր-տէր ջան. Հաճի Զմրութ-ասլայի փիլիճը կորել է, հիմի եկել ինձի գող կբռնէ, թէ դուք էք կերէ...

— Տէր-տէր ջան, կարգիդ մեռնիմ, էստեղ քնչ կայ մեղղբերելու. փիլիճս թաղքի ցորեկ էստեղանքը սաղ-սալամաթ ման կուգար. նոր ելայ, թէ հաւերս նես առնիմ. համբեմ, տեսնիմ, որ փիմփիլի յուռնդ մի փիլիճ ունէի, սաչախլի յոտներով, կակաւթն էլ չաթալ՝ չկայ. դուս եկայ ժուռ գալու՝ գլուխն իրեն դռնէն գտայ. տես՛, իմ փիլիճիս գլուխըն է, կակրութէն կճանչեմ... հապա քնչ է-նեմ, սուրբ կարգիդ մեռնիմ, խորոզս կորի տէրը չըլլիմ...

— Թող ըսէ, տէր-տէր ջան, էդ փիլիճն ես էսօր Ղիւլալիսու բերի. Օսանենց Ուրիկը տուեց: Թէ ակեար սուտ կսեմ՝ սուրբ կարգդ ինձի քրքրէ, չալըմմիջ ըլլիմ, օխտը պորտով աւուր գատաստընին պարտական մնամ. տիս, թող հետս մարդ դնէ՛ երթանք Ղիւլալիս հարցնենք:

— Լաւ, քո՛ւրս, մէրս, մարդ էլ էդպէս բանի համար էսքան դուռուզրկից գլխուն թոփ էնէ... մարդ մարդու ձի կբախչէ, հիմի մի փիլիճի եղածն քնչ է... ամօթ չէ... այդ ասելով քահանան խօսուն հայեացք ձգեց Հաճի Զմրութի երեսին:

Հաճի Զմրութն այդ հայեացքից սաստիկ կարմրեց, որովհետև այդ հայեացքը նա այսպէս հասկացաւ. «ամօթ չէ քեզ համար, որ մի փիլիճի համար լայեղ ես արէ, և մի աղքատ խեղճ կնոջ նեղացնում ես»...

— Ի՛նչ էնեմ, տեսայ, որ չի հաւտայ՝ ըսի աւետարնի վրա երգում ուտեմ:

— Մի լաւ մտածէ, Անդալ խանում—, պաշտօնական լրջութեամբ խօսեց քահանան, — մի լաւ մտածէ, թէ էրածդ քնչ է: Ըսենք Հաճի Զմրութը սխալել է, սուտ թէ զորթ մի բան ըսել է, էդոր համար էլ հէջ մարդ աւետարան բերել տայ... Քրիստոս քնչ կսէ. չի՞ ըսէ, թէ իմ անուես զարտակ, ային-օյին բաներու վրայ միք լիչէ... հակառակը, դուք բերնի ծամոն էք շինէ, սահաթ գլուխ «Քրիստոս, աւետարան, ճաշակ»... էդ քնչ հայքրիստոնէի բան է... մեղք է, մեղայ քեզ Աստուած...

Կուռով հետաքրքրուող կանայք «զորթ

կսէ, հըպը քնչ է. մեղք է բիւս» ասելով ցրուան տները:

Հաճի Զմրութը նրանց հեռանալով քիչ ազատ զգաց իրեն խօսելու. առաջ անցաւ.

— Խոյ ես բան չսի. մենք էստեղ կայնա՞ծ իրար հետ կխօսէինք, ինքը լրբացած տնէն դուս եկաւ... այդ խօսքերով նա աշխատեց իրեն անհամ դրութիւնից ազատել. — ինքն էր աղջկան ետեղ ղրկէ:

— Վո՛ւյ քուռանամ ես—, վրայ տուեց Անդալը. — տես թէ հիմի քնչ կսէ, ո՛ւր է, կընկտիքն էլ գնացին, որ շահատ ըլլէին. թաղքի հիմի գող կբռնէր, արթըղ տեսաւ, օր չիւլի...

Անդալի այդ խօսքերը սաստիկ ազդեցին Հաճի Զմրութին, նրա բարկութիւնը շարժուեց և նա ժայթքեց.

— Հիմի քնչ ես լրբացէ, աղքտի կնիկ... թէ ատի չես կերէ՝ սիրտդ ինչի կկսկծէ»... ըսի, ըսի՝ հիմի քնչ եղաւ, ո՛ւմ կնիկն ես... հիմի խանչըլիդ քա՛րն ընկաւ, քնչ է... վալլա՛... աճալիպ թէ աղքտի կնկայ սիրտը նեղ կըլլի... օր էդպէս է՝ էլի կսեմ, իմ փիլիճիս գլուխն է, գո՛ւ ես կերէ. սուտ երգում օր ուտես հաւտըցողը վե՛վ է. այ երգում—, աղաղակեց նա և նորից ցոյց տուեց փիլիճի գլուխը...

հիմի շատ հեռու հանես՝ ես էլ երգում կուտեմ:

Անդալը բարկութիւնից և յուսահատութիւնից էլ չիմացաւ թէ ինչ անէր, երբ տեսնում էր, որ երգուելն էլ ազատելու չէր իրեն այդ անուարկութիւնից. այնուամենայնիւ այս անգամ իրեն կորցրածի պէս պինդ բռնեց քահանայի փեշից և լացեց.

— Հոգնու՛մ մեռնիմ, տէր-տէր ջան, թող էնիկ չհաւտայ, խոյ Հախ Տէրը վերըդիէն գիտէ. ինձի սաղ-սաղ մի սըպանէ. ես ազապ աղջկայ տէր եմ. աղջկայ անունը կոտրելու պէս գէշ բան չկայ. թաղքի երգում չուտեմ, չեմ հանգստի. բե՛ աւետրանդ:

— Լա՛ւ, երգում տամ, համա, էն մարդը չի հաւտայ, էլ թնջ երգում:

— Եդ ինքը գիտէ. բե՛ աւետրանդ:

Հաճի Զմրութը տեսնելով, որ Անդալի երգուելով ճշմարտութիւնը նրա կողմն էր անցնելու, հետևապէս և ինքն իւր վայելած լարգանքը կորցնելու էր, առաջ անցաւ և գոռաց.

— Խոյ ես հաստատ գիտեմ, որ իմ փիլիճիս գլուխն է. հըմը որ էդպէս է՝ ես էլ երգում կուտեմ. թո՛ղ Հախ Տէրը մեղաւորի

բալէն տալ. դէ բե՛, տէր-տէր ջան, աւետրանդ:

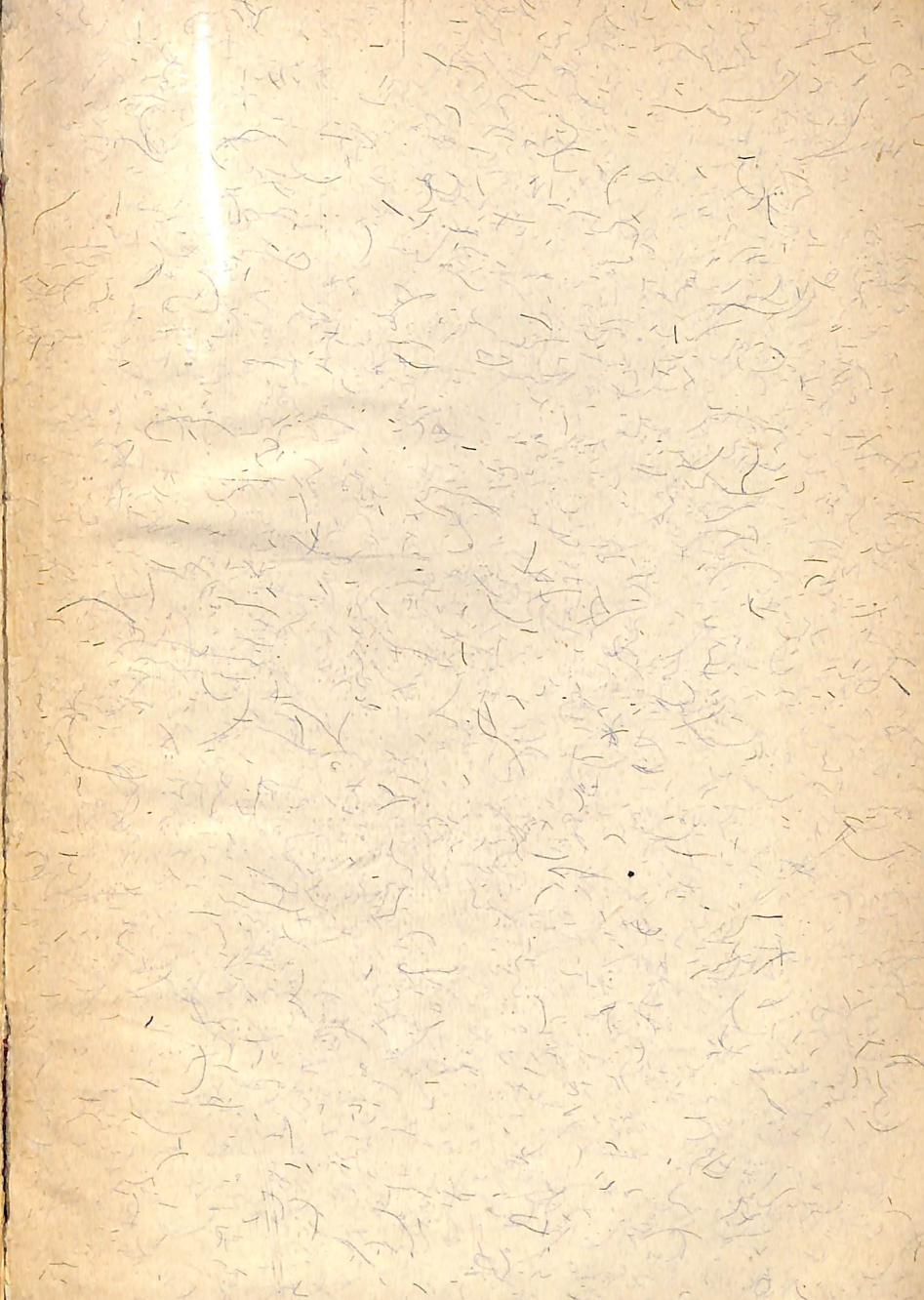
Քահանան տեսաւ, որ իւր մեղմ վարմունքը, խրատական խօսքերը նրանց չեն ազդում. և նրանք իրեն առ ոչինչ համարելով սուրբ գրքին են ուզում դիմել՝ բարկացաւ, մտաւ իւր դերի մէջ և այն է ուզում էր բերանը բանալ, որ թէ նախատէր նրանց և թէ իրեն լսել տար՝ երբ յանկարծ անսպասելի կերպով որդից որ էր լոյս ընկաւ Հաճի Զմրութի կորցրած փիմփիլլի փիլիճն, և աղբի քթոցի ծէրեն կանգնելով կասես յաղթական ձայնով կանչեց.

— Կուկու լուկնւնւն...

Վ Ե Ր Զ

nicht nur die die, auch nach dem, welchem
 dem...
 dem...
 dem...
 dem...
 dem...
 dem...
 dem...
 dem...
 dem...
 dem...

Կենդրոնական և Կովկասեան գրազան-
աւանդներում ևս և իրեն հեղինակի մօտ ծախ-
ւում են.

«ԵՐԴՈՒՄ», վէպ. 40 կ.

«ՊԱՏԱՆԵԿԱՆ ՅՈՒՇԵՐ». 15 կ.

Շուտով առանձին գրքով լոյս կտեսնի «ՀԱՅ
ԳԵՂՋՈՒԿԻ Ա.Լ.ԲՈՄԻ» Ա. մասը՝ «Գաշտալին
գործիքներ»:

Պատրաստ է տպագրութեան համար «ՀՕՐՈՏ-
ՄՕՐՈՏ»-ի երկրորդ գիրքը:

ԳԻՆՆ Է 30 կ.

2013

12941

